

Людзьмі зваца! —
Янка Купала

Літаратура і Мастацтва

Выходзіць з 1932 г.

ШТОТЫДНІВІК МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І САЮЗА ПІСЬМЕНІКАЎ БССР

Пятніца, 16 лістапада 1990 г. № 46 (3560) ● Цана 10 кап.

УНУМАРЫ:

АСЦЯРОЖНА: ЛІСТАПАД!

Пасля аднаго парада
і дзвюх дэманстрацый

3

КАПЛІЦА ў ЛЕСЕ ВОЎЧЫ ХВОСТ

Дзяды-90

4

Вершы

Н. ГІЛЕВІЧА,
А. РАЗАНАВА

Апавяданне

С. ЛЕМА

5, 8—9, 10—11

ХЛЕБ І КНІГА

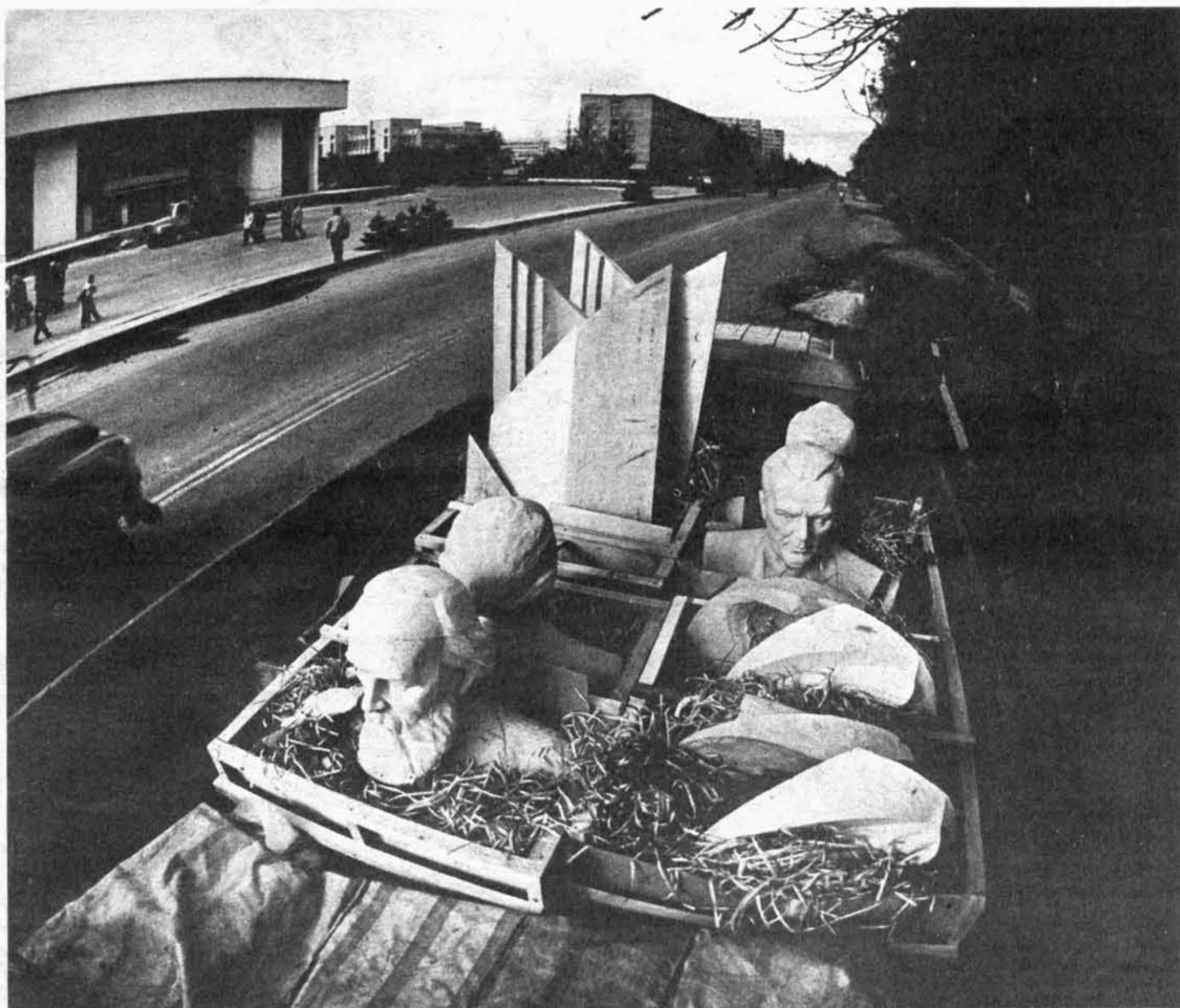
«Залаты век» Беларусі
ў лютэрку
года Скарыны

12—13

АДЗІН У ТРОХ І ПАСТАСЯХ

Нататкі
няўдзячнага
вучня

14—15

МЫ ЕДЗЕМ, ЕДЗЕМ, ЕДЗЕМ...

Фота А. КЛЕШЧУКА.

З агню ды ў полымя?

Чаго толькі не здараецца ў наш перабудовачны час! Калектыў Ваўкавыскага завода дахавых і будаўніча-аддзелачных машын выказаў жаданне далучыцца да Расійскай Федэрацыі [зварот надрукаваны 8 лістапада ў газеце прафсаюзаў «Праца»]. Што, не зразумелі! Далёкавата Ваўкавыск ад рэспублікі-суседкі! Тлумачу: завод не за сябе хвалюецца, не за сваё існаванне ва ўмовах рынку, а за эканамічную стабільнасць і будучыню ўсяго беларускага народа.

Звычайна пад важнымі калектыўнымі акцыямі — зваротамі, лістамі і інш.— і падпісваюцца калектыўна; дзесяткі, сотні подпісаў атрымлівае «ЛіМ» у падобных выпадках. Тут жа падпісана каротка: «Старшыня прафкома Л. Г. Кавалевіч, дырэктар завода В. І. Кудрачоў». Ах, якая сціпласць: бог, цар і воінскі начальнік прадпрыемства захінуўся савецкім прафсаюзам! Тыя здаўна прызвычаліся

глядзець у рот начальству, лізаць яму «пяткі і ля пупа складкі», так што падпісуюцца пад чым заўгодна. Не ясна з парткомам: ці яго ўжо няма на заводзе, ці сакратар мае сваю галаву на плячах і не пайшоў на авантуру.

Але самае прыкрае ў гэтай гісторыі, што ініцыятары звароту арганізавалі абмеркаванне ў цэхах. Ну пісалі б ад сябе, калі «дах паехаў!» Не ўцягва-

лі б у афэру айчынных пралетарыяў.

Штуршком для ініцыятывы паслужыла вядомая брашура А. Салжанычына «Як нам упарадкаваць Расію», дзе пра РСФСР, Украіну, Беларусь і частку Казахстана гаворыцца як пра магчымую агульную дзяржаву — пасля таго, як адваліцца ўсе астатнія рэспублікі. Завадчане пайшлі далей. У «Звароце да Вярхоўнага Савета БССР, да ўсіх прадпрыемстваў, калгасаў, саўгасаў і арганізацый рэспублікі» ўсур'ёз прапануецца абмеркаваць пытанне аб добраахвотным уваходжанні суверэннай Беларускай рэспублікі ў склад Расійскай Федэрацыі шляхам усенароднага рэфэрэндума. Наўрад ці спадзяваўся паважаны аўтар, што яго «посильныя заметки» ўспрымуцца некаторымі «ісцінна-рускімі» патрыётамі як прамое кіраўніцтва да дзеяння! Той-сёй, відавочна, засумаваў па дырэктывах, бо іх становіцца ўсё менш і

менш...

Так, сацыяльна-эканамічнае становішча ў рэспубліцы складанае, з крызісу не выйдзеш так проста — «адкрытым галасаваннем». Аднак ці варта, та варышы, кідацца з агню ды ў полымя? Не тая зараз «палітычная сытуацыя», скажаў бы не пазбаўлены практычнага розуму Нікіціў Зносілов. Уяўляю, як бы смяяўся свет з БССР, каб яна надумалася адмовіцца ад аб'яўленага суверэнітэту і ўліцца ў лона «вялікай і недзялімай». І гэта ў час, калі адна за другой дэкларуюць аб самастойнасці нават аўтаномныя дзяржаўныя ўтварэнні!

Аўтары звароту да ўсіх жыхароў нашай рэспублікі папракаюць беларускіх парламентарыяў за малую дасведчанасць у сферы матэрыяльнай вытворчасці. Ім жа самім мы б хацелі напаміць пра наступнае: выхад звычайна знаходзіцца там, дзе быў уваход...

ЛІМАВЕЦ.

ЗВАРОТ

да Старшыні Вярхоўнага Савета Беларускай ССР тав. Дземянца М. І., да народных дэпутатаў Беларускай ССР

Паважаны Мікалай Іванавіч!

Шаноўныя народныя дэпутаты!

Мы, беларускія пісьменнікі звяртаемся да вас з наступным.

Заснавальнік нашай дзяржавы Уладзімір Ільіч Ленін марыў пра тое, каб увесь народ прылучыць да здабыткаў айчынай і сусветнай культуры. Культура, на яго думку, павінна быць у аснове савецкага будаўніцтва. У нас жа даўным-даўно, на жаль, яна фінансуецца па астаткаваму прынцыпу, што гаворыць пра «клопаты» пра яе, магчымасці яе развіцця.

Цяпер на развіццё культуры ў рэспубліцы адпускаецца да васьмі дзесятых працэнта бюджэту, што ўдвая менш агульнасаюзнага мізэрнага паказчыка. У абставінах вольнага рынку, у які мы ўступаем, тыя два працэнта бюджэтна-фінансавай гарантыі, якую мяркуецца даць, — гэта тыя ж самыя сённяшнія 0,8 працэнта, калі нацыянальная культура можа толькі дыхаць, але не развівацца. Пра гэта сведчыць катастрофічнае становішча, у якім апынуліся беларускамоўныя часопісы, газеты, выдавецтвы.

Сацыяльную і юрыдычную абароненасць літаратуры, мастацтва — культуры ўвогуле — можа забяспечыць толькі «Закон аб культуры». Прымаць яго трэба неадкладна! Трывога наша выклікана тым, што ў парадку дня чарговай сесіі Вярхоўнага Савета БССР абмеркаванне такога Закона адсутнічае. Мы звяртаемся з просьбай гэты Закон разгледзець неадкладна. На гістарычным пераломе нашага жыцця, на шляху шматпакутнага адраджэння нацыі не марудзьце, не дапускайце далейшага паглыблення духоўнага Чарнобыля. Эканоміка, дабрабыт без культурнага ўзнаўлення немагчымы.

Кандрат Крапіва (К. К. Атраховіч), Янка Брыль, Васіль Быкаў, Пімен Панчанка, Максім Танк (Я. І. Скурко), Іван Шамякін, Вячаслаў Адамчык, Іван Аношкін, Мікола Аўрамчык, Рыгор Барадулін, Данута Бічэль-Загнетава, Мікола Гіль (М. С. Гілевіч), Сяргей Грахоўскі, Анатоль Грачанікаў, Аляксей Дударэў, Анатоль Жалозыўскі, Аляксей Жук, Ніна Загорская, Сяргей Законнікаў, Аляксей Званок, Васіль Зуёнан, Вольга Іпатава, Віктар Каваленка, Віктар Казычо, Уладзімір Калеснік, Віктар Карамазэў, Аляксей Карпюк, Яўген Каршуноў, Анатоль Кудравец, Уладзімір Ліпскі, Алег Лойка, Максім Лужанін (А. А. Каратай), Адам Мальдзіс, Георгій Марчук, Ніна Мацяш, Іван Навуменка, Сяргей Панізіні, Уладзімір Паўлаў, Аляксей Петрашкевіч, Аляксей Пісьмянкоў, Мікола Пракаповіч, Іван Пташнінаў, Вячаслаў Рагойша, Аляксей Разанаў, Алег Салтун, Барыс Сачанка, Янка Сіпакоў, Ян Скрыган (І. А. Скрыган), Віктар Супрунчук, Васіль Ткачоў, Іван Чыгрынаў, Аляксандр Шабалін, Віктар Шымун, Уладзімір Юрэвіч.

КЛІЧ КАСАНДРЫ

Багі надзялілі Касандру, дачку цара Трой, прарочым дарам. Яна прарочыла пагібель роднаму гораду, заклікала траянцаў да розуму. Ей не захацелі верыць. Троя загінула. Так сведчыць Гамэрава «Іліяда».

«Кліч Касандры» — так называецца выстаўка карцін мастакоў Беларусі, Украіны, Расіі, Германіі, Латвіі, Эстоніі, якая адкрыта ў мінскім Палацы мастацтваў. Для мастака міф гэты поўны глыбокага сэнсу. Вось што сказаў аб асноўнай ідэі выстаўкі адзін з яе арганізатараў нямецкі мастак Крыстаф Ніс:

— Свет стаіць на парозе катастрофы. Ядзерная зброя, экалагічныя катастрофы, эканамічныя праблемы пагражаюць чалавецтву знішчэннем. Мастак

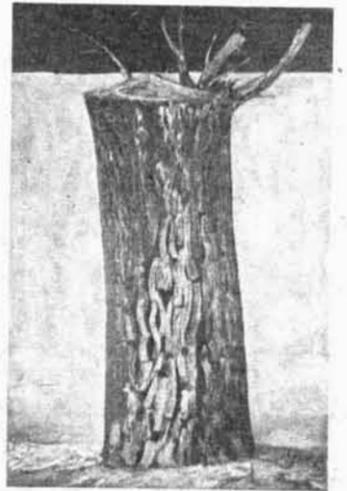
быццам Касандра, ясна за іншых усведамляе надыходзячую небяспеку. Яго абавязак — папярэдзіць людзей, не даць ім зрабіць апошні крок да бездні. Гэтай высакароднай мэце і служыць наша выстаўка.

Крыстаф Ніс і іншыя прадстаўнікі нямецкай творчай інтэлігенцыі, якія прыехалі ў рэспубліку, — члены місіі «Збаўненне», арганізацыі, што ўзнікла ў ФРГ больш чым трыццаць гадоў назад. Наша рэспубліка, якая зведала на сабе вынікі чарнобыльскай катастрофы, на думку прадстаўнікоў місіі, мае патрэбу ў міжнароднай дапамозе.

Разам з зарубежнымі гасцямі ўдзельнікамі дабрачыннага

У. ЛУКАШЫК. «Лістападаўскі нецер».

Ю. МАКАРАЎ. «Старое дрэва».

акцыі сталі беларускія музыканты і артысты. Яны выступаюць у канцэртах, увесь збор ад якіх

будзе пералічаны ў фонд выратавання дзяцей Чарнобыльскай зоны.

А. САЛЯТЫЦКІ. «Апантань».

М. КІРЭЎ. «Доўгі дзень».

АБНАЎЛЕННЕ ОРГАНАЎ?

Нядаўна да мяне на прыём прыехалі жыхары Мазыра Ніна Аксёныч і Уладзімір Малашчанка і расказалі пра тое, як сёлета праходзілі ў іх Дзяды...

Пасля таго, як на пачатку 30-х гадоў мазырскія атэісты выкінулі з Міхайлаўскага сабора ўсіх святых, пад зводзі храма прыйшлі супрацоўнікі НКВС. Няшмат часу спатрэбілася «людзям з халоднымі галавамі і чыстымі рукамі», каб перабудаваць сутарэнні сабора ў турэмныя камеры...

У суботу, 3 лістапада, удзельнікі мазырскіх груп БНФ паставілі ў памяць закатаваных свечкі. А потым рушылі да мясцовага КДБ, што на вуліцы Леніна. За некалькі дзесяткаў метраў ад будынка іх сустрэлі тры чалавекі ў скураных плашчах. «Что у вас за праздні?» — «Дзяды, дзень памінання продкаў». — «Ну-ну...»

Не паспела невялікая група падысці і паставіць свечкі ля дома, пра які мазыране гавораць шэптам, як расчыніліся жалезныя вароты, выбеглі некалькі салдат, вырвалі з рук плакаты. А тут яшчэ наляцелі тры трое ў скураных паліто, і адзін, найбольш раззлаваны, пачаў таптаць нагамі свечкі. Калі са свечкамі было скончана, салдаты схпілі У. Малашчанку і зацягнулі яго за вароты, у двор. Там да справы прыступілі трое ў цывільным. Білі нагамі. Аднаму з удзельнікаў шэсця ўдалося зрабіць некалькі здымкаў, але ў яго імгненна адабралі фотаапарат і засяцілі плёнку. Праўда, другі фотаапарат не заўважылі...

І ўсё ж сляды гэтай апэратыўна праведзенай апэрацыі засталіся не толькі на фотастужцы. Засталіся і кровападцёкі на целе У. Малашчанкі.

Але калі разам са старшынёй Мазырскіх рады БНФ выкладчыкам педінстытута Н. Аксёныч ён прыйшоў у міліцыю, каб узяць накіраванне ў судмедэкспертызу, намеснік начальніка райаддзела Іван Кірылавіч Пазняк яму адмовіў. Праўда, пісьмова абгрунтаваў сваё рашэнне Іван Кірылавіч таксама не жадаў. Адзінае, што неадкладна зрабіў прадстаўнік улады — затэлефанаваў начальніку мазырскіх філіі КДБ Уладзіміру Уладзіміравічу Нічыпарэнку. Калі апошні прыехаў у райаддзел, пацярпелы прызнаў ён ім... таго самага тыпа ў цывільным, які таптаў свечкі і біў нагамі Малашчанку. Дарэмна Малашчанка і Аксёныч чакалі ад прадстаўнікі КДБ прабачэння — відаць, пакаянне не ў традыцыях гэтай установы. Затое, карыстаючыся выпадкам, Нічыпарэнка правёў прафілактычную гутарку, якую скончыў словамі: «Мы вамі вельмі зацікаўлены, но теперь — держитесь!»

І пакуль у кабінетах мазырскіх філіі КДБ распрацоўваецца стратэгія і тактыка барацьбы з нефармаламі, а мо і нейкая канкрэтная акцыя (на но-

се ж — каляды, трэба спяшацца), я мушу працытаваць словы Эдуарда Іванавіча Шыркоўскага, сказаныя ім пры зацвярджэнні Вярхоўным Саветам рэспублікі на пасяду старшыні КДБ БССР: «Абнаўленне нашага грамадства закранула ўсе бакі дзейнасці чэкісцкіх органаў. На першы план вылучаецца чалавек, безумоўна павага да яго асобы, захаванне правоў і свабоды грамадзян. Барацьба не супраць, а за чалавека, нават калі ён аступіўся, трапіў у цяжкую сітуацыю — вось наша галоўная задача. Няўхільнае выкананне законнасці па духу і форме. Мы працуем, строга прытрымліваючыся Канстытуцыі рэспублікі, выконваем Усеагульную дэкларацыю правоў чалавека».

Гэтыя словы старшыні КДБ, дзякуючы прамой радыётрансляцыі, чула ўся рэспубліка.

За дзесяцігоддзі ж мазырскіх чэкістаў назіралі некалькі чалавек...

Сяргей НАВУМЧЫК, народны дэпутат БССР, сакратар Камісіі ВС БССР па пытаннях галоснасці, сродкаў масавай інфармацыі і правоў чалавека.

ПАДАЙЦЕ ПРЫКЛАД!

Адкрыты ліст Старшыні Вярхоўнага Савета БССР тав. Дземянца Мікалаю Іванавічу і першаму сакратару ЦК КПБ тав. Сакалову Яўрэму Яўсеевічу.

Паважаныя Мікалай Іванавіч і Яўрэм Яўсеевіч! У цэперашні час у рэспубліцы склаўся крытычны палітычны, эканамічны і сацыяльны абстаноўка, выкліканая адсутнасцю на спажывецкім рынку харчовых і прамысловых тавараў, жыллёвай праблемай, недавальняючай работай камунальных і бытавых службаў, разгулам злачыннасці, мафіі ў розных сферах чалавечай дзейнасці, пераадавольнай сілай бюракратызму партыйнага і дзяржаўнага апарату, барацьбой за сваё існаванне адміністрацыйна-каманднай сістэмы і г. д.

Усё сказанае вышэй — не пу-

стыя словы, а рэальныя факты жыцця рэспублікі, у прыватнасці — жыцця выбарчыкаў 20 Аэрафлотаўскага акругі г. Мінска, дзе я балачуюся кандыдатам у народныя дэпутаты Беларускай ССР.

Баліць душа ад таго, у якіх умовах і на якіх сродкі жыве значная частка насельніцтва акругі, і яшчэ больш яна баліць ад таго, што нікому да іх няма справы.

У той жа час на вачах у беларускага народа пэўная частка грамадства (партыйныя і дзяржаўныя кіраўнікі) карыстаюцца ўсялякага роду прывілеямі і спецыяльнымі (палепшанымі) жыллё ў прэстыжных раёнах, спецадчы, спецапаліклінікі, спецадзельнікі і іншыя спецыяльныя на тэрыторыі рэспублікі ўсялякага роду «белыя» і ін-

шыя асабнікі, пра што нас інфармавала Часовая камісія Вярхоўнага Савета БССР па прывілеях праз саюзна і рэспубліканскі друк.

Сёння «высокія» кіраўнікі і вы, у тым ліку, адчуваючы надобнасць тэрмінова ў прыгарадзе Мінска пачаць ўзводзіць асабістыя дачы.

Акрамя таго, на мой погляд, ідзе кампраметацыя нявыпытых палітыкаў, недаведчаных у апаратных гульніх народных дэпутатаў Беларускай ССР праз вылучэнне ім нейкіх дробных выгодаў, пра што вы ведаеце лепш за мяне.

Усе гэтыя негатыўныя з'явы яшчэ больш напалваюць і без таго выбухова-небяспечную абстаноўку ў грамадстве і кампраметуюць радавых членаў партыі і кіраўнікоў, якія працуюць «унізе», на плячах якіх ляжыць увесь цяжар выканання народнагаспадарчых задач. У той жа час людзі, не ўнікаючы ў дэталі, залічваюць і нас у вашу кампанію і менавіта нам прад'яўляюць за вас прэтэнзіі ў сувязі з тым, што іменна мы працуем непасрэдна ў народзе.

З мэтай зняцця (няхай часткова) сацыяльнага напружання, а таксама дзеля асабістага ачышчэння прапаную вам, Мікалай Іванавіч і Яўрэм Яўсеевіч, адмовіцца публічна ад усіх гэтых выгодаў і прывілеяў, пераехаць у «нармальныя» кватэры (перадаць свае шматдзетным сем'ям), напрыклад, у выбарчай Аэрафлотаўскай акрузе № 20 і нарыстацца ўсімі тымі паслугамі і выгодамі, якія створаны для народа пад вашым кіраўніцтвам.

Адначасова прапаную вам перадаць пад жыллё ўсе дачныя комплексы, якія займаюць «служы» народа (пп. Гарадзішча, Атоліна і г. д.), людзям, якія жывуць у Чарнобыльскай зоне, а ўсе «зашыфраваныя» асабнікі — пад дзіцячыя санаторыі.

Акрамя таго, чарговая сесія Вярхоўнага Савета павінна неадкладна ў заканадаўчым парадку ліквідаваць усе прывілеі.

З павагай —

В. РАКЕЦНІ, кандыдат у народныя дэпутаты Беларускай ССР, член КПСС з 1966 г., дырэктар цэнтра «Беларгснэабрайт».

Асцярожна: лістапад!

Пасля аднаго парада і дзвюх дэманстрацый

7 лістапада сярод дэманстрантаў, што рушылі пад бел-чырвона-белымі сцягамі з мінскай плошчы Якуба Коласа на плошчу Леніна, было шмат моладзі. На куртцы аднаго з хлопцаў я заўважыў значок. Пяць залатых зорчак на чырвоных планках — акурат столькі, колькі было ў нябожчыка Леаніда Ільіча. Заўважыў не толькі я. Многія ўсміхаліся. Я не стаў бы ўспамінаць гэтую нязначную дэталю, калі б не ўсмішкі самых розных людзей. Здаецца мне, апошнім часам мы пачалі страчваць нармальныя чалавечыя рэфлексы. Паціху адвучваемся нязмушана ўсміхацца, шчыра, ад душы смяцца.

Што і казаць, не да смеху нам зараз — у бясконцых чэргах па масла, цыгарэты, мыла і палітоны на іх. Ды хіба толькі ў ганебным дэфіцыце справа! На рабоце і дома, дый на дэманстрацыях не адпускае адна трывожная думка: што з намі будзе? Што будзе з нашымі дзецьмі, з нашымі старымі бацькамі?

Нядаўна ўвайшло ў моду слова з лагернага лексікону: «беспредел». «Беспредел» даўно ўжо наступіў у тым вялікім усесаюзным лагерах, у якім мы жылі ад нараджэння. «Народжаныя ў няволі»? Шчаслівыя людзі — мы маглі весела смяцца на афіцыйных дэманстрацыях, куды нас, студэнтаў, заганялі пад прымусам. Біялагічны аптымізм браў сваё. Дый, здавалася, не тычыліся нас «іхнія» партыйныя лозунгі. У іх, маўляў, сваё жыццё, у нас — сваё. (І сапраўды, калі ўспомніць, нават у самых найрадавых камуністаў быў прывілей: удзельнічаць у закрытым партыйным сходзе. Значыць, нешта хавалі ад народа? Іншая справа, што ведаць гэтыя тайны нармальнага чалавека ніколі не цягнула). Усім, аднак, трэба было выконваць правілы гульні, не намі выдуманай. Для большасці яна пачыналася ў дзіцячым садку і заканчвалася на могілках. Многія з нас не жылі, а рыхтаваліся жыць. («Калі ж прыйдзе сапраўдны дзень?») Хай там, на версе, дурні і прайдзісветы. Затое ў нас багаты ўнутраны свет, бессмяротная душа. Як толькі анёл затрубіць, мы абудзімся ад сну паўсудзеннасці і прад'ямім гораду і свету ўсё, што маем. І вось анёл затрубіў — першы, другі, чацвёрты... Але ж людзям, што тут зробіш, па-ранейшаму няма справы да багаццяў чалавечай душы, чалавечу няма справы да іншага чалавека. А калі ідзеш на дэманстрацыю, дык аб'ядноўвае нас не столькі рух чалавечай душы, не столькі пачуццё салідарнасці і братэрства, колькі — зноў, у каторы раз! — яе вялікасць ідэя.

«Далю камунізм!» — грывела над вуліцамі і плошчамі многіх гарадоў. А вакол пунсавелі лозунгі (развешаныя нямаведама за чый кошт): «Таварышы! Будзем верныя ідэалам Кастрычніка, адстаім імя і справу Леніна!» Дарэчы, мне не ўзсім зразумела, чаму прадаўжальнікі Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі заўсёды клянучца імем Леніна і ніколі імем другога правадцыра, паплечніка Ільіча — Троцкага? Ну, ды гэта ўжо неістотна.

Верныя ленінцы, што не могуць паступіцца прынцыпамі, сапраўды гатовы адстойваць «построенный в боях социализм» да апошняга — любымі даступнымі іх разуменню сродкамі. Напрыклад, з дапамогай заявы ЦК адной асобна ўзятай партыі, якая ў дырэктывым тоне патрабуе ад урада рэспублі-

кі «паставіць заслон». А калі трэба, можна і ў рукапашную пайсці за прынцыпы. Акцыя пратэсту супраць парада ў Мінску 7 лістапада, якую праводзілі два мужныя чалавекі (да гэтага яны трымалі палітычную галадоўку), выклікала ва ўдзельнікаў пракамуністычнай маніфестацыі прыступ ярасці. Яны гатовы былі разарваць гэтых людзей разам з іх палаткай на шматкі. Аўтадафэ магло б і адбыцца, калі б не актывісты БНФ, рабочага і сялянскага саюзаў, Лігі жанчын Беларусі, народныя дэпутаты і проста мінчукі, што яшчэ наперадні прыйшлі на дапамогу галадаючым. Ды й міліцыя, якой у той дзень дасталося з усіх бакоў, сумленна выканала свае абавязкі.

Яшчэ адзін найноўшы лозунг КПСС быў напісаны на шматлікіх транспарантах: «Суайчыннікі! Грамадзянскае пагадненне — адзіны шлях у будучыню!» Няўжо гэта дзеля яго падмацавання бразгатала ваенная тэхніка па плошчах сталіц суверэнных рэспублік пад настальгічна-браўурныя маршы сталінскае эпохі? Зрэшты, і ў самім лозунгу ёсць нешта такое... Адвучаецца — адзіны шлях у будучыню? Заклік да грамадзянскага пагаднення ў такім катэгарычным кантэксце гучыць як заклік да грамадзянскай вайны. Для таго, каб будаваць грамадзянскае супольніцтва, да якога мы нібыта імкнёмся, па-мойму, не халае галоўнага — свабодных грамадзян. Калі свабода — усёго толькі ўсвядомленая неабходнасць, дык мы свабодныя. А калі свабода — гэта самастаннае чалавека, незалежнасць матэрыяльная і духоўная, дык мы і не пачыналі рухацца ў яе бок.

Мне іншы раз здаецца, што над намі ўсё яшчэ пануе дух паганства, не закранутага культурай. Адны ўсё яшчэ ўносяць модлы багам і бажкам Рэвалюцыі і Грамадзянскай вайны, ускладаюць да іх рытуальныя вянкі і кветкі, іншыя ж — глумяцца над учарашнімі ідэаламі і ўсчынаюць вакол іх рытуальныя скокі. Але ж ідэалішчы руйнуюць толькі тады, калі чалавек вырастае вышэй за іх, калі ён смяецца з іх, смяецца з сябе, учарашняга, са сваіх ірацыянальных страхў.

Пакуль жа нам не да смеху. Пасля мітынгаў і дэманстрацый мы зноў разбегліся па сваіх звыклых чэргах. Наперадзе зіма, трэба рабіць запасы. А калі запасаў не хопіць? Тады што — новы Люты? Ці Снежаны (як у Румыніі)?

Некалі адзін разумны чалавек сказаў: «Дапусцім, ты разаб'еш галавой сцяну. Што ты будзеш рабіць у суседняй камеры?» Руйнаваць сцены, як высветлілася, справа не самая складаная. Прынамсі, пра гэта сведчыць Берлінская сцяна, нядаўні сімвал таталітарызму. Угодкі яе прарыву, як і ўгодкі «пяшчотных рэвалюцый» у краінах Усходняй Еўропы днямі адзначыла, кажучы колішнімі штампамі, усё прагрэсіўнае чалавецтва.

А ці доўга засталася існаваць сценам з догматаў айчынай вытворчасці? Толькі дзе гарантыя, што пасля іх знішчэння мы не пачнём, па звыклай завядзёнасці, узводзіць новыя сцены, яшчэ мацнейшыя?..

Віталь ТАРАС.

Фота М. АМЕЛЬЧАНКІ І У. ПАНАДЫ

Дзяды-90

Фота А. КЛЕШЧУКА і У. ПАНАДЫ.

чалавек мае тры імя. Ча — імя родавае, імя ку — сямейнае, уласнае — тое, што бацькі даюць нараджэнні. Есць і імя — імя народа, да ты належыш. Да ўсё гэта сувязі свайго лесу нацыі чалавек можа жыць. Можна не прыжыць. Асабліва на Беларусі, калі гістарычна сыхалася «палякам» ці «руду» як лягчай.

Усе больш беларусаў шукаюць сваё сапраўднае імя дзень памінання продкаў і пачатку пачатку станаўлення нацыянальнага ідэала. Гэты дзень мы памінаем сваіх родных, але і ўспомінаем Беларусь.

Памінаем Дзяды 1988 года, калі мы мінусілі годзія Дзяды і былі пастаўлены і ас-

вечаны Крыж пакут у Курапатах.

І сёлета 3 лістапада Дзяды праходзілі пад знакам памяці ахвяраў сталінскага тэрору. Галоўны падзеі адбыліся ў парку Чэлюскінцаў (былы лес пад назвай Воўчы Хвост). Тут, як і ў Курапатах, расстрэльвалі ні ў чым невінаватых людзей. Шэсце пачалося ад плошчы Мяснікова. Дэманстранты неслі бел-чырвона-белыя сцягі з жалобнымі стужкамі, знакі «Пагоні», плакаты з патрабаваннямі змяніць назвы шэрагу вуліц і праспектаў Мінска.

Па шляху следавання шэсце іяцэдэнтаў не было, калі не лічыць таго, што адбыўся ля бюста Ф. Дзяржынскага, што насупраць будынка МУС-КДБ.

Група пенсіянераў накінулася на пікетчыкаў, якія трымалі плакат з пералікам «заслуг» заснавальніка бальшавіцкай катойні, і на вачах дружнынікаў у скураных паліто разарвалі плакат і патапталі бел-чырвона-белы сцяг. Каля будынка КДБ былі пастаўлены памятны камень у памяць вязняў, якіх адпраўлялі адсюль у Курапаты, і сімвалічны алтар са свечкамі. [Ноччу невінаватых людзей знеслі алтар і камень, яго зноў паставілі 7 лістапада, ён зноў ноччу знік...].

Шэсце спынялася на рагу вуліц, якія, на думку грамады, патрабуюць перайменавання, тут праводзіліся кароткія мітынгі. На пляцы Перамогі дэманстранты схілілі нацыянальныя сцягі ля Вечнага агню.

У былым лесу Воўчы Хвост, недалёка ад таго месца, дзе

стаіць помнік савецкім грамадзянам, загінуўшым у час Айчыннай вайны, адбыўся мітынг-рэзюмэ, там былі пастаўлены крыж-капліца, зроблены рукамі выкладчыкаў і студэнтаў тэатральна-мастацкага інстытута. На мітынг прагучалі словы вязняў сталінскага ГУЛАГа і брэжнеўскіх лагераў, выступалі лідэры БНФ, літаратары, праспяваў хор беларускай каталіцкай грамады. Таго ж дня а 19-ай гадзіне ў Доме літаратара Фонд культуры і Саюз пісьменнікаў наладзілі вечарыну з нагоды Дзядоў.

Прапануем увазе чытачоў фрагмент выступлення на адкрыцці крыжа-капліцы Васіля ХОМЧАНКІ.

«ШАНОУНЫЯ СЯБРЫ, спадарыні, спадары!»

Мы сабраліся сюды ў гэты злавесны лес напярэдадні 73-й гадавіны афіцыйнага дзяржаўнага свята, якое называлі Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыяй, а цяпер называюць кастрычніцкім контррэвалюцыйным пераваротам.

(...)Пасля страшнага тэрору першых гадоў рэвалюцыі і грамадзянскай вайны, новым пікам такога ж страшнага тэрору быў сталінскі — у трыццатыя-саракавыя гады. Мільёны сыноў народаў краіны, эліта, мозг нацыі былі знішчаны без віны.

Беларусь наша, бадай, як ні якая іншая рэспубліка, пацярпела ад сталінскага тэрору. Была разбурана вёска, лепшыя гаспадары-сяляне знішчаны. Знішчылі самы працаздольны пласт народа.

Я меў няшчасце асабіста трапіць пад сталінскую крываваую сякеру. Быў вязнем ГУЛАГа, канаў у тайзе на катаржных работах. Але мне пашчасціла выжыць. Я адзін са шматлікіх сведкаў злачынстваў сталінскіх катаў. Некалькі месяцаў я знаходзіўся ў перапоўненых камерах сумна знакамітага дома на вуліцы Урыцкага ў Мінску. З таго дома і пачыналася дарога — для адных у ГУЛАГ, другіх — у лес, у брацкія магілы.

Колькі ж магіл змясціла ў сябе наша шматпакутная беларуская зямля! Яны зараслі травой забыцця, і ці знойдзеш іх, у якіх ляжаць невінаватых людзей з прастрэленымі чарапамі. Хто тыя людзі, мы яшчэ не ўсіх ведаем. «І надо бы всех поименно назвать, да отняли списки и негде узнать», — напісала некалі Ганна Ахматава.

Нам вядомы непасрэдныя выканаўцы загадаў галоўнага забойцы і ката Сталіна. Гэта былі наркомы НКВС БССР Малчаню, Берман, Наседкін, Цанава. Не так даўно былі абнароўваны некаторыя следчыя матэрыялы на Наседкіна. Той забойца, раскажаўшы пра метады следства, назваў прыблізна лічбы сваіх ахвяр: пры Бермане было расстраляна больш за 80.000, а пры ім, Наседкіне, каля 100.000 чалавек. Страшэнная лічба! Гэта толькі за нейкія дваццаць месяцаў службы тых двух наркомаў. Гэтыя каты самі потым атрымалі кулі ў патыліцы. А колькі катаў яшчэ ходзіць па нашай зямлі, жывуць сабе спакойна, атрымоўваюць добрыя пенсіі, пайкі.

Курапаты сталі вядомыя ўсяму свету. Але, акрамя Курапатаў, ёсць у Мінску і меншыя Курапаты.

Адным з месц, дзе расстрэльвалі ў пачатку трыццатых гадоў, і гэты лес, былая ўскраіна Мінска.

Дакладна вызначыць месца расстрэлаў цяжка. Можна назваць плошчу, раён.

Нельга назваць і дакладную лічбу ахвяр. У беларускай зямлі іх сотні тысяч. І калі затрубяць у сваю трубу архангелы, склікаючы ўсіх на суд, то зямля наша скрозь заварушыцца. Гэта пачнуць уставаць мёртвыя, расстраляныя і замучаныя сталінскімі катамі. Яны ўстануць і спытаюць перш за ўсё ў саміх сябе і ва ўсіх тых, хто жывіць тады: чаму дазволілі захапіць і вяршыць уладу крывавай дыктатурай? Чаму народ даў сябе падмануць бальшавіцкай дэмагогіі аб светлым будучым? Чаму даў сябе ператварыць у рабоў?

Але расстраляных не ажывіш.

Дык няхай памяць аб іх застанеца ў народзе назаўсёды.

Спакой вам, нашы суайчыннікі, зямля вам пухам.

І даруйце нам, што мы раней не магіл прыходзіць на зашы магілы. Нам тады не давалі гаварыць пра вас праўду, а ад магіл адганялі дубінкамі.

Каб толькі з крэсла не зваліўся
і не разбіў кар'еру ў прах.
А ты, мой продак, вой бястрашны,
У Курпацікім доле спрахлы,—
Твайго забытага імя
У родным горадзе няма.

ГРАМАДЗЯНЕ, СПЯШАЙЦЕСЯ!

Грамадзяне, спяшайцеся,—
Найспрыяльныя фактары маюцца,
Каб душу даражэй запрадаць,
Покуль цэны на рынку трымаюцца!

Каб рукі пагрэць залацей
На горы-няшчасці людзей.

Грамадзяне, спяшайцеся,
Не ўпусціце выдатнай магчымасці —
Каб гразёю абхляпаць таго,
Хто жыве па сумленню і шчырасці!

Каб нож садануць у спіну
Найблізкаму сябру свайму.

Грамадзяне, спяшайцеся,—
Шанцу лепшага можа не выпасці,
Каб з уласнае скуру сваёй,
Як ліночя гадзіна, выпаўзіці!

Каб Тую, што кляўся любіць,
Ядавітаю спінай забіць.

● Я не знаю, што ў нас будзе
Ні праз месяц, ні праз год.
Абясхрэціліся людзі.
Абясбожыўся народ.

Распадаецца грамадства.
Скрэпы трэскаюцца скрозь.
Згода-еднасць — толькі маска,
Пад якой — нянавісьць-злосць.

Праўда ходзіць белаю зданню
Па руінах дзён былых.
Ці падымецца, ці ўстане
Наша доля з грудаў тых!

Ці ў хлусні, зладзействе, блудзе
Будуць весці ўсё на звод —
Абясхрэшчаныя людзі,
Абясбожаны народ!

Б'ЮЦЬ У СЭРЦА...

Б'юць і б'юць у сэрца цяжкія сігналы.
Вось яшчэ адзін: на людным сходзе
бурным

Дэлегаты шумам-плясканнем сагнали
Знакамитага вучонага з трыбуны.

Брава, брава змагарам-адзінаверцам!
Ну, а што ж іх даняло ў яго прамове!
А ўсяго, што слова шчырае ад сэрца
Ён пачаў казаць на нашай роднай мове.

Будзе праўнукам чытаць да болю
крыўдна,

Як іх прадзеда, юродзівыя блазны,
Мову родную з палаца гналі крыкам,
За мундзір прадаўшы гонар свой
уласны.

А цябе прашу, таварыш і паплечнік:
Пасміхніся з іх часовай перамогі.
Дарастуць патроху ўсе да чалавечных
Дум і спраў — без іх няма ў жыцця
дарогі.

● Не падбівай. Не падбурхай.
Дарма шчыруеш. Я не з тых,
Што краю роднаму над прорвай
Самазбойча б'юць пад дых.

Табе — павек не будзе веры.
Не спадзявайся. Не чакай.
Ты ўпотаў молішся хімеры,
А мне мой Бог — Бацькоўскі край.

Я не забыў: калі ад болю
За лёс ягоны я крычаў —
Ты шанаваў чужую волю
І, падуладны ёй, маўчаў.

Калі дыханне мне і мову
Перацінаў дзікун-сатрап —
Ты не ішоў мне на падмогу,
Ты на душу не браў затрат.

Таму — не снуй перад вачыма.
Не корчы міну. Не прасі.
Прадаўшы ўсё, што ёсць Айчына,
Мяне сто раз ты прадасі.

ПЕРАСЦЯРОГА

Людзі!
Братцы!
Не глядзіце ў рот
Новаўленым ілжэпракокам!
Акаўпачаць гіцалі народ —
І давер наш вылезе нам бокам.

Залатое пасвячы цяля
На лугах цяністага падполля,
Злыдні хочучы, каб уся зямля
Стала іхняй, — і зямля, і воля!

І зямля, і воля, і душа! —
Лёсу трыадзіная апора.
Завалодаўшы душой спярша,
Волю і зямлю прысвоіць скоря.

Схмяніцеся ж, набраўшы дых!
Не сядзіце стулена ў траншэ!
Не шукайце веры-праўды ў тых,
У каго тапырацца кішэні!

Не глядзіце ім бяздумна ў рот —
Гэтым пафасным ілжэпракокам!
Акаўпачаць гіцалі народ —
І давер наш вылезе нам бокам.

У РОДНЫМ ГОРАДЗЕ

Хаджу па вуліцы Грамілы,
Што цягам доўгіх страшных год
Граміў і плондрыў, колькі сілы,
Усё, чым славен наш народ.

А ты, мой прашчур, творца мудры,
Чыя магіла дзесьці ў тундры,—
Твайго забытага імя
У родным горадзе няма.

Хаджу па вуліцы Няздары,
Што меў і здольнасці аднак:
Пакуль народ аб шчасці марыў —
Ён краў з казны і жыў усмак.

А ты, мой продак ясначолы,
Чый дар народу — незлічоны,—
Твайго забытага імя
У родным горадзе няма.

Хаджу па плошчы Баязліўца,
Што меў за Бога вечны страх —

ВЯРТАЮЧЫСЯ ДА НАДРУКАВАНАГА

У «ЛіМ» ідуць шматлікія водгукі на артыкулы Анатоля Сідарэвіча па праблемах беларуска-польскіх узаемадачыненьняў. Па магчымасці газета змяшчае іх на сваіх старонках. Сярод іх, у прыватнасці, у нумары за 28 верасня быў надрукаваны артыкул Р. Кацынэля «Мы — частка народа Беларусі». Рэдакцыя ўстрымалася пры яго публікацыі ад каментарыя. Сёння ж артыкул Р. Кацынэля каменціруюць нашы чытачы.

Колькі пытанняў Рышарду Кацынэлю

У «ЛіМе» за 28 верасня 1990 г. змешчаны вялікі ліст намесніка старшыні Саюза палякаў Беларусі Р. Кацынэля. «Мы — частка народа Беларусі», — гаворыць пан Рышард і бярэца заўзята ўшчуваць А. Сідарэвіча, а разам з ім і ўсіх, хто ўступаваны прраямі паланізацыі этнічных беларусаў на колішніх «усходніх крэсах». Аўтару пісьма значна бліжэй да душы савецкі і партыйны кіраўнікі Гродзенскай вобласці таварышы Арцыменя і Сямёнаў. Пан Кацынэль кажа гэтым

таварышам за клопаты аб палях шчыры дзякуй. Яно б і добра, ды ёсць адна акалічнасць: нешта ніякага дзякуй не кажуць абласным і гродзенскім кіраўнікам, якія, здаецца, зусім някеска зацвердзілі старажытнае лацінскае выслоўе «Divide et impera» — «Падзяляй і валодай!», прадстаўнікі беларускіх грамадскіх арганізацый.

Для дыскусіі са спадаром Сідарэвічам пан намеснік старшыні замест фактаў часта карыстаецца эмоцыямі. «Такога,

быццам легіянеры адсеклі галаву дзяўчыне, быць проста не магло, — сцвярджаецца ў лісце, — культура і рэлігія не дазволілі б». Галаварэзы з Арміі Краёвай, што па-фашыстоўску бязлітасна распраўляліся з беластоцкімі беларусамі (гл. артыкул Я. Максімука «Попел і памяць» у «Ніве» за 6 мая 1990 г., перадрукаваны 17 жніўня «ЛіМам»), наўрад ці вылучаліся высокай культурай. Магчыма, яны нават былі атэісты і таму пагарджалі пятым Божым прыказаннем. Але няма ніякага сумневу, што яны былі палякі.

Шмат у лісце Р. Кацынэля ўзнёслых разважанняў пра шчырасць, аб'ектыўнасць, талерантнасць і іншыя рэчы, якія дапамогуць беларусам і беларускім палякам жыць у добрай згодзе. Але чым больш уважліва ўчытваешся ў ліст, тым больш пачынаеш сумнявацца ў шчырасці і аб'ектыўнасці само-

га аўтара. Яшчэ адна цытата: «Многія беларусы-католікі не толькі зракліся сваёй мовы і свайго народа, а наадварот, справу беларускую развівалі, — напрыклад, Л. Сапега, У. Каратынскі, Ф. Багушэвіч, Л. Геніюш і іншыя». Аказваецца, наша выдатная паэтка Ларыса Геніюш, якая была хрысціянская, вянчаная і адпяваная ў праваслаўі (на адпяванні ў зэльвенскай Траецкай царкве мне давалося прысутнічаць), якая не забывалася перад гадавымі святамі пасылаць братам і сёстрам у Жыровіцкі праваслаўны манастыр свайго найсмачнейшага печыва, была таемна каталічкай. Пакінем гэтае адкрыццё на сумленні Р. Кацынэля. Праўда ж у тым, што спадарыня Ларыса была чалавекам шырокіх поглядаў, магла ў цяжкую хвіліну звярнуцца па духоўную падтрымку і да каталіцкага святара, але ўсё жыццё заставалася глыбока веруючай праваслаўнай. Хоць ніколі не магла пагадзіцца, што беларусы ў сваіх святых на Бацькаўшчыне, па сутнасці,

пазбаўлены права гаварыць з Богам на сваёй мове.

Хацелася б удакладніць і тое, каго ў пададзенай вышэй цытаце пан Кацынэль называе У. Каратынскім. Можа, беларуска-польскага паэта Вінцэса Каратынскага? Ці ягонага сына польскага журналіста і мемуарыста Бруна Каратынскага?

І ці не больш мудра было б у пераліку тых, што «свядома свае сілы і жыццё клалі на ахвяру не толькі за польскае вызваленне, але разам з тым і іншых народаў», абмысціць без Дзяржынскага?

Саюз палякаў Беларусі заклікае сваіх сяброў, апрача ўсяго іншага, «памачыць братам беларусам у адраджэнні іхняй мовы, культуры». Відаць, плён ад гэтага дапамогі будзе толькі тады, калі ёю зоймуцца людзі шчырыя і дасведчаныя. Ліст Рышарда Кацынэля паказаў, што, прынамсі, адной з гэтых дабрачыннасцяў ягонаму аўтару яўна бракуе.

Уладзімір АРЛОУ.

Сцяг пашыты, што далей?

Перада мною тры рэчы: пяты том Збору твораў Кузьмы Чорнага, газета «ЛіМ» за 28.09.90 г. і... польскі дзяржаўны сцяг бела-чырвоных колераў. Апошні (памерамі прыкладна 20x40 см) я выпадкова знайшоў у казённай шафцы майго інтэрнацкага катэджа. Гэтая цікавая «знаходка» ды артыкулы А. Сідарэвіча на тэму беларуска-польскіх дачыненьняў змушаюць мяне падзяліцца сваімі думкамі з чытачамі «ЛіМа». Не магу таксама пакінуць без увагі змешчаны ў «ЛіМе» артыкул намесніка старшыні Саюза палякаў Беларусі Рышарда Кацынэля.

Разгорнем, аднак, пяты том Збору твораў Кузьмы Чорнага і прачытаем наступнае: «Каталіцкае духавенства, дзе якое было раней і якое дзе цяпер з'явілася, стала агентурай пана Сасноўскага, паланізуюць сваіх парафіян і тлумачаць, што няма ніякай Беларусі, а ёсць Польшча. Усё ідзе ад віленскага біскупа Ялжыкоўскага».

К. Чорны запісаў гэты радкі ў дзёнік 29 верасня 1944 года. Праз колькі дзён ён зноў запісаў: «7 кастрычніка заходзіла да мяне не вядомая мне дагэтуль Марыя Шутовіч з Вільні, жонка ксяндза Адама

Станкевіча. Яна прыехала ў Мінск, каб дайсці тут якое-небудзь рады: віленскі біскуп, пілсудчык Ялжыкоўскі садзіць усюды па Беларусі на парафіі палякаў ксяндзоў, якія і прапаведуюць з амбонаў, што ўсе беларусы каталікі ёсць чыстыя палякі. Гэтая жанчына вельмі прыемная асоба, тыповая яшчэ нашаніўка. Да мяне прыйшла з просьбай надаць усёму гэтаму не рэлігійны, а палітычна-нацыянальны характар і так падаць у адпаведныя рэспубліканскія органы».

І вось жа што піша Анатоль Сідарэвіч у артыкуле «Забастоўка ў Вярэйках, або «Ешчэ Польшка не згінэла», надрукаваным на старонках «ЛіМа» 7 верасня 1990 года: «Тут, у «Ваўкавыскім» (саўгасе, — С. А.), я сутыкнуўся з тымі з'явамі, пра якія пісаў у артыкулах («ЛіМ», 13 красавіка, 29 чэрвеня, 10 жніўня): мясцовыя палітыкі і гаспадарнікі, ігнаруючы думку беларусаў, вядуць гульні з палякамі і касцельнымі палякамі, польскім і спольшчаным рымска-каталіцкім духавенствам. Я сутыкнуўся з тым, пра што папярэджаў: актывізацыя дзейнасці польскага і спольшчанага рымска-каталіцкага клеру на Беларусі мае на

мэце не толькі адраджэнне рэлігіі і рэлігійнага жыцця — вядзецца метадычнае апалячванне вернікаў, іх арыентацыя на Польшчу. Скажу больш: напракм гэтае работы сепаратысцкі».

Такім чынам, з цытаванага вышэй добра відаць, што праблема беларуска-польскіх узаемадачыненьняў на памежжы двух народаў была і застаецца надалей актуальнай. І А. Сідарэвіч у сваіх артыкулах зусім не галаслоўна гаворыць пра пагрозу паланізацыі.

Іначай, аднак, разумею правы палякаў на нашай Радзіме пан Рышард Кацынэль, намеснік старшыні Саюза палякаў Беларусі. У сваім допісе ў «ЛіМ» ад 28.09.90 г. ён сцвярджае, што палякі Гродзеншчыны не маюць бліжэй намераў адносна беларусаў, што яны ўважаюць сябе за частку народа Беларусі і нават выступаюць «за нязменнасць граніц у Еўропе». Усё на першы погляд правільна. Сваім памярковым тонам аўтар допісу імкнецца заспакоіць беларускую грамадскасць, паказаць, што праблема не існуе. Але, на маю думку, гэта проста звычайная дыпламатычная фатыга з боку прадстаўніка новаарганізаванага саюза. Спраўды, не той усё ж час, каб лезці на ражон і рабіць у друку рэзкія павароты. Вядома, што лепш дзейнічаць згодна народнаму выслоўю: кося, кося, пакуль у аглоблі, а запрэгшы — но!

Менавіта гэтак я ўспрымаю допіс Р. Кацынэля — як спрытны адыход на абарончы пазіцыі пад націскам факталагічнага матэрыялу, пададзенага ў артыкулах А. Сідарэвіча. За шльдаў адраджэння рэлігійна-культурнага жыцця палякаў на Беларусі я бачу таксама сілы, якія прагнуць аднаго: не дапусціць разгарнення ўласна беларускага адраджэння. І сілы гэтыя вельмі моцныя, як па той бок мяжы Беларусі з Польшчай, так у роўнай ступені і па гэты. Думаю, што буду зразуметы правільна: мы, беларусы, мусім быць пільнымі пры нашым руху да незалежнасці і адраджэння Бацькаўшчыны. Мы не можам дазволіць сабе не заўважаць рэваншызмскіх настрояў з боку некаторых прадстаўнікоў нашых суседзяў на Захадзе, іхнюю ідэалагічную, рэлігійную экспансію на так званыя «крэсы ўсходне». Як рэчывы доказ трымаю ў руках той самы польскі бела-чырвоны сцяжок, пашыты беларускім студэнтам-філолагам з Валожыншчыны. Прышоўшы з савецкага войска, ён аднойчы «пачуўся» палякам і «загаварыў» па-польску. Што ж прывабіла беларускага хлопца ў «пальшчыне»? Адкуль раптам такая арыентацыя на Варшаву?

Безумоўна, што, па-першае, гэтакім паспрыў уплыў польскіх студэнтаў, якія вучацца на філфаку БДУ і без сумніву зацяляюць нам у вочы, што яны не ведаюць ніякай Беларусі. Па-другое, быць «палякам» на-

шаму, прабачце, цюхцю і цікавей (як на абыватальскае разуменне) і, што яшчэ важней, — бяспечна.

Цікавей, бо, выехаўшы ў Польшчу хоць бы на пару дзён, лгга адчуць сябе амаль на Захадзе, здабыць Яе Вялікасць Валюту і недаступныя ў Саюзе шмоткі. Бяспечна, бо за «польскасць» не пацягнуць у КДБ, а, наадварот, дапамогуць забыць, што радзіма яго — Беларусь, якая б ні была яна гарапашная і падлеглая чужой волі.

Ну і, па-трэцяе, новапасвечаны ў «палякі» беларускі студэнт — гэта ад звычайнай для нас абыватальскай устаноўкі на пошукі «дзе ляпей, зацішней, выгадней і дзе меней біць будучы». Звычайны хлопец звычайных бацькоў, якія добра ведаюць, што значыць быць беларусам па цяперашнім часе. Таму й нецца хлопец хоць праз пень-калоду, але па-польску прамаўляць. А спытайце вы гэтага «маладога паляка» з Валожыншчыны, калі, напрыклад, заснаваны ўніверсітэт Ягелонаў, і тым самым паставіце яго ў безвыходнае становішча.

Так што, думаю, перасцярогі А. Сідарэвіча своечасовыя. Рэлігійная экспансія, індэктрынацыя «пальшчыны» ў цэла Беларусі — рэальнасць нашага дня. Ужо пашыты польскі бела-чырвоны сцяжок. Што далей?

Славамір АДАМОВІЧ,
студэнт філфака БДУ
імя У. І. Леніна.

М. АГРАМЧЫК. Анкета. Выбраныя першыя назвы ўспамінаў. Мінск: «Мастацкая літаратура», 1990.

У творах Міколы Аграмчыка — тое, чым жыло яго пакаленне, да чаго імкнулася, з чым уступае ў дзень заўтрашні. У вершах і паэмах паўстае вобраз чалавека маральна чыстай і грамадзянскай сумленнасці.

Аўтар прадмовы «Замілаванасць» — Рыгор Барадулін.

В. ВИСОЦКІ. Ціжар жаданню. Раман. На рускай мове. Мінск: «Мастацкая літаратура», 1990.

Галоўны герой новага рамана Валерыя Висоцкага паказаны ў той момант, калі вымушаны ў многім пераацэньваць сваё мінулае, вызначаць новыя маральныя крытэрыі, каб не пацесі насуперак сумленню. Писменнік заўважвае працэсы, якія адбываюцца ў грамадстве цяпер, у час перабудовы.

П. ГЛЕБКА. На спатканні годоў. Вершы. Для старэйшага школьнага ўзросту. Мінск: «Юнацтва», 1990.

Складзены М. Няхам, зборнік Пятра Глебкі папоўніў серыю «Паэтычнай бібліятэкі». Прадстаўлены самыя розныя вершы, што даюць уяўленне аб мастакоўскай самабытнасці творца. Бліжэй пазнаёміцца з паэзіяй аўтара, яго жыццёвым шляхам дапамагае і ўступны артыкул М. Няхам «Я разглядаць наступны дзень прыйшоў...»

А. КАЗЛОВИЧ. Уласны карэспандэнт. Сучасныя драмы. На рускай мове. Мінск: «Мастацкая літаратура», 1989.

Працуючы ўласным карэспандэнтам «Літаратурнай газеты» па Беларусі, Анатоль Казловіч выступае на старонках выдання з вострымі матэрыяламі, што закранаюць розныя аспекты нашага складанага жыцця. Частина гэтых публікацый і склала змест кнігі «Уласны карэспандэнт».

ЯК УСЯКІ таленавіты твор, аповесць В. Казько «Но Пасаран» («Поляна», 1990, № 4) патрабуе глыбокага пранікнення ў тэкст. Ключ да яго расшыфравкі дае ўжо ў трапінай назве, што як быццам задае танальнасць усяму твору, адлюстроўвае асаблівасці рамантачна-кантрастнага стылю, выклікае пэўныя асацыяцыі. «Но Пасаран» — дзіві іспанскіх каму-

Звярнуўшыся да эпохі сталінізму, аўтар «Но Пасарана» дае праўдзівы сацыяльна-псіхалагічны зрэз часу, выяўляе псіхалагічныя карані таталітарнага ладу. Лірычна, пранікнёна вядзе ён сказ пра дзяцінства сваіх вярніцаў, пра тых падлеткаў, што мелі няшчасце вершы ў Сталіна, як у Бога.

І, здавалася, усё ў наваколнім свеце было скіравана на падтрымку той феноменальнай

да любых парушэнняў агульначалавечай маралі ў імя Яго... Гэта наша гісторыя.

У гістарычнай праўдзівасці, супадзенні мастацкага вымёлу і фактычнага матэрыялу — адметнасць аповесці. Можна нават вызначыць храналагічны падзей. «Штаб сусветнай рэвалюцыі» ў пачатку 50-х гадоў, затым — нараджэнне «айчынай пароды» каларадскіх жукоў, «пара вялікага крадзя-

сусветную і савецкую літаратуры. Прыпамінаецца В. Кандрацьеў, «Адпачынак па раненні». Тая ж праблема, тая ж спрэчка, толькі нафасе другі.

«— Руская літаратура не змагла выхаваць цэльнага, рацыянальнага чалавека. Яна стварыла альбо фанатыка, альбо лішніх людзей.

— Аднак... Руская літаратура выхавала чалавека, якому вельмі цяжка быць нягодным» (пераклад мой. — Н. К.).

Яшчэ адна векавечная філасофская праблема — узаемаадносіны чалавека і прыроды. Прырода — самастойная дзейная асоба твора. Яна выходзіць з дзяцей летуценнікаў, натхняе на добрыя ўчынкі, вырастоўвае ад ідэалагічных перагібаў эпохі. З леса, балота, палыняны пачыналіся. «Не з бацькоўскіх хат і зусім ужо не ад школьнага парога, півнерскага зьяна і камсамольскай групы».

Мяняюцца героі — мяняецца і прырода. У дзяцінстве падлеткі бачаць свой воблік у чыстым, як сляза, ручаі. Калі ж яны вяртаюцца сюды дарослымі людзьмі, па якіх «добра прайшоў час», іх сустракае замест ручая канава з фэкальнымі сцэкамі мясакамбіната.

Прырода — выразны эстэтычны сродак раскрыцця характараў, эвалюцыя герояў, філасофскага зместу вобразаў. У апошні шлях Данілюка праводзіць разам з людзьмі дрэва. «Адна з яблынь не вытрымала і адарыла нябожчыка яблыкам. Наліўная антонаўка адарвалася, упала з галінкі і легла на падушку каля самага яго твару». У гэтай сімвалічна-алегарычнай сцэне — і нейкія біблейскія асацыяцыі, і жалоба, і развітанне, і вечная бясконцасць Быцця. У ёй удакладняецца і аўтарскі погляд на вобраз галоўнага героя.

Данілюк — самая трагічная асоба ў аповесці. Як увесць твор, як сама эпоха, яго характар увесць з кантрастаў. Чытач, выхаваны на мастацкіх «падручніках жыцця», адразу ж запрапэтуе: ці ж гэта станоўчы герой? І сапраўды, гэта паніжце ніжэй не падыходзіць да вобраза Данілюка. Да таго ж трэба зазначыць, што так званы станючы герой нарматыўнай літаратуры на нашых вачах знікае са старонак прозы. На змену яму прыходзіць незапраграмавана складаны вобраз, у якім найбольш адэкватна адлюстроўваецца праўда жыцця. Такім мне бачыцца во-

Чытаючы часопісы

СКАЗ АБ ЗАГУБЛЕНЫМ ПАКАЛЕННІ

ністаў, які з дзяцінства стаў мянушкай. галоўнага героя аповесці — Данілюка.

Пачынаецца аповесць роздумам аб смерці. Дачасная смерць мірных жыхароў у мірнай дзяржаве стала адметнай рысай часу, хвалюе такіх вядомых пісьменнікаў, як В. Распуціна («Пажар»), В. Астаф'ева («Сумны дэтэктыў»), «Лодкачка» і іншых. Васіль Быкаў у аповесці «Абеліск» піша: «Смерць — гэта абсалютны доказ. Самы неабвержны аргумент». Што ж даказвае смерць Данілюка, аб чым яна сведчыць?

Памёр ён нечакана, загадкава: «...злёт і больш не падняўся. І памёр жа здаровы, пры добрай памяці і ясным розуме». Простыя людзі па прастаце сваёй адразу вырашылі: «Ад гарэлкі сканаў», «ад бабы», «ад кніжак». Самому прарозліваму з сяброў Настаўніку здаецца, што Но Пасаран «памёр раней, чым да яго прыйшла смерць».

У гэтай смерці сшылося ўсё: гісторыя і сённяшні дзень, чалавек і яго адносіны з дзяржавай, агульначалавечы і сацыяльна-канкрэтны. У лесе Данілюка ўвасоблена трагедыя цэлага пакалення, якому давялося нарадзіцца, стаць у пару вялікага сталінскага дыктату. В. Казько працягвае распрацоўку тэмы пасляваеннага дзяцінства, якой прысвечаны «Повесть о беспризорной любви», «Судны дзень», «Хроніка дзедмаўскага сада».

адметнасці правадыру. Яны спазніліся на Вялікую Айчынную вайну — але «ў нашым жыцці заўсёды ёсць месца падзвігу». Яны босыя, голодныя — ды дзесьці існуе сапраўднае жыццё: «яно са Сталіным і з дагледжанымі, прыбранымі дзяўчынкамі з банцікамі, якіх Сталін носіць на руках». Пры жывых бацьках яны растуць сіротамі: «нікога з іх па галоўцы не гладзілі, з усмешкай у вочы не глядзелі. А ён паглядзіць і паглядзіць...»

«Сталінскія сокалы» мараш паднесці яму ўвесь свет. І яны зрабяць нават немагчымае дзеля гэтага. Змог жа Шпіён сабраць «кілаграм каларадскіх крылаў, кілаграм каларадскіх лапак».

Фантастычная, злавесная, нявыдуманая рэальнасць. Аднак юныя летуценнікі амаль не заўважаюць яе, жывуць у ілюзорных паветраных замках. Іх больш турбуюць справы амерыканскіх неграў, чым дасягальнасці нястачы, таямнічае знікненне бацькоў Волькі Дранік.

І ўсё ж жыццё прымусіла з сабой лічыцца нават дзяцей, пакарала за рамантызм. Найўныя ідэалісты па незразумелых ім прычынах становяцца здраднікамі. Злачынства адбылося, як па Бібліі, «Праз дваццаць чатыры гадзіны па пёўнях, мінута ў мінута». Які страшны прысуд часу, дзяржаве, дзе людзі становяцца духоўнымі калекамі ўжо з дзяцінства! Атручаныя ідэалогіяй, гэтыя падлеткі падрыхтаваны

жу», вайна ў Афганістане... Толькі ў часе масавага нашэсця каларадскіх жукоў аўтар дапусціў, здаецца, недакладнасць. Бо ўжо ў 60-х гадах мы ўсе вочы праглядзелі на каласных палетках, шукаючы заморскае цуда, ды ніхто так і не зарабіў пяць рублёў — абяцаную ўзнагароду за аднаго жука.

Патрабавальнасць да гістарычнай канкрэтыкі тлумачыцца часткова тым, што «Но Пасаран» з'явіўся ў друку ў кантэксце антыкультывай прозы, дзе дакументалізм набыў асаблівую значнасць. Аднак твор Казько значна шырэйшы па зместу, тэматыцы, праблематыцы. Як і ўся творчасць пісьменніка апошніх гадоў, ён вызначаецца высокай ступенню абагульнення, выхадом на экзістэнцыяльныя праблемы.

Адна з іх — уплыў мастацкай літаратуры на падростаючае пакаленне. Безумоўна, кнігі атрымлівалі вялікую ролю ў маральным выхаванні герояў аповесці. Менавіта яны збераглі ў іх душэўную чысць, гуманна адносіны да бліжняга. Але ёсць у аповесці і супрацьлеглая думка — абвінавачванне пісьменніка ў найвялікшай хлусні і падмане. Яно гучыць з такой моцнай экспрэсіяй, з такім эмацыянальным накалам, што нядоўга і пагадзіцца. У мяне нават рука не падмаецца працытаваць тэкст. Ніхто з персанажаў, бадай, не наклікаў на сябе такіх абраз, як... Гоголь, Колас. Такім чынам амаль адназначна вырашаецца праблема, што здаўна хвалюе

СУСТРЭЧА

Бываючы ў Сакалі, на Львоўшчыне, я заўсёды спыняўся каля газетных кіёскаў з надзеяй набыць украінскія літаратурна-мастацкія часопісы. На жаль, шанцавала не заўсёды. Тут чамусьці часопісы бываюць у лічаных экзэмплярах і таму не залежваюцца.

Канчаўся другі тыдзень гасцявання, праз некалькі дзён ад'язджаць. Не хочацца ад'язджаць з пустымі рукамі. Раптам за шыбамі аднаго з найбольш аддаленых ад цэнтра кіёскаў я ўбачыў студзеньскі нумар часопіса «Дніпро» за гэты год. Кіёск быў зачынены. Чакаць давялося доўга.

Нарэшце часопіс у маіх руках. Амаль не зыходзячы з месца, прагна перагортаю старонку за старонкай, нібы шукаючы сваю публікацыю ці не менш жаданую сенсацыю. І... раптам сапраўдна нечаканасць! Са здымка на мяне задуманна глядзяць вочы сябра па долі, якога безвынікова шукаў васьм'ю ўжо 36 гадоў.

На старонках «Дніпра» была змешчана таксама нізка лагерных вершаў украінскага літа-

ратуразнаўцы, паэта і перакладчыка Грыгорыя Кочура. У лагеры мы яго называлі прафесар Кочур.

Усё гэта здарылася так нечакана, так глыбока ўразіла, што я не заўважаў ні людской мітусні навокал, ні таго, што перашкаджаю стаячы васьм'ю тут, каля самага кіёска. Памяць вяртала ў мінулыя страшныя часы сталінскіх канцлагераў, туды — на мокрую шахты Інты, у змрочныя набітыя «дахадзягамі» сапёрныя баракі спецлага № 2. Я не проста чытаў вершы Кочура, а нібы гаварыў з ім, сядзячы ў змрочным кутку на ніжніх нарах, шахтбудаўскага барака, як было гэта ў тыя 1952—54-я гады. Некаторыя з гэтых вершаў я ўжо чуў у чытанні самога аўтара і здавалася, што зноў чую яго лагодны, ціхі голас.

Часам надвячоркам у вольнай ад работы дні, пасля абавязковага наведання хворых землякоў і іншых зямляцкіх сустрэч, я выкрываў паўгадзіны, каб зайсці да Грыгорыя Парфіравіча і пагаманіць з ім аб літаратуры. Яго шырокая

эрудыцыя, інтэлігентнасць і тактоўнасць зачароўвалі. Пры тых страшэнных рэжымных і маральных умовах, дзе амаль усё вымяралася кавалачкам хлеба, дзе большасць успамінай звязвалася з воляй і сытуацыяй, вельмі не хапала духоўнасці. Між нас — беларусаў — было нямаля інтэлігентнаў, асабліва моладзі. Мы збіраліся невялікімі купкамі, дапамагалі адзін аднаму, успаміналі, марылі, вучыліся жыць і заставацца людзьмі, адзначалі святы, дзяліліся весткамі і пасылкамі. У вялікія гурты збірацца забаранялася, а без кансалідацыі, належнай зямляцкай арганізацыі і патрыятычнай згуртаванасці ў тых воўчых умовах выжыць было нялёгка. Толькі з сілаю, якая ўмела пастаяць за сябе, лічыліся. І гэта дапамагала выжыць фізічна, перамагчы адзіноту, падтрымлівала духоўнасць, веру ў лепшыя дні. Найбольш у лагеры было ўкраінцаў і літоўцаў, з імі ў нас наладзіліся самыя сяброўскія і шчырыя адносіны.

На жаль, ні сярод нас, ні сярод літоўцаў вядомых літаратараў не было. Таму цікавасць да Кочура была ўсеагульнай.

Грыгорый Парфіравіч захапляўся мілагучнасцю нашай мовы, багаццем яе адценняў, паэтычнасцю. Вельмі любіў паэзію Максіма Багдановіча і раннія творы Максіма Танка, асабліва «Песню кулікоў». Ён выка-

наў некалькі добрых перакладаў на ўкраінскую мову. Падабаўся мне пераклад «Пагоні» М. Багдановіча. Кочур быў вельмі патрабавальны да сваёй творчасці і вітаў гэта ў іншых.

І вось цяпер, нечакана сустраўшыся з ім на старонках «Дніпра», мне хацелася як мага больш даведацца пра яго. Але, на жаль, сустрэча гэтая не дала такой магчымасці. Невялікая нізка вершаў не сказала ўсяго, толькі балюча зачепіла памяць.

Разлучыў нас раптоўны адзіночны этап. Мяне ў канцы 1954 года шпурнулі яшчэ далей на Поўнач, у Варкуту, а ён разам з маімі добрымі і шчырымі сябрамі Федзем Даўганом, Мішам Капціловічам, Лёвам Бялевічам, Бацяноўскім, Барсуком, Бакуном і многімі іншымі застаўся на Інце, у спецлагу № 2, дзе прайшла ўся мая маладосць.

З Грыгорыем Кочурам у мяне звязана нямаля добрых успамінаў, у тым ліку і завочнае знаёмства з нашай незабытай Ларысай Геніюш, з якой я падтрымліваў нелегальную сувязь, дзякуючы ўкраінскім сябрам. Прапаную ў сваім перакладзе адзін з вершаў Грыгорыя Кочура.

Васіль СУПРУН.
г. Слонім.

браз Сідара Місюка, створаны В. Казько ў «Хроніцы дзет-
дамаўскага сада».

Чаго толькі ні намешана ў характары Данілюка — па словах У. Караткевіча, і «чорнай», і «белай» мукі! Але ёсць у ім дамінанта. Ён — летуценнік, прыродны і сацыяльны. І як часцей за ўсё накіравана летуценнікам, жыве ў двайным свеце: з аднаго боку — звычайны стрэлачнік, алкаголік, які «п'е па-чорнаму», з другога — даівак, які ў свае «добрый сорака» гадоў просіцца на вайну ў Афганістан. Аднак летуценнікам ёсць месца ў жыцці, калі іх рамантычны імкненні, узніслыя мары падтрымліваюцца рэчаіснасцю. Калі ж у жыцці пераобладае негатыўнасць, тады мы гаворым пра лішняга чалавека, лічым, што не ў свой час нарадзіўся герой. Вось і жыццё Данілюка, па думцы аўтара, «было проста ўкрадзена ці канфіскавана ў яго». Яго чачасная смерць — гэта пратэст супраць бездухоўнасці, антыгуманнасці грамадства.

Не дажывуць свайго прыроднага веку і сябры Но Пасарана: Юрачка Пратуберанец і Валодзька Цыган. Былыя арганізатары «штаба сусветнай рэвалюцыі», яны цяпер «вядомыя ўсю гораду п'яніцы і алкаголікі». Іх вобразы акрэслены лаканічна, але выразна. Сутнасць юнацкага светапогляду пераважае ў пераходнаму трапіна раскрываюць мянушкі, асаблівасці іх сённяшняга стану выкрываюцца ў сацыяльным статусе. Валодзька Цыган — «просты савецкі вярзень», «вечны арыштант». Юрачка Пратуберанец — «баец мясакамбіната», «зłodзей у законах». У іх лёсах адлюстравана яшчэ адна драма нашага часу, з якой мы сустракаемся кожны дзень.

Невялікая па памерах раманная апавесць В. Казько «Но Пасаран» надзвычай ёмка па праблематыцы, насычанасці думкі. Філасофскай, гістарычнай, сацыяльнай, псіхалагічнай змястоўнасці на малой мастацкай прасторы ўдалося дасягнуць пісьменніку праз вобразна-стылявую пластыку, шматмернасць слова, эстэтычную выверанасць усёй структуры твора, арганічную аднасць эстэтыкі і рэальнасці.

Н. КАПШАЯ,
выкладчыца ГДУ імя
Скарыны.
г. Гомель.

Грыгорый КОЧУР

С а н е т і н ц і н с к а е в я с н ы

Часамі тут зімовае паветра
Дыхне гніллем інцінскае
вясны:
Прарвецца знекуль віхар
навясны,
Раптоўным жэстам з неба
хмары вытра.
То небасхіл зацягнуць зноў
яны,
І чутнай йгру чартоўскай
цытры,
А краявід маўклівы і няхітры
П'е сонны плач дажджлівае
струны.

Вось гэты, бы спалоханы,
блакіт,
Цяпла чужога змучаны прывід,
Сумнеў, што век не
маладзее —
Цяжкі адчай навеівае тут
мне,
Ды бледна, па-паўночнаму
кране
Душу часамі кволая надзея.

Віншуем!

Сёння спаўняецца 85 гадоў аднаму са
старэйшых і паважаных пісьменнікаў,
адмысловаму навілісту Яну Скрыгану.
Рэдакцыя «ЛіМа» далучаецца да віншаванняў юбіяра і зычыць Яну Аляксеевічу здароўя, доўгіх гадоў жыцця і творчага плёну.

ЗА МЕСТ НЕАДАСЛАНАЙ ТЭЛЕГРАМЫ

Дарагі Янка!
Наважыўся адбіць табе тэлеграму, але што ў ёй скажаш? «Віншую і жадаю». Па дарозе апанаваў і ўспаміны, мінуў пошту, а ў памяці круцілася далёкае і блізкае, перажытае разам і плаасобку. Аж страшна падумаць, — мінула 59 гадоў як мы знаёмыя, як таварышам і дружным. Успомнілася наша малодасць, ды так выразна, што не магу не нагадаць нешта, можа, забытае табою, а тваім прыхільнікам раскажаць не вядомае ім.

З тоненькае маладнякоўскае кніжачкі «Слуцкія песьніры» кінуліся ў вочы «матэрновыя» вершы Янкі Відука, «скляпанія» ў духу пераможнага пафасу тае пары. Потым у «Маладняку» прачытаў верш «Наборшчык». Гэта ўжо быў іншы Відук, уважлівы да чалавека, да яго майстэрства і сам патрабавальны да паэтычнай формы.

У 1930 годзе ў хірургічным аддзяленні Бабруйскай бальніцы, відаць, каб не стагнаў і не думаў пра сваю бяду, доктар даў мне невялічку кніжачку «Затока ў бурях» Янкі Скрыгана. Проза мяне тады мала вабіла, і я не збіраўся вельмі ўчытвацца, але нечакана з першай старонкі апынуўся ў такім знаёмым і дарагім мне свеце, убачыў «Палыны і межы. Дарагі горкнучы пылам. Па іх марудна і лена цягнуцца фурманкі». Да болю адчуў, як «Прымоўка сяло. А ў д а в е л а». Адно слова, а колькі ў ім шчыльвага смутку, колькі чалавечага гора! Гэта ж трэба, — сіла аўдавала. Да поўначы дачытаў праўдзівы расказ пра лёс Алесі і Наталі, Андрэя і Рыгора. Настрой ад кнігі доўга не пакідаў мяне.

На пачатку першай пяцігодкі амаль усіх пісьменнікаў мабілізавалі па «ліквідацыю прарываў», «на барышбу за высокія тэмпы і перавыкананне планаў». Мы тады верылі ў ілюзію сваёй неабходнасці на прымітальных фабрыках і заводзіках, пісалі барабанныя вершы і пафасныя нарысы, жывасілам заганыя «ударнікаў» у літаратуру.

Тады ж у большым пакоі Дома пісьменнікаў адкрылася выстаўка прадукцыі штурмавых

пісьменніцкіх брыгад. Побач з кніжачкай «Недапісаны профіль» пра «Гомсельмаш» быў рукапіс і партрэт Янкі Скрыгана. Я ўглядаўся ў дробныя почырк, каб спасцігнуць сакрэт пісьменніцкай лабараторыі. Азірнуўся і побач пазнаў аўтара «Недапісанага профіля». Невысокі, зграбны з пукатым ілбом, невялічкім носікам, вострым пранізлівым позіркам. У абліччы было нешта знаёмае, некалі бачанае. Няўжо Відук і Скрыган — адна асоба?

Частыя наведвальнікі Дома пісьменнікаў, без афіцыйных знаёмстваў, хутка сыходзіліся, не зважаючы на ўзрост і рангі, шпацыравалі па Савецкай вуліцы, спускаліся па вузенькай лесвіцы ў сутарэнне пісьменніцкай сталойкі. Выпадала так, што мы часта з табою абедалі за адным сталом. У тая скупныя на радасці гадзі нашай малодасці часам бегалі ў крамку на супроць па «чацвярцінку» або пляшчу натуральнага беларускага віна. Памятаю: накінуў тваё скураное паліто, увайшоў у магазінчык, як прадаўшчыца, нічога не пытаючы, падала «чацвярцінку». Я здзівіўся. «Бо добра ведаю, па што прыходзіць у гэтым паліце», — засмяялася тая кабета. Усе тады жылі голадна, але весела і адкрыта.

Хоць была значная розніца ў нашым узросце, асабліва ў літаратурнай вазе, мы неяк хутка сшыліся і пасябравалі. Я часам адзілі або з Азгурам заходзіў у твай адзаваконны пакойчык на вуліцы Льва Талстога. Ці не знарок ты пасяліўся на вуліцы вялікага класіка? Сустракаліся ў цябе з будучымі медычымі і пад патэфон вычыліся факстроіцы.

Тады ты мне адкрыў забароненага свайго любімага Буніна. Я зачытваўся «Атонаўскімі яблыкмі», «Сухадолам», «Домам для дарогі» і знаходзіў нешта блізкае ў тваіх апавяданнях. Ужо ў нашы дні ты пераключаў том прозы свайго цёзка Івана Аляксеевіча. Усе хвалілі твай пераклад. А для новага перавыдання ты сам нанова перапісаў усю кніжку. Я ўжо не кажу пра ўласныя творы.

У тую пару амаль усе святы адзначаліся разам у сталойцы Дома пісьменнікаў. У 1934 го-

дзе на майскім вечары ты пазнаёміў мяне з беленькаю, тоненькаю, як чарацінка, Лінаю. І мне была знаёма дарога да яе драўлянага дома і заглохлага саду на зялёнай Маркаўскай вуліцы.

Калі ты перасяліўся ў гэты дом з мезанінам і закручваўся ў рэдакцыі «ЛіМа», мы сустракаліся ўсё радзей і радзей, але я не прпускаяў ніводнага твайго радка. У кожным апавяданні пазнаваў толькі табе ўласны каларыт і водар, слова зіхацела і пералівалася, яго нельга было замяніць ніякім іншым. Яно было адзінае. З тае пары запомніліся твае слоўцы і сказы: «Бывалешнія гадзі», «Усім уторамі заліваўся дыхавічны гармонік», «Падаткія губы», «Нарозьвіт», «Калі яшчэ бралася ў дзеўкі». Ды хіба ж усё ўспомнілі і прачытаеш? Я цябе пазнаю з першага або другога радка па лексіцы, па натуральнай канструкцыі сказа, па асаблівым паветры, якім дышае твой кожны твор. Ты ведаеш «тайну слова», бо здатны «бязлітасна выкідаць усё лішняе і непатрэбнае». Таму так мала, марудна і сіцэла пішаў. Я быў сведкам, калі ты па 15 разоў перапісваў пачатак аднае старонкі. Дай Бог кожнаму такой самаахварнай патрабавальнасці.

Не абмінула нас з табою і страшная восень 1936 года. Пасля кашмарнай касталомні на следчых канвеерах праз год недабіткі пісьменнікаў апынуліся ў перасыльным сутарэнні Мінскай турмы. Усе мы дзяліліся апошнімі драбчэчкамі, лустачкамі і крошчэчкамі і няк не маглі нагаварыцца. 16 кастрычніка 1937 года ўсіх нас пагналі на вакзал, і праз краты спецагона мы развіталіся з Мінскам. Нечакана на пероне ўбачылі тваю Ліну, Уяўляю, колькі яна папахаліла да этапных вагонаў, пакуль дацкавала цябе.

Пад раніцу мы апынуліся ў набітай людзьмі перасыльнай абозні Магілёўскай турмы, а праз тры тыдні развіталіся аж на дваццаць гадоў. У змку кержанскіх лясоў і часта ўспамінаў усіх сяброў малодасці і той незваротны час. І не ведаў, што многіх няма ўжо на свеце.

Праз два дзесяцігоддзі адзікі недатрушчаныя нас вярталіся ў адноўлены Мінск. Мы не баяліся ехаць сюды, бо нікому ніколі і вокз не запарушылі. Я трохі прамардзіў у сваёй сібірскай далечы, а ты з Пальчэўскім ужо былі рэдактарамі выдавецтва. Бліжэй за вас у мяне нікога ў горадзе не было. Я адчуў падтрымку і клопат. Неўзабаве выйшла кніжка твайго прозы з шчыльным паўпраўдзівым апавяданнем «Дом № 9». Тады яшчэ нельга было гаварыць, з якое «камандзіроўкі» ты вярнуўся праз дваццаць гадоў на панялішча свайго дома на Маркаўскай вуліцы. Суседзі запэўнілі цябе, што сям'я праглынула полымя ў гэтым доме. Але сэрца бацькі, мужа і мастака не хацела верыць «у горкую праўду бяды, усё яшчэ спадзівалася на нешта». І не ашукалася. Твайго бялявага Севу разам з маці горкі лёс загнаў далёка ад радзімы. Яны знайшлі цябе па кніжках. А сустрацца так і не давялося. Супакойвалі і цешылі толькі лісты і здымкі.

У вялікай бядзе заўсёды сустракаюцца добрыя людзі. І табе пасля першага пакарання ў спякотнай Фергане працягнула руку, паставіла на ногі да-

хадзягу адважнзя і адданая Ганна Міхайлаўна. Калі пагналі ў Сібір другім наваратам на новыя пакуты, яна разам пайшла на голад, бяспраўе ў сібірскаю сцюжу. Разам агоралі зямлянку, бо рукі твае не толькі здатныя да цяра, а да складу і гэбля, долата і фуганка, усё з іх выходзіць, як лялька.

Я зайздросчу, што ў цябе не было і няма ворагаў: з усімі ты памяркова і стрымана, далікатны і добры і... бескампрамісны. Некалі я здзівіўся, што ты ўзяўся рэдагаваць «Верапамяны дні» Лынькова і ў сваім яшчэ нетрывалым становішчы адважыўся скараціць эпэпею амаль на цэлы том. І за гэта Міхась Ціханавіч быў удзячны табе. Памятаю, як ты вышскаў ваду з таўшчэнным раманам у рэдакцыі «Полымя».

Ведаючы з універсітэцкіх гадоў тваю дасведчанасць, працавітасць і абавязковасць. Броўка цябе перацягнуў у кантрольную рэдакцыю «Беларускай Савецкай Энцыклапедыі». Ты далікатна па тры-чатыры разы вяртаў аўтарам іх артыкулы, а некаторыя перапісваў сам. З тае лёгкай рукі ў літаратурную мову увайшлі такія дакладныя і ёмістыя словы, якія рэдывішча, свідравіна і яшчэ добры дзесяткі вобразных «скрыганізмаў».

Ты ніколі не быў самаўпэўнены ў непагрэшнасці і бездакорнасці. Некалі ўсе новыя рэчы чытаў сябрам, прыслухоўваўся да іх думкі. І цяпер, калі ў чым сумняваешся, пытаеш пры сустрэчы або па тэлефоне. Не пачытаўшы табе новыя вершы, я ніколі іх не аддаю ў друк.

На тваю дабрату дабратаю азваваюцца людзі. Памятаеш, як адзілі з тваіх юбілеяў прыпаў на паездку па Таджыкістане, як шчодро адорвалі цябе ружамі, халатамі і шубецайкамі, гранатамі і вінградцам. Была шчырасць, было разуменне і ўзаемная павага.

Не забудуцца нашы шпэцыры паміж юрмальскіх дзюнаў, гаворкі шэітам пра тое, аб чым голасна загаварылі толькі цяпер.

Ты — аўтар цэлай бібліятэчкі прозы, эсэістыкі, мемуараў, даследаванняў па культуры мовы. Твае чатыры «Кругі» — сілы леталіе нашага часу ад бацькоўскага парога, праз маладнякоўскі ўзлёт, пра першы радасці, бясконцыя трывогі і пакуты яшчэ недапісанага пякельнага кругоў. Твае творы дайшлі да рускага, украінскага, эстонскага, нямецкага і французскага чытача. Хіба гэта не сапраўднае прызнанне таленту, калі не радасць, што ты так патрэбен людзям.

Прабач, дарагі дружа, што гэтым падоўжаным словам адрываю цябе ад работы. Ты ж і цяпер, як той герой Паустоўскага, твой цёзка Жан Шамет з дробных пылінак збіраеш, куеш і шліфуеш залатую ружу патхнёнай прозы.

Няўжо і праўда, што ў цябе такі салідны юбілей? Выкраслі 20 непражытых календарных гадоў, выпрастайся, навастры пяро і шліфувай новыя пялёсткі залатой ружы на радасць людзям.

Віншую і жадаю ўсяго, што толькі можна пажадаць адзінаму лепшаму другу.

Моцна абдымаю. Бывай да наступнага твайго юбілею!

Твой
Сяргей ГРАХОУСКІ.

ДУМКА ЧЫТАЧА

АСЦЯРОЖНЕЙ З ГУЧНЫМІ СЛОВАМІ

Некалькі разоў перачытала допіс Р. Родчанкі «Нацыянальная геранія» («ЛіМ» за 14 верасня г.г.), але так і не зразумела, чаму аўтар лічыць, што Соф'я Аселькавіч (дарчы, традыцыйна — Аселька, Аселькаўна) павінна быць «прылічана грамадскасцю да ліку адной з першых нацыянальных гераній Беларусі». Праваслаўная царква, аднёсны яе да беларускіх святых, мела рацыю.

Але ці дастаткова нам таго, што нягіння Соф'я праз мужа «дабілася ад нарады Рэчы Палатнай граматы аб забароне ператварэння на Слуцкім праваслаўных храмаў ва уніяцкія», каб лічыць яе гонарам усёй нацыі? А іншых довадаў на нарысцы гэтага аўтара, на жаль, не прыводзіць. Ці не мае?

Тан, нола гістарычных асоб, пра якіх сёння апавядаюць

нам, павінна быць пашырана. Але якім чынам? Я ўпэўнена, што праца ў архівах, вывучэнне гістарычных крыніц прынясуць плён — адкрыюць новыя імёны, дадуць магчымасць інакш зірнуць на ўжо вядомыя. Будуць сярэд іх удуюныя людзі, таленавітыя творцы, але ці ўсіх мы назавём «нацыянальнымі героямі і гераніямі»? Мо не трэба ставіць побач Франціска Сяры-

ну і Альгерда Абуховіча, Ефрасіню Полацкую і Слуцкую княгіню Соф'ю?
Асоб, якіх з'яўляюцца гонарам нацыі, не можа быць шмат. (Закон колькасці і якасці дзейнасці і тут!) Мне здаецца, трэба больш удумліва ставіцца да ўжывання слоў «нацыянальны герой», «нацыянальная геранія». Гэта не проста гучныя словы — за імі павінен быць глыбокі змест.
Л. БОЙКА,
навуковы супрацоўнік
Салігорскага краязнаўчага
музея.

ПУНКЦІРЫ

- Спрачаюцца людзі ў чарзе,
а зяэду,
за ўсімі,
стаіць самотнае неба
і ўсім уступае сваю чаргу.
- Дзівосныя рыбіны —
уначы
плаваем у бязмежжы,
а ўдзень
блукаем па сушы,
шукаючы ў ёй
рэшткі страчанага бязмежжа.
- Сярод красамоўных кветак
знямелы сівы палын:
ён адзін
чуе і разумее,
што кажэ лёс.
- Справы,
якія здаваліся неадступнымі,
адступіліся...
Вось ты і вольны,—
сказала ўранку душа.
А ўвечары дадала:
і лішні.
- Абапал гразкай дарогі
белыя лапікі,
белыя іншасветы:
сляды зімы.
- Што ўбачыў
я ў горадзе іхнім за дзень —
распытваюць гаспадары,
быццам самі
яны ўжо не могуць убачыць
таго, што ў ім ёсць.
- Сад атуляюць плотам.
А ён усё роўна
цвіце для ўсіх.
- Усё змясцілася ў маім целе:
безліч вякоў,
безліч жыццяў,
а сам я —
не.
- Непрыкметны праходы —
о як ён стараецца стаць
яшчэ больш непрыкметным,
каб людзі не заўважалі,
што ён зняможаны
і стары.
- У парастаў-клёнікаў
такія ж сапраўдныя,
як і ў вялікіх кляноў,
лісты
і — такая ж сапраўдная восень.
- Задумаліся нябёсы —
і людзі задумаліся
і ў сабе
адчулі нябёсы.
- На адну шалю вагаў
паклаў я хлеб,
на другую — камень,
але калі яны ўраўнаважыліся,
не паверыў,
што хлеб важыць гэтулькі ж,
колькі камень.
- Пеўні,
пазвязвання матузамі:
іх прадаюць —
а яны спяваюць.
- Уздоўж начнога перона
такія самотныя ліхтары,
быццам прыйшлі кагосьці праводзіць
і не могуць успомніць —
каго.
- Думаў аб вечнасці.
Чорна-чырвоны матыль
прыляцеў,
сеў мне на руку,
стаў думаць разам са мною.
- Да каменя прытуліўся
жоўты кляновы ліст —
хоцацца стаць каменным?!
- Сцежка па-над абрываю:
па ёй прывабна ісці,
на ёй кожны крок
змястоўны.
- Дождж напайў зямлю —
і вочы
расплюшчыліся ў зямлі
і ўбачылі неба.
- Стары мураваны дом:
становіцца ён з гадамі
усё больш адметны,
усё больш сапраўдны
і ўсё больш жывы.
- Заляцела ў пакой пчала —
зумкае,
б'ецца ў шыбу
і не знаходзіць выйсця.
Гэтак і мы?!
- Нехта назваў уголас
маё імя.
Хвіліна —
і зноў яно стала
тым, чым было заўсёды:
голосам цішыні.
- Уранку я выйшаў з дому
і ўвесь дзень ішоў
у кірунку да сонца.
Якім супярэчлівым аказаўся
мой шлях!..
- Снег сышоў —
і ўзышла
леташняя трава.
І што мне з вамі рабіць,
шматкі мінулага часу?!
- Калі ўсё наўколле
я ведаў напаміць,
тады ўзяў у павадыры
незнаёмага чалавека —
і сцежкі скрануліся і павялі
ў невядомасць.
- Тэлефонная будка
у звычайным завулку.
Колькі людзей
пабыло ў ёй за дзень,
настолькі яна самотнейшай стала.
- Акрыла наўколле шэрань:
кветкі паніклі,
камень зацвіў.
- Над вёскай,
утуленай у зіму,
заззяла першая зорка...
І засталася яна ў душы
такой — неадлучнай ад зоркі.
- Нехта надзвычай знаёмы —
быццам світада ўваччу —
набліжаўся насустрэч.
Ах, гэта проста
жаночая прыгажосць.

ПЕКЛА пачалося а дзевятай. На ракетадrome ўсё было як звычайна — чарга на старт, кожныя шэсць хвілін мармытанне мегафонаў, сігнальныя ракеты, пасля гул, рык, грукат рухавікоў на праверцы поўнай цягі. Пасля кожнага старту каскадамі ападаў высока ўзняты пыл. Ён яшчэ не паспяваў асесці, а з каманднай вежы паведамлялі, што для наступнага шлях свабодны — усе спышаліся, кожны хацеў урваць яшчэ пару хвілін, як гэта бывае ў грузавым порце ў гадзіны пік: амаль кожны карабель ішоў на Марс, які распачна прасіў машыны і зяленіва — людзі цэлыя месяцы не бачылі там агародніны, гідрапанічныя саларыі яшчэ толькі будаваліся.

Тымчасова да чарговых ракет цягнуліся краны, бетонаяшалкі, элементы канструкцый, кіпы шклаваты, цыстэрны з цэмантам, нафтаю, лякарствы — па сігналу, усе людзі, хаваліся, дзе хто мог, у супрацьпрамянёвых канавах, у браніраваных цягачах, і не паспяваў бетон як след астыць, калі зноў вярталіся да працы. А дзесятай,

тысячы штук. Калі ласка — ён усё адно стартуе ў вызначаны час. Кампанія будзе аштрафавана? Калі ласка, штрафуйце.

Піркс пацеў. Усе нібыта ўвайшлі ў змову, каб павялічыць і без таго вялікі хаос: электрык бэсціў механіка, які не правярыў аварыйную сістэму, другі пілот выбег некуды на пяць хвілін, і няма яго на караблі, развітаецца з нарачонай, фельчар наогул знік, сорак браніраваных мамантаў пад'ехалі да карабля, абкружылі яго, і людзі ў чорных камбінезонах бягом цягаюць мяшкі з пяском, семафор на каманднай вежы толькі і ведае, што падганяць іх, прыйшла нейкая дзіўная радыёграма, замест пілота яе прыняў электрык, забыўся запісаць у радыёжурнал, зрэшты гэта не яго справа, у Піркса аж закружылася галава, ён толькі прытвараўся, нібыта ведае, што робіцца — за дваццаць хвілін да старту ён прыняў драматычнае рашэнне: загадаў перапампаваць усю ваду з насаваых рэзервуараў на карму. Няхай робіцца, як хоча — найгоршае, што вада закіпіць, але затое лепшай будзе ўстойлівасць.

Станіслаў ЛЕМ

ТЭРМІНУС

У 1991 годзе ў выдавецтве «Мастацкая літаратура» мае выйсці зборнік апавяданняў вядомага польскага пісьменніка-фантаста Станіслава Лема «Прыгоды Піркса» ў перакладзе на беларускую мову. Апавяданні гэтага аўтара востра сюжэтныя, з прыгодніцкімі элементамі. У іх закранаюцца праблемы, звязаныя з пранікненнем чалавека ў космас. Пілот Піркс зусім не з'яўляецца звышчалавекам з далёкай будучыні. Ён выступае прадстаўніком усёй чалавечай супольнасці, выразнікам гуманнай сацыяльнай сутнасці.

Прапаную чытачам «ЛіМа» ўрывак з апавядання С. Лема «Тэрмінус».

Перакладчык.

калі сонца, усё ў дыме, чырвонае, нібыта апухлае, узнялося над гарызонтам, ахоўныя бетонныя сценкі паміж стартавымі пляцоўкамі былі ўжо падзеўбаныя, задымленыя, раз'едзеныя агнём, глыбокія трэшчыны паспешліва залатвалі хутка застываючым цэмантам, які бруднымі фантамамі прабіваўся са шлангаў, тымчасова антырадыяцыйныя каманды ў вялікагаловых скафандрах выскакавалі з транспарцёраў, каб струменямі сціснутага пяску ачысціць радыяцыйнае забруджанне, паўсюль з выццем сірэн кідаліся размалываныя чырвона-чорнымі шашачкамі ўсюдоходы кантролю, на вежы каманднага пункта тхосці драў горла ў мегафон, на вяршынях вострых шпіляў круціліся вялізныя бумерангі радару — адным словам, усё было так, як і мае быць. Піркс разрываўся на кавалкі. Трэба было яшчэ прыняць на палубу прывезенае ў апошні момант свежае мяса, загрузіць пітную ваду, правярыць тэмпературу халадзільнікаў (мінімальнае складала мінус пяць, кантралёр СПТ ківаў галавой, але ў рэшце рэшт злітаваўся і падпісаў), кампрэсары, якія толькі што з капітальнага рамонта, пад час першага ж кантролю пацяклі, голас Піркса паступова станаўся падобным на іерыхонскую трубу, раптам высветлілася, што вада размешчана дрэнна — нейкі крытын закруціў вентылі, перш чым запоўнілі ніжнія зборнікі — Піркс падпісаў паперы, якія падсоўвалі яму адразу па пяць, не ведаючы нават, што ён падпісвае. На гадзінніку было адзінаццаць — мелі гадзіну да старту, бомба.

Камандны пункт не выдае дазволу на ўзлёт, бо старая сістэма дзюзаў мае надта небяспечны радыеактыўны асядак — карабель павінен мець дапаможны боравадародны прыпад, як і у «Гіганта», — той грузавой ракеты, якая стартвала а шостаі, — Піркс, ужо ахрыпшы ад крыку, раптам сулакоўся. Хіба дыспетчар руху думае сабе пра тое, што гаворыць? Хіба ён толькі зараз заўважыў «Блакітную зорку»? Тут могуць быць вялікія — вельмі вялікія непрыемнасці. Пра што гаворка? Дадатковае засцярога? Ад чаго? Мяшкі з пяском. Колькі? Дробязь — тры

У адзінаццаць сорок — праверка рухавікоў. З гэтай хвіліны вяртання назад ужо няма. Аказалася, што не ўсе людзі нічога не варта — асабліва спадабаўся Пірксу Бомар — яго не было ні відно, ні чуто, а ўсё ішло як мае быць: прадзыхванне дзюзаў, малая цяга, поўная — за шэсць хвілін да ўзлёту, калі капітанат выкінуў сігнал «На старт», яны былі гатовы. Усе ляжалі ў крэслах, калі з'явіўся фельчар: другі пілот, мулат, вярнуўся ад нарачонай вельмі маркотны, дынамік хрыпеў, мармытаў, крычаў, нарэшце стрэлка аўтамата стала на нуль, шлях быў вольны. Старт.

Піркс, вядома, ведаў, што 19 000 тон — гэта не патрульная шалупінка, дзе месца хапае толькі на тое, каб шырока ўсімхінуцца, карабель не блыха, сам не падскочыць, трэба ўключыць цягу — але нічога падобнага ён не чакаў. На цыферблаце ўжо палова магутнасці, увесь корпус аж трывіціць ад палубы да асновы, нібыта хоча разляцецца на кавалкі, а індыкатар нарузкі паказвае, што яны яшчэ не адарваліся ад бетону. У Піркса мільганула думка, што мо «Зорка» зачэпілася за нешта — верагодна, што гэтыя рэчы здараюцца адзін раз у сто гадоў — але ў гэты момант стрэлка зрушылася. Вогненны слуп падняў «Зорку», яна дрыжала, стрэлка гравіметра танцавала па шкале, як звар'яцела; Піркс уздыхнуў і асунуўся ў крэсла, раслабіўся — з гэтага моманту, каб ён нават і хацеў, ужо нічога не мог бы зрабіць. Ракета ішла ўгару. Адрозж яны атрымалі па радыё палярэджанне за старт на поўнай магутнасці — бо гэта павялічвала радыеактыўнае забруджанне. Кампанія будзе дадаткова аштрафавана. Кампанія? Вельмі добра, хай плаціць, каб яе халера ўзяла! Піркс толькі скрывіўся, ён нават і не спрабаваў спрачацца з камандным пунктам, даказваць, што стартваў ён не на поўнай цязе. Ці мо яму адрозж за сеці, вылікаць камісію і патрабаваць пратакольнага запісу паказанняў уранографу?

Зрэшты, зараз Піркса турбавала зусім іншае: праходжанне праз атмасферу. У сваім жыцці ён яшчэ не сядзеў на караблі, які гэтак тросся б.

Гэтак маглі б адчуваць сябе людзі у самай макуцы сярэднявечнага тарана, які прабівае мур. Усё навокал ажно калацілася, яны так ляталі ў пасах, што душа з іх выскоквала, гравіметр няк не мог супакоіцца, паказваў то 3,8, то 4,9, бессаромна падскокваў да пачынку і, як спалоханы, адразу ж падаў на тройку. Нібыта дзюзы ў іх былі забітыя клёцкамі! Яны ішлі ўжо на поўнай цязе, і Піркс абедзвюма рукамі прыціскаў да галавы шлем, бо інакш не было б чуваць голасу пілота ў шлемафоне — так раўла «Зорка»! Гэта не быў пераможны балістычны грукат. Яе барабідз з зямным прыцягненнем нагадвала поўную адчаю агонію. Добрыя дзве хвіліны здавалася, што яны не стартуюць з Зямлі, а вісяць нерухама, усёй сілай аддачы адштурхоўваючы ад сябе планету, — такімі адчувальнымі былі пакутлівыя намаганні «Зоркі»! Усё нібыта расплылося ад вібрацыі, і Пірксу здалося, што ён чуе трэск лопнутых швоў, але гэта было глупства — у такім пекле не пачуеш нават голасу труб, якія заклікаюць на стражны суд.

Тэмпература абалонкі носа — о, гэта быў адзіны індикатар, які не вагаўся, не адступаў, не скакаў і не затрымліваўся, а спакойна лез угару, нібыта перад ім на шкале быў яшчэ цэлы метр, а не самыя апошнія, чырвоныя лічбы: 2 500, 2 800 — заставалася ўсяго пару рысак, калі Піркс зірнуў туды. А яны не мелі нават арбітальнай хуткасці, усё, чаго дабіліся, — гэта 6,6 кіламетра ў секунду на чатырнацатай хвіліне палёту! Раптам у яго з'явілася шалёная думка, нібыта ў кашмары, які часам бывае ў пілотаў, што «Зорка» наогул не адарвалася ад Зямлі, а мігальнівы воблакі на экране, гэта проста пара, якая выбіваецца з лопнутых труб ахалоджвання! Аднак гэта была няпраўда: яны ляцелі. Фельчар ляжаў бела, як сцяна, і пакутаваў. Піркс падумаў, што ад медыцынскай дапамогі, якую ён павінен аказаваць ім, толку будзе мала. Інжынеры трымаліся добра, а Боман нават не спацеў — ляжаў сабе з заплюшчанымі вачыма, сівы, спакойны, шчуплы, як хлапчук. З-пад крэслаў, з амартызатараў пісала на падлогу гідраўлічная вадкасць, аж было смешна, — поршні дайшлі амаль да ўпору. Піркс цікавіла толькі, што будзе, калі яны і сапраўды дойдуч.

Ён прывык зусім да іншага, сучаснага размяшчэння цыферблатаў, і таму позірк яго ўвесь час трапляў не туды, калі ён хацеў правярць цягу, ахалоджванне, хуткасць, стан абалонкі, ну і перш за ўсё, ці выйшлі яны на сінергічную.

Пілот, з якім яны перагукваліся па інтэрканале, нібыта крыху разгубіўся — то выходзіў на курс, то сыходзіў з яго, ваганні, вядома, невялікія, дробныя, але пад час прабавання атмасферы дастаткова, каб адзін борт пачаў награвіцца больш, чым другі, тады у абшчыцы ўзнікае вільнае тэрмічнае напружанне, і вынікі могуць быць страшнымі. Піркс толькі тым сабе цешыў, што, калі ўжо гэтая калматыя шкарлупіна вытрымала гэтулькі стартаў, то вытрымае і гэта.

Стрэлка тэрмапары сапраўды дайшла да канца шкалы: з 500 градусаў, гэтулькі было ў іх звонку, і, калі б гэта патрывала яшчэ дзесяць хвілін, абалонка пачала б распаўзацца — карбіды таксама не вечныя. Якая таўшчыня абшчыцы? Ніякіх паказчыкаў на гэты конт не было, ва ўсякім разе — яна значна абгарэла. Піркс станаўляўся гарача, але толькі ад хвалевання, бо ўнутраны тэрмометр, які і пад час старту, паказваў дваццаць сем. Яны былі ўжо на шасцідзясятым кіламетры, атмасфера практычна засталася ўнізе, хуткасць — 7,4 кіламетра ў секунду. Ішлі крыху раўней, але ўсё яшчэ амаль на трайным паскарэнні. Гэта «Зорка» рухалася як валавяны стаўбун. Ніякімі сродкамі яе нельга было разгнаць як след — нават у пустэчы. Чаму? Піркс і сам не ведаў.

Праз паўгадзіны яны ўжо ляжалі на курсе «Арбітра» — толькі пасля гэтага, апошняга з пеленгуючых спадарожнікаў яны мелі выйсці на трасу Зямля — Марс. Усе выпрасталіся ў крэслах, Боман масіраваў сабе твар, Піркс адчуваў, што і ў яго таксама набрынялі губы, асабліва ніжняя — у іншых вочы наліліся крывёю, апухлі. Іх даймаў сухі кашаль, хрыпы, але гэта былі нармальныя з'явы, яны звычайна знікаюць праз нейкую гадзіну.

Рэактар працаваў так сабе, праўда, цяга не паменшала, але і не павялічылася, у пустэчы яна, уласна, павіна была б павялічыцца, але гэтага чамусьці не адбывалася. Нават законы фізікі, здавалася, для «Зоркі» не існавалі. Паскарэнне было амаль нар-

мальнае, зямное, і хуткасць 11 кіламетраў у секунду. Іх яшчэ чакаў разгон «Зоркі» да нармальнай крысеракай хуткасці, інакш давялося б цягнуцца да Марса цэлыя месяцы; пакуль што яны ішлі проста на «Арбітр».

Піркс, як і кожны навігатар, чакаў ад «Арбітра» толькі адных непрыемнасцяў — альбо заўважаць, што ў карабля занадта доўгі, не дазволены інструкцыйны выхланы агонь, альбо што іанізацыйныя разрады ў дзюзах перашкаджаюць радыёпрыёму, альбо запатрабуюць, каб Піркс перачакаў, пакуль прапусціць нейкі больш важны карабел. Але на гэты раз нічога падобнага не адбылося. «Арбітр» прапусціў іх адразу і яшчэ паслаў наўздагон радыёграму: «Глыбокага вакууму», Піркс адказаў і на тым скончыўся абмен касмічнымі кампліментарамі.

Яны выйшлі непасрэдна на курс, Піркс загадаў павялічыць цягу, паскарэнне таксама павялічылася, ужо можна было рухацца, распрастаць коці, устаць — радыётэхнік, які быў адначасова і кухарам, пайшоў у камбуз. Усім хацелася есці, асабліва Пірксу, які з самага ранку нічога не еў, а пад час старту спацеў, як мыш; у рубцы толькі зараз пачала павышацца тэмпература, бо гарачыня распаленай абшчыкі перадалася ўнутр са спазненнем. Пахля вадкім алеем, які выцёк з гідраўлікі і абкружыў крэслы лужынамі.

Боман з'ехаў да рэактара, каб правярць, ці няма нейтроннай цечы, Піркс тым часам размаўляў з электрыкам і назіраў за зоркамі. Аказалася, што ў іх ёсць агульныя знаёмствы. У Піркса ўпершыню з таго моманту, як узшоў на палубу, крыху адлягло ад сэрца: якая ёсць гэтая «Зорка», такая ўжо ёсць, а 19 000 тон — гэта не смешачкі. Зрэшты, і весті гэты труп значна цяжэй, чым звычайную грузавую ракету, значыць, і гонар большы, і вопыт набіраецца.

Праз паўтара мільёна кіламетраў за «Арбітрам» яны перажылі першы ўдар: не давялося паабедцаць. Радыётэхнік падвёў страшэнна. Найбольш гневаўся фельчар — аказалася, што ў яго хворы страўнік, перад самым стартам ён купіў некалькі курэй і адну аддаў радыётэхніку, а зараз у бульёне поўна пераў. Для іншых меліся быць біфштэкс — з імі можна было правадзіцца рэштку ўсяго жыцця.

— Загартаваныя яны, ці што? — прамовіў другі пілот і так дзеўбануў відэльцам у свой біфштэкс, што ён выскачыў з талеркі.

Радыётэхнік быў глухі да клінаў. Ён параў фельчару працадзіць булён. Піркс адчуваў, што павінен выступіць у якасці пасрэднага, але не ведаў, які гэта зрабіць. Яму хацелася смяяцца.

Паабедкаўшы кансервамі, Піркс вярнуўся ў рубку. Загадаўшы пілоту выканаць кантрольнае фіксаванне зорак і запісаўшы ў карабелны журнал паказанні гравіметра, зірнуў на цыферблат рэактара і аж высінуў. Гэта быў не рэактар, а вулкан. Кажух нагрэўся да васьмісот градусаў — і гэта праз чатыры гадзіны палёту. Ахалоджальная маса цыркулявала пад максімальным ціскам дваццаць атмасфер. Піркс задумаўся. Самае горшае ўжо нібыта мінула. Пасадка на Марсе не праблема — прыцягненне напалову меншае, атмасфера разрэджаная. Якінебудзь сядзем. А вось з рэактарам трэба нешта рабіць. Ён падышоў да калькулятара і падлічыў, колькі яшчэ трэба ісці на той жа цязе, каб набраць крысеракую хуткасць. Пры хуткасці меншай за 80 кіламетраў у секунду атрымаецца вільнае спазненне.

— Яшчэ семдзясят восем гадзін, — адказаў калькулятар.

За семдзясят восем такіх гадзін рэактар узарвецца. Разлічціца як яйка. У гэтым Піркс не сумняваўся. Ён вырашыў, што трэба набраць хуткасць рыўкамі, пакрысе. Праўда, гэта трохі ўскладніць курс, да таго ж часам давядзецца ляцець без цягі, значыць, без гравітацыі, а гэта не надта прыемна. Іншага выйсця, аднак, не было. Ён загадаў пілоту не зводзіць вачэй з астракомпасу, а сам з'ехаў на ліфце ўніз, да рэактара. Ідучы па цёмнаватым калідору праз грузавыя трумы, ён пачуў прыглушаны грукат — нібыта па жалезных плітах рухаўся цэлы атрад. Піркс прыслешыў крок. Раптам у яго пад нагамі чорнай стралой шыгнуў кот, і адразу ж недзе блізка грукнулі дзверы. Калі ён дабраўся да асветленага бруднымі лямпамі галоўнага калідора, усё сціхла. Перад ім была пустка пачарнелых сценаў, і толькі нейкая лямпачка ў глыбіні яшчэ трымцела ад нядаўняга зрушэння.

— Тэрміну! — крыкнуў Піркс наўздагад.

Адказала толькі рэха. Ён павярнуўся і па бартавым пераходзе дабраўся да тамбура рэактара. Боман, які спускаўся сюды раней, ужо не было. Высушанае, як пясок, паветра шчыпала вочы. У лейка вентылятаруў бушаваў гарачы вецер, шумела і гуло, як у паравой кацельні. Рэактар, як і кожны рэактар, працаваў бязгучна — вылі агрэгаты ахалоджвання, якія працавалі з поўнай нагруккай. Кіламетры ўмураваных у бетон труб, па якіх бегла ледзяная вадкасць, нараджалі дзіўныя, падобныя на скаргі, энкі. Стрэлкі помпаў за лізмамі акенцаў дружна схіліліся направа. Сярод цыферблатаў свяціўся, як месяц, самы галоўны — той, што адзначаў гушчыню патоку нейтронаў. Стрэлка амаль датыкалася да чырвонай рысы — малюнак, які любога інспектара СПТ мог давесці да інфаркту.

Шурпатая ад цэментовых латак, падобная на скалу бетонная сцяна пылала мёртвай гарачыняй, пліты памоста крыху вібрыравалі, перадаючы ўсяму цэлу непрыемнае трымценне, святло ад лямпаў тлуста расплывалася ў мігальных дысках вентылятаруў; адна з белых сігнальных лямпаў заміргала, пасля патухла і на яе месцы ўспыхнуў чырвоны сігнал. Піркс пайшоў пад насціл, дзе знаходзіліся выключальнікі, але Боман апырэдзіў яго: гадзіннікавы аўтамат быў пастаўлены на разрыў ланцуговай рэакцыі праз чатыры гадзіны. Піркс не чапаў яго, толькі правярнуў лічыльнікі Гейгера. Яны спакойна цікалі. Індикатар паказваў невялікую цечу — 0,3 рэнтгена ў гадзіну. Піркс зазірнуў яшчэ ў цёмны кут камеры. Там было пуста.

— Тэрміну! — крыкнуў ён. — Гэй, Тэрміну!

Адказу не было. У клетках белымі плямкамі скакалі дрымаючыя мышы — відаць, яны дрэнна адчувалі сябе ў гэтай сапраўды трапічнай гарачыні. Піркс вярнуўся наверх і замкнуў за сабой дзверы. У халодным калідоры яго пранізвалі дрыжыкі — кашуля была мокрая ад поту. Сам не ведаючы навошта, Піркс ішоў па цёмных, звужаных у канцы калідорах кармы, пакуль шлях не загарадзіла глухая сцяна. Ён дакрануўся да яе далонню. Мур быў цёплы. Піркс уздыхнуў, пайшоў назад, падняўся на ліфце на чацвёртую палубу ў навігатарскую і пачаў вычэрчваць курс. Калі ён з гэтым справіўся, гадзіннік паказаў дзевяць. Піркс здзівіўся: бо ён і не заўважыў, як праляцеў час. Патухнуў святло і выйшаў.

Калі ўваходзіў у ліфт, адчуў, што падлога мякка ўцякае з-пад ног. Аўтамат выключыў рэактар у адпаведнасці з праграмай. У слаба асветленымі начнымі лямпамі калідоры сярэдняй часткі карабля мерна шумелі вентылятары. Іскры далёкіх лямпачак трымцелі ў скрыжаваных патоках паветра. Піркс лёгка адштурхнуўся ад дзвярэй ліфта і паплыў наперад. У бакавай секцыі калідора было яшчэ цяплей. У блакітнаватым паўзмроку ён плыў міма кают, у якіх да гэтага часу так і не сабраўся зазірнуць. Выходы рэзервовых люкаў, адзначаныя рубінавымі лямпачкамі, адчынялі свае чорныя лейкі. Гэты плаўны, як у сне, палёт у бязважасці пад выгнутымі скляпеннямі, распластаўшыся над сваім уласным вялізным ценем, усё працягваўся, аж пакуль Піркс не заплывуў праз прыадчыненыя дзверы ў вялізную, неабжытую кают-кампанію. Пад ім, у паласе святла, доўгі стол абступалі крэслы. Піркс вісеў над сталом як вадалаз, які даследуе тумы затулага карабля. У слаба бліскаючым шкеле сцяны затулавалі адлюстраваныя лямпаў, рассыпаліся блакітныя агеньчыкамі і патухлі. За кают-кампаніяй пачыналася іншае, яшчэ больш цёмнае памяшканне. Тут нават яго, прывыклі да цемры вочы, не бачылі. Ён вобмацкам, кончыкамі пальцаў дакрануўся да эластычнай паверхні, не ведаючы, столь гэта ці падлога. Крыху адштурхнуўся, павярнуўся, як пльвец, і бясшумна рушыў далей. У аksamітнай цемры мільгала, бялячы ўласным святлом, даўгаватыя, выстаўленыя шарэнгамі, прадметы. Ён адчуў холад гладкай паверхні — гэта былі рукамыянікі. Бліжэйшы быў увесь у чорных плямах. Кроў?

Піркс асцярожна выцягнуў руку. Гэта быў тавот.

Яшчэ адны дзверы. Адчыніў іх, віскочы наўскасяк у паветры, і перад яго тварам у шэрым паўзмроку праплылі ў прывідным карагодзе нейкія паперы, кнігі і, слаба пашамацеўшы, зніклі. Ён зноў адштурхнуўся, на гэты раз нагамі, і праз адчыненыя дзверы выплыў у калідор, ахінуў клубамі пылу, які не ападаў і цягнуўся за ім рудым вільнаем.

Шнурук навучных агнёў свяціўся не міргаючы. Нібыта блакітная вада заліла палубы. Ён падплыў да вісячага пад столлю троса; петлі, калі выпус-

каў іх з рук, пачыналі паволі кружыцца, нібыта разбуджаныя дотыкам. Піркс падняў галаву. Дзясцік недалёка чуўся стук. Нехта малатком біў па метале. Піркс паплыў на гэты гук, які то нарастаў, то сціхаў, і нарэшце ўбачыў у падлозе ржавыя рэйкі. Калісьці па іх рухаліся ў галоўныя трумы грузавыя платформы. Зараз ён ляцеў хутка, адчуваючы, як паветра абдзьмувае твар. Гук чуўся ўсё мацней. Раптам Піркс прыкмеціў пад столлю трубу, якая выходзіла з папярочнага калідора. Стары дзюймовы канал трубаправода. Піркс дакрануўся да яго. Труба задрыжала. Удары спалучаліся ў групы, па два, па тры. Раптам ён зразумеў. Гэта была марзянка.

— Увага...
Тры ўдары.
— Увага...
— Увага...
Тры ўдары.
— Я-з-а-п-е-р-а-г-а-р-о-д-к-а-й,
бубніла труба.
Піркс складаў літары, адну за адной.

— Л-ё-д-у-с-ю-д-ы...
— Лёд? — не зразумеў спачатку Піркс. — Чаму лёд? Які лёд? Што гэта азначае? Хто...

— К-а-н-т-э-й-н-е-р-т-р-э-с-н-у-ў,
азвалася труба.

Піркс трымаў на ёй далонь. Хто гэта перадае? Адкуль? Ён спрабаваў уявіць, адкуль ідзе трубаправод. Гэта быў аварыйны канал, ён ішоў з кармы, маючы адгалінаванні на ўсіх гарызонтах. Нехта вывучае азбуку Морзе? Што за ідэя? Пілот?

— П-р-а-т-а-д-г-у-к-н-і-с-я-п-р-а-т-...
Паўза.

Піркс заняло дыханне. Гэтае імя ўразіла яго як удар. Нейкае імгненне ён шырока расплюшчанымі вачыма ўзіраўся ў трубу, пасля кніўся наперад. «Гэта той, другі пілот», — падумаў ён. Дабраўся да павароту, адштурхнуўся і, набіраючы хуткасць, паляцеў у рубку, а труба над ім звінела.

— В-а-й-н-г-э-т-а-с-і-м-о-н-...
Гук аддалаўся. Піркс страціў трубу з поля зроку; ён павярнуў убок — труба ішла ў папярочны калідор. Піркс імкліва адштурхнуўся ад трубы і праз воблака пылу ўзіраўся ў сагнуты кавалак трубы з укручанай іржавай задушай.

Труба канчалася тут. Не ішла ў рубку? Значыць — значыць, гэта з кармы? Але — там — нікога няма...
— П-р-а-т-у-ш-о-с-т-ы-м-а-п-о-ш-н-і-м,
— звінела труба.

Піркс вісеў пад столлю, зачэпленыя сагнутымі пальцамі за трубу, нібыта кажан, кроў стукала ў вускі. Пасля кароткай паўзы зноў пачуліся ўдары:

— Б-а-л-о-н-м-а-е-т-р-ы-ц-а-ц-ь-д-а-н-у-л-я-...
Тры ўдары.

— М-о-м-с-е-н-а-д-т-у-к-н-і-с-я-м-о-м-с-е-н-...
Паўза.

Піркс агледзеўся. Было зусім ціха, толькі засланка вентылятара ляпала за паваротам пад парывамі ветру, і выдзьмуханае адтуль смецце лена кружылася, цягнучыся ўгару, пакадала на століць над лямпамі, нібыта там цэлымі гуртамі насіліся вялікія няўключныя начныя матылі. Раптам пасыпаліся імклівыя ўдары:

— П-р-а-т-п-р-а-т-п-р-а-т-м-о-м-с-е-н-н-е-а-д-к-а-з-в-а-е-ў-с-ё-м-ы-м-ё-с-ц-ь-к-і-с-л-а-р-о-д-ц-і-м-о-ж-а-ш-т-ы-п-р-ы-й-с-ц-і-п-р-ы-ё-м-...
Паўза.

Святло лямпаў было ўсё гэткае ж, смецце і пыл паволі кружыліся. Піркс хацеў адпусціць трубу, але не мог. Чакаў. Яна азвалася.

— С-і-м-о-н-д-а-м-о-м-с-е-н-а-п-а-р-а-т-у-ш-о-с-т-ы-м-з-а-п-е-р-а-г-а-р-о-д-к-а-й-з-а-п-о-ш-н-і-м-б-а-л-о-н-а-м-о-м-с-е-н-а-д-т-у-к-н-і-с-я-м-о-м-с-е-н-...
Апошні цяжкі ўдар. Труба доўга вібрыравала. Паўза. Пасля некалькі незразумелых удаў і хуткая серыя:

— С-л-а-б-а-д-а-х-о-д-з-і-ц-ь-с-л-а-б-а-д-а-х-о-д-з-і-ц-ь-...
Ціша.

— П-р-а-т-а-д-г-у-к-н-і-с-я-п-р-а-т-п-р-ы-ё-м-...
Труба здрыганулася. Нібыта зусім здалёку чуліся рэзкія ўдары. Тры кропкі. Тры працяжнікі. Тры кропкі. SOS. Кожны наступны ўдар быў усё слабейшы. Яшчэ два працяжнікі. І яшчэ адзін. І працяжлы, заміраючы гук, нібыта тхосьці скроб або драпаў па трубе. Гэта можна было пачуць толькі ў абсалютнай цішыні.

Піркс адштурхнуўся і галавой уперад паляцеў уздоўж трубы; ён паварочваў, калі збочвала яна, уздымаўся, апускаўся, рассякаючы галавой паветра. Адчыненая шахта. Нахілены спуск. Сцены, што сыходзілі ўдалечыні. Адны, другія, трэція вароты грузавых секцый. Сталася цяплей. Ён вёў пальцамі па трубе, каб не страціць яе, чорны, спечаны пыл абдзіраў далоні; ён мінуў палубы і знаходзіўся ўжо ў памяшканні без падлогі і столі, якое па-

ПУНКЦЫРЫ

- Да каменя прытуліўся жоўты кляновы ліст — хочацца стаць каменным?!
- Сцежка па-над абрываў: па ёй прывабна ісці, на ёй кожны крок змястоўны.
- Дождз напайў зямлю — і вочы расплюшчыліся ў зямлі і ўбачылі неба.
- Стары мураваны дом: становіцца ён з гадамі усё больш адметны, усё больш сапраўдны і ўсё больш жывы.
- Заляцела ў пакой пчала — зумкае, б'ецца ў шыбу і не знаходзіць выйсця. Гэтак і мы?!
- Нехта назваў уголас маё імя. Хвіліна — і зноў яно стала тым, чым было заўсёды: голасам цішыні.
- Уранку я выйшаў з дому і ўвесь дзень ішоў у кірунку да сонца. Якім супярэчлівым аказаўся мой шлях!..
- Снег сышоў — і ўзышла леташняя трава. І што мне з вамі рабіць, шматкі мінулага часу?!
- Калі ўсё наўколле я ведаў напамяць, тады ўзяў у павадыры незнаёмага чалавека — і сцежкі скрануліся і павялі ў невядомасць.
- Тэлефонная будка у звычайным завулку. Колькі людзей пабыло ў ёй за дзень, настолькі яна самотнейшай стала.
- Акрыла наўколле шэрань: кветкі паніклі, камень заціў.
- Над вёскай, утуленай у зіму, заззяла першая зорка... І засталася яна ў душы такой — неадлучнай ад зоркі.
- Нехта надзвычай знаёмы — быццам світала ўваччу — набліжаўся насустрэч. Ах, гэта проста жаночая прыгажосць.
- Спрачаюцца людзі ў чарзе, а ззаду, за ўсімі, стаіць самотнае неба і ўсім уступае сваю чаргу.
- Дзівосныя рыбіны — уначы плаваем у бязмежжы, а ўдзень блукаем па сушы, шукаючы ў ёй рэшткі страчанага бязмежжа.
- Сярод красамоўных кветак знямелы сівы палын: ён адзін чужы і разумее, што кажа лёс.
- Справы, якія здаваліся неадступнымі, адступіліся... Вось ты і вольны, — сказала ўранку чарга. А ўвечары дадала: і лішні.
- Абапал гразкай дарогі беляя лапікі, беляя іншасветы: сляды зімы.
- Што ўбачыў я ў горадзе іхнім за дзень — распіваюць гаспадары, быццам самі яны ўжо не могуць убачыць таго, што ў ім ёсць.
- Сад атуляюць плотам. А ён усё роўна цвіце для ўсіх.
- Усё змяцілася ў маім целе: безліч вякоў, безліч жыццяў, а сам я — не.
- Непрыкметны праходы — о як ён стараецца стаць яшчэ больш непрыкметным, каб людзі не заўважалі, што ён зняможаны і стары.
- У парасткаў-кльнікаў такія ж сапраўдныя, як і ў вялікіх кляноў, лісты і — такая ж сапраўдная восень.
- Задумаліся нябёсы — і людзі задумаліся і ў сабе адчулі нябёсы.
- На адну шалю вагаў паклаў я хлеб, на другую — камень, але калі яны ўраўнаважыліся, не паверыў, што хлеб важыць гэтулькі ж, колькі камень.
- Пеўні, пазавязаныя матузамі: іх прадаюць — а яны спяваюць.
- Уздоўж начнога перона такія самотныя літары, быццам прыйшлі кагосьці праводзіць і не могуць успомніць — каго.
- Думаў аб вечнасці. Чорна-чырвоны матыль прыляцеў, сеў мне на руку, стаў думаць разам са мною.

ПЕКЛА пачалося а дзевятай. На ракетадrome ўсё было як звычайна — чарга на старт, кожныя шэсць хвілін мармытанне мегафонаў, сігнальныя ракеты, пасля гул, рык, грукат рухавікоў на праверцы поўнай цягі. Пасля кожнага старту каскадамі ападаў высока ўзняты пыл. Ён яшчэ не паспяваў асесці, а з каманднай вежы паведамлялі, што для наступнага шлях свабодны — усе спяшаліся, кожны хацеў урваць яшчэ пару хвілін, як гэта бывае ў грузавым порце ў гадзіны пік: амаль кожны карабель ішоў на Марс, які распачна прасіў машыны і зьяленіва — людзі цэлыя месяцы не бачылі там агародніны, гідрапанічныя сальары і яшчэ толькі будаваліся.

Тымчасова да чарговых ракет цягнуліся краны, бетонаяшалкі, элементы канструкцый, кіпы шклаваты, цыстэрны з цэнтам, нафтаю, ляркасты — па сігналу, усе людзі, хаваліся, дзе хто мог, у супрацьпрамянёвых канавах, у браніраваных цягачах, і не паспяваў бетон як след астыць, калі зноў вярталіся да працы. А дзесятая,

тысячы штук. Калі ласка — ён усё адно стартуе ў вызначаны час. Кампанія будзе аштрафавана? Калі ласка, штрафуйце.

Піркс пацеў. Усе нібыта ўвайшлі ў змову, каб павялічыць і без таго вялікі хаос: электрык бэсціў механіка, які не правярэў аварыйную сістэму, другі пілот выбег некуды на пяць хвілін, і няма яго на караблі, развітваецца з нарачнай, фельчар наогул знік, сорака браніраваных мамантаў пад'ехалі да карабля, абкружылі яго, і людзі ў чорных камбінезонах бягом цягаюць мяшкі з пяском, семафор на каманднай вежы толькі і ведае, што падганяць іх, прыйшла нейкая дзіўная радыёграма, замест плота яе прыняў электрык, забыўся запісаць у радыёжурнал, зрэшты гэта не яго справа, у Піркса аж закружылася галава, ён толькі прытвараўся, нібыта ведае, што робіцца — за дваццаць хвілін да старту ён прыняў драматычнае рашэнне: загадаў перапамапаць усю ваду з насавага рэзервуараў на карму. Няхай робіцца, як хоча — найгоршае, што вада закіпіць, але затое лепшай будзе ўстойлівасць.

Станіслаў ЛЕМ

ТЭРМІНУС

У 1991 годзе ў выдавецтве «Мастацкая літаратура» мае выйсці зборнік апавяданняў вядомага польскага пісьменніка-фантаста Станіслава Лема «Прыгоды Піркса» ў перакладзе на беларускую мову. Апавяданні гэтага аўтара востра сюжэтныя, з прыгодніцкімі элементамі. У іх закрэпленыя праблемы, звязаныя з пранікненнем чалавека ў космас. Пілот Піркс зусім не з'яўляецца звычайным чалавекам з далёкай будучыні. Ён выступае прадстаўніком усёй чалавечай супольнасці, выразнікам гуманнай сацыяльнай сутнасці.

Прапануючы чытачам «ЛіМа» ўрываек з апавядання С. Лема «Тэрмінус».

Перакладчык.

калі сонца, усё ў дыме, чырвонае, нібыта апухлае, узнялося над гарызонтам, ахоўныя бетонныя сценкі паміж стартавымі пляцоўкамі былі ўжо падзеўбаныя, задымленыя, раз'едзеныя агнём, глыбокія трэшчыны паспешліва залатвалі хутка застываючым цэнтам, які бруднымі фантачам прабіваўся са шлангаў, тымчасова антырадыяцыйнай каманды ў вялікагаловых скафандрах выскаквалі з транспарцёраў, каб струменямі сціснутага пяску ачысціць радыяцыйнае забруджанне, паўсюль з выцём сірэн кідаліся размаляваныя чырвона-чорнымі шашчачкамі ўсюдыходы кантролю, на вежы каманднага пункта тосцьці драўгорла ў мегафон, на вяршынях вострых шпіляў круціліся вялізныя бумерангі радару — адным словам, усё было так, як і мае быць. Піркс разрыўся на кавалкі. Трэба было яшчэ прыняць на палубу прывезенае ў апошні момант свежае мяса, загрузіць пітную ваду, правярць тэмпературу халадзільнікаў (мінімальная складала мінус пяць, кантралёр СПТ ківаў галавой, але ў рэшце рэшт злітаваўся і падпісаў), кампрэсары, якія толькі што з капітальнага рамонта, пад час першага ж кантролю пацяклі, голас Піркса паступова станаўся падобным на іерыхонскую трубу, раптам высветлілася, што вада размешчана дрэнна — нейкі крэтын закруціў вентылі, перш чым запоўніліся ніжнія зборнікі — Піркс падпісаў паперы, якія падсоўвалі яму адразу па пяць, не ведаючы нават, што ён падпісвае. На гадзінніку было адзінаццаць — мелі гадзіну да старту, бомба.

Камандны пункт не выдае дазволу на ўзлёт, бо старая сістэма дзюзаў мае надта небяспечны радыяактыўны асадак — карабель павінен мець даламожны боравадародны прывад, як і ў «Гіганта», — той грузавой ракеты, якая стартвала а шостаі, — Піркс, ужо ахрыплы ад крыку, раптам супакоіўся. Хіба дыспетчар руху думае сабе пра тое, што гаворыць? Хіба ён толькі зараз заўважыў «Блакiтную зорку»? Тут могуць быць вялікія — вельмі вялікія непрыемнасці. Пра што гаворка? Дадатковая засцярога? Ад чаго? Мяшкі з пяском. Колькі? Дробязь — тры

У адзінаццаць сорок — праверка рухавікоў. З гэтай хвіліны вяртання назад ужо няма. Аказалася, што не ўсе людзі нічога не вартыя — асабліва спадабаўся Пірксу Боман — яго не было ні відно, ні чуто, а ўсё ішло як мае быць: прадзёмухванне дзюзаў, малая цяга, поўная — за шэсць хвілін да ўзлёту, калі капітанат выкінуў сігнал «На старт», яны былі гатовы. Усе ляжалі ў крэслах, калі з'явіўся фельчар: другі пілот, мулат, вярнуўся ад нарачнай вельмі маркотны, дынамік хрыпеў, мармытаў, крычаў, нарэшце стрэлка аўтамата стала на нуль, шлях быў вольны. Старт.

Піркс, вядома, ведаў, што 19 000 тон — гэта не патрульная шалупінка, дзе месца хапае толькі на тое, каб шырока ўсміхнуцца, карабель не блыха, сам не падскочыць, трэба ўключыць цягу — але нічога падобнага ён не чакаў. На цыферблате ўжо палова магутнасці, увесь корпус аж трымаецца ад палубы да асновы, нібыта хоча разляцецца на кавалкі, а індыкатар напружкі паказвае, што яны яшчэ не адарваліся ад бетону. У Піркса мільганула думка, што мо «Зорка» зачэплася за нешта — верагодна, што гэтыя рэчы здараюцца адзін раз у сто гадоў — але ў гэты момант стрэлка зрушылася. Вогненны слуп падняў «Зорку», яна дрыжала, стрэлка гравіметра танцавала па шкале, як звар'яцела; Піркс уздыхнуў і асунуўся ў крэсла, расслабіўся — з гэтага моманту, каб ён нават і хацеў, ужо нічога не мог бы зрабіць. Ракета ішла ўгару. Адрозж яны атрымалі па радыё папярэджанне за старт на поўнай магутнасці — бо гэта павялічвала радыяактыўнае забруджанне. Кампанія будзе дадаткова аштрафавана. Кампанія? Вельмі добра, хай плаціць, ка яе халера ўзяла! Піркс толькі скрывіўся, ён нават і не спрабаваў спрачацца з камандным пунктам, дазваць, што стартваў ён не на поўнай цязе. Ці мо яму адразу ж сесці, вылікаць камісію і патрабаваць пратакольнага запісу паказанняў уранографу?

Зрэшты, зараз Піркса турбавала зусім іншае: праходжанне праз атмасферу. У сваім жыцці ён яшчэ не сядзеў на караблі, які гэтак тросся б.

Гэта маглі б адчуваць сябе людзі ў самай макуцы сярэднявечнага тарана, які прабівае мур. Усё навокал ажно калацілася, яны так ляталі ў пасах, што душа з іх выскоквала, гравіметр ніяк не мог супакоіцца, паказваў то 3,8, то 4,9, бессаромна падскокваў да пяцёркі і, як спалоханы, адразу ж падаў на тройку. Нібыта дзюзы ў іх былі забітыя клёцкамі! Яны ішлі ўжо на поўнай цязе, і Піркс абедзюма рукамі прыціскаў да галавы шлем, бо інакш не было б чуваць голасу пілота ў шлемафоне — так раўла «Зорка»! Гэта не быў пераможны балыстычны грукат. Яе барацьба з зямным прыцягненнем нагадвала поўную адчаю агню. Добрыя дзве хвіліны здавалася, што яны не стартуюць з Зямлі, а вісяць нерухома, усёй сілай аддачы адштурхоўваючы ад сябе планету, — такімі адчувальнымі былі пакутлівыя намаганні «Зоркі»! Усё нібыта расплылося ад вібрацыі, і Піркс здалося, што ён чуе трэск лопнутых швоў, але гэта было глупства — у такім пекле не пачуеш нават голасу труб, якія заклікаюць на страшны суд.

Тэмпература абалонкі носа — о, гэта быў адзіны індикатар, які не вагаўся, не адступаў, не скакаў і не затрымліваўся, а спакойна лез угару, нібыта перад ім на шкале быў яшчэ цэлы метр, а не самыя апошнія, чырвоныя лічбы: 2 500, 2 800 — заставалася ўсяго пару рысак, калі Піркс зірнуў туды. А яны не мелі нават арбітальнай хуткасці, усё, чаго дабіліся, — гэта 6,6 кіламетра ў секунду на чатырнацятая хвіліне палёту! Раптам у яго з'явілася шалёная думка, нібыта ў кашмары, які часам бывае ў пілотаў, што «Зорка» наогул не адарвалася ад Зямлі, а мігальнівыя воблакі на экране, гэта проста пара, якая выбіваецца з лопнутых труб ахалоджвання! Аднак гэта была няпраўда: яны ляцелі. Фельчар ляжаў белы, як сцяна, і пакутаваў. Піркс падумаў, што ад медыцынскай дапамогі, якую ён павінен аказаваць ім, толку будзе мала. Інжынеры трымаліся добра, а Боман нават не спацеў — ляжаў сабе з заплюшчанымі вачыма, сівы, спакойны, шчуплы, як хлапчук. З-пад крэслаў, з амартызатараў пісала на падлогу гідраўлічная вадкасць, аж было смешна, — поршні дайшлі амаль да ўпору. Піркса цікавіла толькі, што будзе, калі яны і сапраўды дойддуць.

Ён прывык зусім да іншага, сучаснага размяшчэння цыферблатаў, і таму позірк яго ўвесь час трапляў не туды, калі ён хацеў правярць цягу, ахалоджванне, хуткасць, стан абалонкі, ну і перш за ўсё, ці выйшлі яны на сінергічную.

Пілот, з якім яны перагукваліся па Інтэрканалу, нібыта крыху разгубіўся — то выходзіў на курс, то сыходзіў з яго, ваганні, вядома, невялікія, дробныя, але пад час прабівання атмасферы дастаткова, каб адзін борт пачаў награвання больш, чым другі, тады у абшывцы ўзнікае вялізнае тэрмічнае напружанне, і вынікі могуць быць страшнымі. Піркс толькі тым сябе цешыў, што, калі ўжо гэтая калматая шкарлупіна вытрымала гэтулькі стартаў, то вытрымае і гэта.

Стрэлка тэрмапары сапраўды дайшла да канца шкалы: 3 500 градусаў, гэтулькі было ў іх звонку, і, калі б гэта патрывала яшчэ дзесяць хвілін, абалонка пачала б распаўзацца — карбіды таксама не вечныя. Якая таўшчыня абшывкі? Ніякіх паказчыкаў на гэты конт не было, ва ўсякім разе — яна значна абгарэла. Пірксу станаўлялася гарача, але толькі ад хвалявання, бо ўнутраны тэрмометр, які і пад час старту, паказваў дваццаць сем. Яны былі ўжо на шасцідзесятым кіламетры, атмасфера практычна засталася ўнізе, хуткасць — 7,4 кіламетра ў секунду. Ішлі крыху раўней, але ўсё яшчэ амаль на трайным паскарэнні. Гэтая «Зорка» рухалася як валавыны стаўбун. Ніякімі сродкамі яе нельга было разгнаць як след — нават у пустэчы. Чаму? Піркс і сам не ведаў.

Праз паўгадзіны яны ўжо ляжалі на курсе «Арбітра» — толькі пасля гэтага, апошняга з пеленгуючых спадарожнікаў яны мелі выйсці на трасу Зямля — Марс. Усе выпрасталіся ў крэслах, Боман масіраваў сабе твар, Піркс адчуваў, што і ў яго таксама набрынялі губы, асабліва ніжняя — у іншых вочы наліліся крывёю, апухлі, іх даймаў сухі кашаль, хрыпы, але гэта былі нармальныя з'явы, яны звычайна знікаюць праз нейкую гадзіну.

Рэактар працаваў так сабе, праўда, цяга не паменшала, але і не павялічылася, у пустэчы яна, уласна, павіна была б павялічыцца, але гэтага чамусьці не адбывалася. Нават законы фізікі, здавалася, для «Зоркі» не існавалі. Паскарэнне было амаль нар-

мальнае, зямное, і хуткасць 11 кіламетраў у секунду. Іх яшчэ чакаў разгон «Зоркі» да нармальнай крыэйсерскай хуткасці, інакш давялося б цягнуцца да Марса цэлыя месяцы; пакуль што яны ішлі проста на «Арбітр».

Піркс, як і кожны навігатар, чакаў ад «Арбітра» толькі адных непрыемнасцяў — альбо заўважаць, што ў карабля занадта доўгі, не дазволены інструкцыяй выхляпны агонь, альбо што іанізацыйныя разрады ў дзюзах перашатраюць радыёпрыём, альбо запатрабуюць, каб Піркс перакачаў, пакуль прапусціць нейкі больш важны карабэль. Але на гэты раз нічога падобнага не адбылося. «Арбітр» прапусціў іх адразу і яшчэ паслаў наўздагон радыёграму: «Глыбокага вакууму», Піркс адказаў і на тым скончыўся абмен касмічнымі кампліментарамі.

Яны выйшлі непасрэдна на курс. Піркс загадаў павялічыць цягу, паскарэнне таксама павялічылася, ужо можна было рухацца, распрастаць коці, устаць — радыётэхнік, які быў адначасова і кухарам, пайшоў у камбуз. Усім хацелася есці, асабліва Пірксу, які з самага ранку нічога не еў, а пад час старту спацеў, як мыш; у рубцы толькі зараз пачала павышацца тэмпература, бо гарачыня распаленай абшывкі перадалася ўнутр са спазненнем. Пахла вадкім алеем, які выцек з гідраўлікі і абкружыў крэслы лужынамі.

Боман з'ехаў да рэактара, каб правярць, ці няма нейтронаў чэцы, Піркс тым часам размаўляў з электрыкам і назіраў за зоркамі. Аказалася, што ў іх ёсць агульныя знаёмыя. У Піркса ўпершыню з таго моманту, як узшоў на палубу, крыху адлягло ад сэрца: якая ёсць гэтая «Зорка», такая ўжо ёсць, а 19 000 тон — гэта не смешачкі. Зрэшты, і весці гэты труп значна цяжэй, чым звычайную грузавую ракету, значыць, і гонар большы, і вопыт набіраецца.

Праз паўтара мільёна кіламетраў за «Арбітрам» яны перажылі першы ўдар: не давялося паабедцаць. Радыётэхнік падвёў страшэнна. Найбольш гневаўся фельчар — аказалася, што ў яго хворы страўнік, перад самым стартам ён купіў некалькі курэй і адну аддаў радыётэхніку, а зараз у бульёне поўна пёраў. Для іншых меліся быць біштэкс — з імі можна было праваждацца рэштку ўсяго жыцця.

— Загартаваныя яны, ці што? — прамовіў другі пілот і так дзеўбануў відэльцам у свой біштэк, што ён выскачыў з талеркі.

Радыётэхнік быў глухі да кінаў. Ён параў фельчару прададзіць буллі. Піркс адчуваў, што павінен выступіць у якасці пасрэдніка, але не ведаў, як гэта зрабіць. Яму хацелася смяяцца.

Паабедцаўшы кансервамі, Піркс вярнуўся ў рубку. Загадаўшы пілоту выканаць кантрольнае фіксаванне зорак і запісаўшы ў карабэльны журнал паказанні гравіметра, зірнуў на цыферблат рэактара і аж свіснуў. Гэта быў не рэактар, а вулкан. Кажух нагрэўся да васьмісот градусаў — і гэта праз чатыры гадзіны палёту. Ахалоджальная маса цыркулявала пад максімальным ціскам дваццаць атмасфер. Піркс задумаўся. Самае горшае ўжо нібыта мінула. Пасадка на Марсе не праблема — прыцягненне напалову меншае, атмасфера разрэджаная. Якнебудзь сядзем. А розз з рэактарам трэба нешта рабіць. Ён падышоў да калькулятара і падлічыў, колькі яшчэ трэба ісці на той жа цязе, каб набраць крыэйсерскую хуткасць. Праз хуткасці меншай за 80 кіламетраў у секунду атрымаецца вялікае спазненне.

— Яшчэ семдзесят восем гадзін, — адказаў калькулятор.

За семдзесят восем такіх гадзін рэактар узарвецца. Разляціцца як яйка. У гэтым Піркс не сумняваўся. Ён вырашыў, што трэба набраць хуткасць рыўкамі, пакрысе. Праўда, гэта трохі ўскладніць курс, да таго ж часам давядзецца ляцець без цягі, значыць, без гравітацыі, а гэта не надта прыемна. Іншага выйсця, аднак, не было. Ён загадаў пілоту не зводзіць вачэй з астракомпааса, а сам з'ехаў на ліфце ўніз, да рэактара. Ідучы па цёмнаватым калідору праз грузавыя трумы, ён пачуў прыглушаны грукат — нібыта па жалезных плітах рухаўся цэлы атрад. Піркс прысешыў крок. Раптам у яго пад нагамі чорнай стралой шыгнуў кот, і адразу ж недзе блізка грукнулі дзверы. Калі ён дабраўся да асветленага бруднымі лямпамі галоўнага калідора, усё сціхла. Перад ім была пустка пачарналых сценаў, і толькі нейкая лямпачка ў глыбіні яшчэ трымцела ад нядаўняга зрушэння.

— Тэрміну! — крыкнуў Піркс наўздагад.

Адказала толькі рэха. Ён павярнуўся і па бартавым пераходзе дабраўся да тамбура рэактара. Бомана, які спускаўся сюды раней, ужо не было. Высушанае, як пшэніца, паветра шчыпала вочы. У лейках вентылятараў бушавалі гарачыя вецер, шумела і гуло, як у паравой кацельні. Рэактар, як і кожны рэактар, працаваў бязгучна — вылі агрэгаты ахалоджвання, якія працавалі з поўнай нагруквай. Кіламетры ўмураваных у бетон труб, па якіх бегла ледзяная вадкасць, нараджалі дзіўныя, падобныя на скаргі, энкі. Стрэлкі помпаў за лінзамі акенцаў дружна схліліся направа. Сярод цыферблатаў свяціўся, як месяц, самы галоўны — той, што адзначаў гушчыню патоку нейтронаў. Стрэлка амаль датыкалася да чырвонай рысы — малюнак, які любога інспектара СПТ мог давесці да інфаркту.

Шурпата ад цэментовых латак, падобная на скалу бетонная сцяна пылала мёртвай гарачынёй, пліты памоста крыху вібрыравалі, перадаючы ўсяму цэлу непрыемнае трымценне, святло ад лямпаў тлуста расплывалася ў мігальных дысках вентылятараў; адна з белых сігнальных лямпаў заміргала, пасля патухла і на яе месцы ўспыхнуў чырвоны сігнал. Піркс пайшоў пад націск, дзе знаходзіліся выключальнікі, але Боман апырэдзіў яго: гадзіннікавы аўтамат быў пастаўлены на разрыў ланцуговай рэакцыі праз чатыры гадзіны. Піркс не чапаў яго, толькі правярнуў лічыльнік Гейгера. Яны спакойна цікалі. Індикатар паказаў невялікую чэцу — 0,3 рэнтгена ў гадзіну. Піркс зазірнуў яшчэ ў цёмныя куты камеры. Там было пуста.

— Тэрміну! — крыкнуў ён. — Гэй, Тэрміну!

Адказу не было. У клетках белымі плямамі скакалі неспакойныя мышы — відаць, яны дрэнна адчувалі сябе ў гэтай сапраўды трапічнай гарачыні. Піркс вярнуўся наверх і замкнуў за сабой дзверы. У халодным калідоры яго пранізвалі дрыжыкі — кашуля была мокрая ад поту. Сам не ведаючы навошта, Піркс ішоў па цёмных, звужаных у канцы калідорах кармы, пакуль шлях не загарадзіла глухая сцяна. Ён дакрануўся да яе далонню. Мур быў цёплы. Піркс уздыхнуў, пайшоў назад, падняўся на ліфце на чацвёртую палубу ў навігатарскую і пачаў вычэрваць курс. Калі ён з гэтым справіўся, гадзіннік паказаў дзев'яць. Піркс здзівіўся: бо ён і не заўважыў, як праляцеў час. Патушыў святло і выйшаў.

Калі ўваходзіў у ліфт, адчуў, што падлога мякка ўцякае з-пад ног. Аўтамат выключыў рэактар у адпаведнасці з праграмай. У слаба асветленым начнымі лямпамі калідоры сярэдняй часткі карабля мерна шумелі вентыляттары. Іскры далёкіх лямпачак трымцелі ў скрыжаваннях патокаў паветра. Піркс лёгка адштурхнуўся ад дзвярэй ліфта і палпыў наперад. У бакавой секцыі калідора было яшчэ цяплей. У блакітнаватым паўзмроку ён плыў міма кают, у якія да гэтага часу так і не сабраўся зазірнуць. Выхадзі рэзервовых люкаў, адзначаныя рубінавымі лямпачкамі, адчынялі свае чорныя лейкі. Гэты плаўні, як у сне, палёт у бязважасці пад выгнутымі скляпеннямі, распластаўшыся над сваім уласным вялізным ценем, усё працягваўся, аж пакуль Піркс не заплыву праз прыадчыненыя дзверы ў вялізную, неабжытую кают-кампанію. Пад ім, у паласе святла, доўгі стол абступалі крэслы. Піркс вісеў над сталом як вадалаз, які даследуе тумы затулага карабля. У слаба бліскаючым шкле лямпаў сцяны затулавалі адлюстраванымі лямпамі, рассыпаліся блакітнымі агеньчыкамі і патухлі. За кают-кампаніяй пачыналася іншае, яшчэ больш цёмнае памяшканне. Тут нават яго, прывыкшы да цёмных вочы, не бачылі. Ён вобмацкаў, кончыкамі пальцаў дакрануўся да эластычнай паверхні, не ведаючы, столь гэта ці падлога. Крыху адштурхнуўся, павярнуўся, як плывец, і бяшумна рушыў далей. У аksamітнай цемры мільгалі, бялючы ўласным святлом, даўгаватыя, выстаўленыя шарэнгамі, прадметы. Ён адчуў холад гладкай паверхні — гэта былі рукамыльнікі. Бліжэйшы быў увесь у чорных плямах. Кроў?

Піркс асцярожна выцягнуў руку. Гэта быў тавот.

Яшчэ адны дзверы. Адчыніў іх, вісочы наўскасяк у паветры, і перад яго тварам у шэрым паўзмроку праплыві ў прывідным карагодзе нейкія паперы, кнігі і, слаба пашамацеўшы, зніклі. Ён зноў адштурхнуўся, на гэты раз нагамі, і праз адчыненыя дзверы выплыў у калідор, ахінуў клубавы пылу, які не ападаў і цягнуўся за ім рудым вольном.

Шнурук начных агнёў свяціўся не міргаючы. Нібыта блакітная вада залла палубы. Ён падплыў да всіячага пад столлю троса; петлі, калі выпус-

каў іх з рук, пачыналі паволі кружыцца, нібыта разбуджаныя дотыкам.

Піркс падняў галаву. Дзесяці недалёка чуўся стук. Нехта малатком біў па метале. Піркс папльну на гэты гук, які то нарастаў, то сціхаў, і нарэшце ўбачыў у падлозе ржавыя рэйкі. Калісьці па іх рухаліся ў галоўныя трумы грузавыя платформы. Зараз ён ляцеў хутка, адчуваючы, як паветра абдзёмхвае твар. Гук чуўся ўсё мацней. Раптам Піркс прыкмеціў пад столлю трубу, якая выходзіла з папярочнага калідора. Стары дзюймовы канал трубаправода. Піркс дакрануўся да яго. Труба задрыжала. Удары спалучаліся ў групы, па два, па тры. Раптам ён зразумеў. Гэта была марзянка.

— Увага...

Тры ўдары.

— Увага...

— Увага...

Тры ўдары.

— Я-з-а-п-е-р-а-г-а-р-о-д-к-а-й,

бубніла труба.

Піркс складаў літары, адну за адной.

— Л-ё-д-у-с-ю-д-ы...

— Лёд? — не зразумеў спачатку Піркс. — Чаму лёд? Які лёд? Што гэта азначае? Хто...

— К-а-н-т-э-й-н-е-р-т-р-э-с-н-у-ў, — азвалася труба.

Піркс трымаў на ёй далонь. Хто гэта перадае? Адкуль? Ён спрабаваў уявіць, адкуль ідзе трубаправод. Гэта быў аварыйны канал, ён ішоў з кармы, маючы адгалінаванні на ўсіх гарызонтах. Нехта вывучае азбуку Морзе? Што за ідэя? Пілот?

— П-р-а-т-а-д-г-у-к-н-і-с-я-п-р-а-т...

Паўза.

Пірксу заняло дыханне. Гэтае імя ўразіла яго як удар. Нейкае імгненне ён шырока расплюшчанымі вачыма ўзіраўся ў трубу, пасля кінуўся наперад. «Гэта той, другі пілот», — падумаў ён. Дабраўся да павароту, адштурхнуўся і, набіраючы хуткасць, паляцеў у рубку, а труба над ім звінела: — В-а-й-н-г-э-т-а-с-і-м-о-н-...

Гук аддаляўся. Піркс страціў трубу з поля зроку; ён павярнуў убок — труба ішла ў папярочны калідор. Піркс імкліва адштурхнуўся ад трубы і праз воблака пылу ўзіраўся ў сагнуты кавалак трубы з укручанай іржавай задушкай. Труба канчалася тут. Не ішла ў рубку? Значыць — значыць, гэта з кармы? Але — там — нікога няма...

— П-р-а-т-у-ш-о-с-т-ы-м-а-п-о-ш-н-і-м, — звінела труба.

Піркс вісеў пад столлю, зачэпіўшыся сагнутымі пальцамі за трубу, нібыта кажан, кроў стукала ў віскі. Пасля кароткай паўзы зноў пачуліся ўдары: — Б-а-л-о-н-м-а-е-т-р-ы-ц-ц-а-ц-ь-д-а-н-у-л-я-...

Тры ўдары.

— М-о-м-с-е-н-а-д-г-у-к-н-і-с-я-м-о-м-с-е-н-...

Паўза.

Піркс аглядзеўся. Было зусім ціха, толькі засланка вентылятара ляпала за паваротам пад парывамі ветру, і выдзьмуханае адтуль смецце лена кружылася, цягнучыся ўгару, пакідала на столі цень над лямпамі, нібыта там цэлымі гуртамі насіліся вялікія няўкладныя начныя матылі. Раптам пасыпаліся імклівыя ўдары:

— П-р-а-т-п-р-а-т-п-р-а-т-м-о-м-с-е-н-н-е-а-д-к-а-з-в-а-е-ў-с-ё-м-ы-м-ё-с-ц-ь-к-і-с-л-а-р-о-д-ц-і-м-о-ж-а-ш-т-ы-п-р-ы-й-с-ц-і-п-р-ы-ё-м-...

Паўза. Святло лямпаў было ўсё гэткае ж, смецце і пыл паволі кружыліся. Піркс хацеў адпусціць трубу, але не мог. Чакаў. Яна азвалася:

— С-і-м-о-н-д-а-м-о-м-с-е-н-а-п-а-р-а-т-у-ш-о-с-т-ы-м-з-а-п-е-р-а-г-а-р-о-д-к-а-й-з-а-п-о-ш-н-і-м-б-а-л-о-н-а-м-м-о-м-с-е-н-а-д-г-у-к-н-і-с-я-м-о-м-с-е-н-...

Апошні цяжкі ўдар. Труба доўга вібрыравала. Паўза. Пасля некалькіх незразумелых удараў і хуткая серыя:

— С-л-а-б-а-д-а-х-о-д-з-і-ц-ь-с-л-а-б-а-д-а-х-о-д-з-і-ц-ь-...

Ціша.

— П-р-а-т-а-д-г-у-к-н-і-с-я-п-р-а-т-п-р-ы-ё-м-...

Труба здрыганулася. Нібыта зусім здалёку чуліся рэзкія ўдары. Тры кропкі. Тры працяжнікі. Тры кропкі. SO5. Кожны наступны ўдар быў усё слабейшы. Яшчэ два працяжнікі. І яшчэ адзін. І працяжлы, заміраючы гук, нібыта хтосьці скроб або драпаў па трубе. Гэта можна было пачуць толькі ў абсалютнай цішыні.

Піркс адштурхнуўся і галавой уперад паляцеў уздоўж трубы; ён паварочваў, калі збочвала яна, уздымаўся, апускаўся, рассякаючы галавой паветра. Адчыненая шахта. Нахільны спуск. Сцены, што сыходзяцца ўдалечыні. Адны, другія, трэція вароты грузавых секцый. Сталася цяплей. Ён вёў пальцамі па трубе, каб не страціць яе, чорны, спечаны пыл абдзіраў далоні; ён мінуў палубы і знаходзіўся ўжо ў памяшканні без падлог і столі, якое па-

ТЕЛЕФОННАЕ права, права централизованага размеркавання тэхнікі, «тэлетайпнае» права праграм (присвечаных так званым міжнацыянальным зносінам) «Садружнасць», «Саюз» на ЦТ і УР існуюць дагэтуль. Адгрукі ў тэлетайпнай пакоі (што ў тэлежы па вуліцы Макаёнка) тэлэк: «Прадагаем XI Все-союзны тэлевізійны фестываль моладзёжных праграм прывесці в Мінске...» — ёсць, будзе, выканаем!

І выканалі...
Верасень — з 17-га па 22-е — гукнуў водгаласам добрага старога часу, калі прынылі «дэмакратычнага централізму» працяў усе «закуткі» саюзнай сістэмы аўдыёвізуальных СМК (сродкаў масавай камунікацыі). Вераснем чулыя рукі, галовы ды душы работнікаў Дзяржтэлерадыё БССР (хацелася б сказаць «беларускія душы», але душа — гэта мова, а беларуская мова, — агу! дзе ты ў высокіх, сярэдніх ды нізкіх кабінетах, студыях ды калідорах тэлемаха па вуліцы Макаёнка?) прынялі цяжар прапановы ЦТ правесці фестываль. Увайшлі, так бы мовіць, у шчаслівую «раку» дружнай інтэрнацыянальнай, адзінай маладзёжнай сям'і, дзе побач са «старэйшым братам» заўсёдна малодшыя пятнаццаць сяспёр-братоў рэспублік.

Гэтым разам сям'я памелла. У конкурсным праглядзе ўдзельнічалі праграмы толькі шасціх рэспублік: РСФСР, Украіны, Беларусі, Латвіі, Казахстана, Узбекістана. Праўда, як ніколі на папярэдніх фестывалях, шырокімі прастораўмі ўразіла Расія: Мурманск, Хаба-раўск, Чэлябінск, Кіраў, Свярд-лоўск, Іркуцк, Сахалін, Растоў, Краснадар, Цюмень, Алтай, Валгаград, Камчатка, Перм, Ленінград, Омск, Калінінград ды аўтаномныя Якуція, Мардо-вія, Чачэна-Інгушцыя, Кал-мыкія, Башкірыя, Татарыя. А як нацыянальна-каларыстычны эпі-зод — «Сонца над горадам», прыпавесць на іўрыце Омскай студыі, пазаконкурсная работа. Зацікавіў не столькі іўрыт як адзін з індэкстараў абуджэння самасвядомасці «нацыянальных меншасцяў», колькі геаграфія: Омск — іўрыт.

Гэта, па сутнасці, быў расій-скі фестываль з запрошанымі гасцямі, які чамусьці вырашылі правесці ў Мінску: прапанова і грошы «зверху» — згода і вы-кананне «знізу». Ды, зрэшты, ці фестываль? Ад пачатку і да канца гэта быў прафесійны аг-ляд тэлевізійнай прадукцыі, якую падрыхтавалі маладыя работнікі тэлеэха, з элемента-мі конкурсу ды семінара (дзе дыскусія). І гэта выснова, дум-аю, ніколі не памянае значнасці падзеі, якая вызначы-ла тэндэнцыі не, не маладзёж-нага тэлевізійнага, а пэўны ўзроўні грамадскага жыцця, сферы сацыяльных завалаў, крызісаў, боляў ды амаль дэ-бильных недарэчнасцей, пасля чаго хочацца ўсклікнуць па-гаварухінску: «Так жыць нель-га!»

Ці ёсць, ці існуе менавіта маладзёжнае вясчэнне ў рэ-

спубліцы і ў краіне? Ці сцвер-дзіў гэта XI Усеаюзна? Семантыка адзінага слова-паняц-ця ў фестывальнай назве — «тэлевізійная» сапраўды адпа-вядала зместу. Амаль без вы-ключэння ўсе работы былі ме-навіта тэлевізійнымі, г. зн. від-овішчымі, з выкарыстаннем спецэфектаў: усведамленнем факта тэлебачання як віду электроннага мастацтва (але і тут ёсць заўвагі, пра якія па-ней).

Што ж да паняцця «прагра-мы», дык зноў па прафесійнай

калегаў, якія наблізілі асэнса-ванне той трагедыі.

«ПАЛІТРА» Беларускага ТБ, аўтары-рэжысёры Г. Хмыз, А. Шкаева (мастакі БТ), А. Дрозд (гукарэжысёр), III прыз:

...Мы падстапаем да вяр-шынь выразных магчымасцей электроннага мастацтва. Неча-канія графічныя ракурсы, спецэфекты — з рухам адлю-стравання на экране, з колерам — у спалучэнні з амаль сюррэ-алістычным «удзелам» жывой чалавечай асобы і музыкай —

віцца радасць, яна дасць сілы творчасці, творчасць народзіць прыгажосць, а Прыгажосць, як вядома, выратуе свет...

«ЧУЖАНИЦА», Паўднёва-Сахалінскае ТБ, аўтар сцэна-рыя і рэжысёр А. Данцоў, I прыз:

...Буйны план ботаў, якія трушчаць галлё, топчуць квет-кі, траву. Твара мы не бачым, кірза ботаў замест твару... Чужаніца, чужаніца!

Злавесны гук мора, забітая чайка. Старыя рускія крыжы, засыпаная-забытая ў пяску

выснову, што маладзёжнае вясчэнне як сфера тэлежур-налістыкі, як пэўным чынам абмежаванае публіцыстычнае дзеянне — шмат у чым стуч-нае выдзяленне. Усе праграмы амаль без выключэння гавары-лі (часам крычалі) пра нашы агульныя, так сказаць, «дарос-ля» праблемы. Сапраўды, давайце ўспомнім, адкуль узя-лося вылучэнне маладзёжнай, дзіцячай журналістыкі? Ці не ад «усесаюзнай» савецкай псі-халогіі — з 20—40-х гадоў, калі трэба было спачатку лік-

Годнасць мастацкай думкі

Наваткі з XI Усеаюзнага фестываля маладзёжных праграм

некрытычнай інерцыі адбылася тэрміналагічная блытаніна ў дачыненні да слова-паняцця «праграма». «Праграма — ад грэч. аб'ява, наказ», потым «план дзеяння, работ, пала-жэнні ды мэты партыі, аргані-зацый, дзеячаў; кароткі змест вучэбнага прадмета» (БелСЭ, БСЭ). Але працэс аўдыёвізу-альнай камунікацыі падтур-хнуў да пераўтварэння, удак-ладнення паняцця «праграма», і ўжо мы звычайны інфарма-цыйны выпуск (у строгім сэн-се калейдаскоп навін) завём праграмай. Асобныя перадачы пашырыліся, набышы рысы праграмы ў праграме, ілюстра-цыйны чаго ёсць нашы «Крок», «Взгляд», «Музыка в эфире», «Слово», «Киносерпантин» і інш.

Вось такіх менавіта праграм на фестывалі было ўсяго пяць: «Адкуль нашы карані», Львоў (некалькі нарысаў ды рэпарта-жаў пра народныя традыцыі, рамёствы), «Аматыры з Вал-шына», Растоў (пра розныя заняты ў вольны час на сяле), «Як я бавіў лета», Днепрапят-роўск (пра жыццё падлеткаў), «Аскепкі», Ленінград (некаль-кі разнажанравыя сюжэтаў пра жаночую прыгажосць) ды «Жыццё-быццё», Омск (да-сціпныя сюжэты пра забароне-ны раней на экране секс).

Пра што ж ды як былі зроб-лены-створаны трыццаць шэсць фестывальных стужак ды дзе-сяць пазафестывальных?

«ДЫЯГНАЗ» Украінскага ТБ, аўтар В. Мухіна, рэжысёр Ю. Галкін, III прыз:

...Летам 1986-га ўкраінскія тэлежурналісты пабывалі-па-здымалі страшную Чарнобыль-скую зону, але, вядома, у эфір матэрыял пайшоў праз... гадзі. Захварэлі людзі, адзін памёр, схпіўшы нябачнай радыяцыі. Праграма — пра журналістаў-

імправізацыя на тэму «мастак і тэлебачанне».

«ПЕРАМОЖЦЫ», Якуцкае ТБ, аўтар С. Сакалова, рэжы-сёр Л. Кастрыцкая, III прыз:

...Спроба праз абліччы і лё-сы ўдзельнікаў пераможцаў Вялікай Айчыннай вайны па-разважаць пра народ-перамож-цу. На парадах, на ўрачыстай трыбуне ветэраны-аптымісты з медалёвым бляскам; ля трыбу-ны — ідэалагічныя клішэ ў размовах. А ў жыцці тыя ветэ-раны народа-пераможцы — жабракі. Як, напрыклад, бабу-ля, што жыве ці не ў пячоры, прыслухоўваецца да плюскату вады ў калідоры: «Во, пошта ідзе» — чакае... пазбаўлення ад рабства?..

«ЖЫЦЦЕ-БЫЦЦЕ», Ом-скае ТБ, аўтар Г. Суліменка, рэжысёр І. Пагадаў, II прыз:

...Ці не самая дасціпная пе-радача фестываля пра... секс і эротыку. I жартам і ўсур'ёз. Праз развагі (і паказы!) на эратычныя тэмы аўтары, зра-зумела, закрываюць аспекты нашай палітычна-ідэалагічнай закутасці. Дасціпна (з гуль-вымі ўстаўкамі) падводзяць да высновы, што сексуальная рэвалюцыя не падпарадкоўва-ецца рэвалюцыі сацыяльнай... Перадача і яе стваральнікі ка-рысталіся папулярнасцю на фестывалі...

«АСКЕПКИ» цыкла «Инст-тут жанчын», Ленінградскае ТБ, аўтар Н. Садоўнікава, рэ-жысёр В. Кухарэнка, II прыз:

...Сапраўды, жанчыне столькі гадоў, на колькі яна выглядае — хочацца глядзець і слухаць ды зноў глядзець на францу-жанку — геранію перадачы. Мы забыліся на прыгажосць, якую дорыць Прырода ў аб-ліччах жанчын. Мы забыліся на тое, што свята — хоць ма-ленькае — можна стварыць штодня, толькі б заўважыць жаночасць, святло вачэй, ус-мешку каханай. I тады «з'я-

пад пахмурным небам. Нейкі «жартаўнік» павесіў чалавечыя косткі на крыж. Агонь, які быццам сам узнікае на сухіх каранях-шкілетах... Музыкальная поліфанія і гукавыя спецэфек-ты і вось ён, сімвал-папярэд-жанне: сцеражыся — чужаніца паліць ды разбурае!..

Журны спачатку мела дэма-кратычны намер — не вызна-чаць месцаў. Сапраўды, дзе знайсці крытэрыі таго, па якіх параметрах можна параўнаць, скажам, «Чужаніца» (I прыз) ды «Жыццё-быццё» (II прыз)? Або зноў «Палітру» (III прыз) ды «Аскепкі» (II прыз)? Але вырашылі ўсё ж ранжы-раваць, як раней. Па звычцы?

Па сутнасці, за межы рэс-публікі ў чарговы раз «паеха-ла» тое асноўнае, дзеля чаго так настойліва імкнуліся на фестываль удзельнікі з бяз-межных прастораў Расіі: ура-жанні, новыя творчыя імпуль-сы, адчуванне журналісцкай салідарнасці. Прагляд-фесты-валь зноў «крыкнуў» пра шматлікія і такія аднолькавыя сацыяльныя хваробы, што пра-цялі нашу краіну. «Чарнуха» — гаварылі ў дыскусіях. Так, яе было няма — больш за палову праграм адлюстроўвалі праблемы экалогіі, падлетка-вай злачыннасці, алігафрэнні, наркаманіі, забытых старых, жабрацтва фізічнага і духоў-нага, крылом — Чарнобыль і асэнсаванне жыцця «пад ра-дзялогіяй». «От края і до края» быццам глядзелі на нас ненармальныя позіркы «дзіцей віна» і нашай чалавечай, са-цыяльнай неадакватнасці («Ка-льска для асуджаных», Алтай-скі камітэт, «Ці ёсць будучы-ня ў спецшколы?», Валгаград, «Замкнёная прастора», Башкі-рыя, «Узрост ікс», Чачэна-Інгушскі камітэт).

Па сутнасці, усе работы, якія мы глядзелі як маладзёж-ныя, непазбежна пацвердзілі

відаваць непісьменнасць, а, га-лоўнае, з «малых пазногцяў» фарміраваць патрэбную савец-ка-сацыялістычную свядо-масць у рэчышчы «будзь готоў — всегда готов!»? У такім сэн-се, у такім публіцыстычным рэчышчы, як у нас, маладзёж-нага вясчэння няма нідзе ў свеце.

Журналісты практычна вы-значылі натуральную сувес-ную тэндэнцыю: няма асобнага, маладзёжнага — дарослага тэлевізійнага, а ёсць агульна-чалавечая публіцыстыка, якую маладыя часта робяць больш дынамічна, сучасна, востра, чым «дарослыя». Успомнім лепшыя праграмы («Взгляд», «Крок», «600 секунд», тэле-марафоны і г. д.). Успомнім сямейныя прагляды: ці не гля-дзяць дзеці ды падлеткі «Да і пасля паўночы», «Время», «дарослыя» фільмы?

А цяпер пра матэрыю і жур-налісцкую свядомасць. З марк-сізму быццам вядома, што вы-значае што. А фестываль рэ-альна, літаральна «ўголас» (на дыскусіях, з перадач) праде-манстравалі, што ў нашым са-вецка-дзяржаўным выпадку стан электронна-тэхнічнай «матэрыі» балюча не вызначае і балюча не стымулюе дынамі-ку і рух маладых і наогул усіх тэлежурналістаў. Асабліва з так званай далёкай перыферыі (Татарыя, Калмыкія, Башкі-рыя, Алтай, Цюмень).

I яшчэ вызначыў прагляд-фестываль, што чалавеку, аса-бліва маладому, даспадоба дасціпнасць — як стан успры-мання свету, як стаўленне да дзяржаўна-ідэалагічных, парт-акратычных, апаратных непа-разумненняў, нарэшце, да свай-го жыцця. Дасціпнасць — гэта мэта і патрэба маладога ды ўвогуле нармальнага чалавека, які павінен жыць не пад упі-скам татальнага падпарадка-вання, а з радасцю адчування

ТЭРМІНУС

(Пачатак на стар. 8—9).

дзяляла знешнюю абалонку і трумы; паміж траверсамі цямнелі распухлыя рэзервовыя бочкі, зверху дзе-нідзе пра-біваліся палосы пылу, празрыстыя ад святла. Ён зірнуў угору і ўбачыў у чорнай шахце два ланцужкі лямпаў, рудых ад пылу, які цягнуўся за ім доўгім воблакам, як дым нябачнага па-жару. Паветра было тут затхлае, душ-нае, пахла нагрэтым жалезам. Пірк шыбаваў сярод ледзь прыкметных ме-талічных канструкцый, а труба пра-цягла звінела:

— П-р-а-т-а-д-г-у-к-н-і-с-я-п-р-а-т-... Трубаправод разгаліноўваўся. Пірк

сціснуў рукамі абодва адгалінаванні, каб вызначыць, адкуль ідзе гук, але так і не разабраўся. Наўздагад збочыў налева. Нейкі люк. Вузкі наперадзе, чорны, як вугаль, тунель. У канцы — пляма святла. Пірк выскачыў з тунеля. Ён быў у тамбуры рэактара.

— Г-э-т-а-в-а-й-н-п-р-а-т-н-е-а-д-к-а-з-в-а-е-... — звінела труба, калі ён адчы-няў першыя дзверы. У твар ударыла гарачае паветра. Пірк падняўся на насціл. Снавыталі кампрэсары. Цёл-лы вецер растрапаў яму валасы. Ад-сюль ён бачыў у ракурсе бетонную сцяну рэактара, святліліся цыфербля-ты чырвонымі кропямі дрыжалі агеньчыкі сігналаў.

— С-і-м-о-н-д-а-в-а-й-н-а-ч-у-ю-м-о-м-с-е-н-а-п-а-д-а-м-н-о-ю-... грывела труба тут, побач з ім. Яна выходзіла са спя-ны і дугой апускалася ўніз, злучалася там з галаўным трубаправодам.

Перад развілкай, раскірэчаны, стаяў Тэрмінус. Ён нібы змагаўся з нябач-ным праціўнікам — такія імклівыя былі яго выпадкі. Поўнымі жменьмі ён ішурляў цеста з цэменту, пляскаў па ім, расплюшчваючы, папраўляў, нада-ваў патрэбную форму і пераходзіў на іншы адрэзак — тады наступала паў-за. Пірк услахаўся ў рытм яго рабо-ты. Яго рукі, нібыта шатуны, выступі-валі:

— М-о-м-с-е-н-к-і-н-ь-ш-л-а-н-г-п-р-а-т-г-у-б-л-я-е-к-і-с-л-а-р-о-д-...

Тэрмінус знерухомеў з узнятымі ру-камі, падвешаны ў паветры насупраць уласнага, амаль чалавечага ценю. Яго квадратная галава рухалася направа і налева: ён правяраў наступнае спалу-чэнне. Нахіліўся. Склаў далоні шуф-лем і набраў цэменту. Замахнуўся. Ру-

кі ўваходзілі ў рытм. Труба задрыжа-ла ад удараў:

— Н-е-а-д-к-а-з-в-а-е-н-е-а-д-к-а-з-в-а-е-...

Пірк звесціў ногі праз поручні і плаўна спусціўся ўніз.

— Тэрмінус, — крыкнуў ён, перш чым дастаў нагамі да падлогі.

— Слухаю, — адразу ж адказаў аўтамат. Яго левае вока павярнулася да чалавека, правае працягвала ха-дзіць у арбіце, сочачы за рукамі, якія ляпілі на трубу цэмент, выбіва-ючы:

— П-р-а-т-а-д-г-у-к-н-і-с-я-п-р-а-т-п-р-ы-ё-м-...

— Тэрмінус! Што ты робіш! — крыкнуў Пірк.

— Есць чэца. Чатыры дзесятыя рэнтгена ў гадзіну. Пламбірую прабоі-ны, — глухім басам адказаў аўтамат, а яго рукі адначасова выбівалі:

— Г-э-т-а-в-а-й-н-м-о-м-с-е-н-а-д-г-у-к-н-і-с-я-м-о-м-с-е-н-...

— Тэрмінус!!! — яшчэ раз крык-

ПАДЫХОДЗІЦЬ к канцу Скарынава год. Беларусь сціпла адсвяткавала 500-годдзе свайго вялікага сына. Свята тое мела пэўны рэзананс і па-за межамі рэспублікі, але таксама сціпла, нязначна. Час зараз такі, што на першым месцы не культура, а палітыка і эканоміка. Прычым эканоміка ў самым вульгарным разуменні: як атаварыць рубель (даруіце, талон). Прыціснуты штодзённымі клопатамі чалавек рэдка задумваецца аб вечным. Калі прадметам раскошы становіцца рэч першай неабходнасці, пытанне, нахшталь, якім быць помніку Першадрукару будзе хваляваць нямногіх. Толькі тых, хто разумее, што жывём мы не па-людску менавіта таму, што страцілі нацыянальную, чалавечую годнасць. З народам, які абьякаваў да сваёй мінуўшчыны і будучыні, які выракаецца сваёй мовы, не шануе сваіх прарокаў і пакутнікаў, можна рабіць усё, што заўгодна.

Свята не атрымалася, бо гэта было закладзена ў ягонай праграме. А праграму гэтую зацвярджала, як вядома, самая верхняя ўлада Рэспублікі. Калі мы прыгадаем, як калісьці праходзілі на Беларусі юбілейныя ўрачыстасці ў гонар Міколы Гусоўскага, Мансіма Багдановіча, Янкі Купалы і Якуба Коласа і іншыя падобныя, дык заўважым адну заканамернасць. Тых, хто мае ўладу, рабілі ўсе магчымае, каб толькі не «падыграць» беларускаму «нацыяналізму» — а то яшчэ беларусы аб сабе многа думаць пачнуць. Памятаеце 500-годдзе Міколы Гусоўскага: нават у віншавальнай тэлеграме з Масквы гаварылася аб беларускім пазце, аб «блукваючай зорцы, што вярнулася ў родную галантыну», а ў нас паўсюдна праходзіла расплысцёнае, нейкае неакрэсленае «славянскі пазт Мікола Гусоўскі». 90-годдзе Багдановіча: не захацелі нашыя ўлады перанесці прах Паэта на Радзіму, хоць пра гэта гаварылі многія дзеячы культуры і думку гэтую падтрымлівала грамадства. Разуменлі, перазахаванне Паэта ў родную зямлю стане дэманстрацыяй нацыянальных пачуццяў. А чаго каштавала паставіць помнік Паэту на прэстыжным месцы перад Операм тэатрам? Як упарта ГалоўАПУ на чале з тагачасным галоўным архітэктарам Мінска Грыгор'евым імкнуліся заперці помнік ці ў Серабранку, ці ў Чыжоўку, ці паставіць каля варот нарчмы ў Траецкім прадмесці. І як скрыгталі зубамі, калі не атрымалася... Мо, дарэчы, таму і помнік не вельмі ўдалы, бо культурнаму грамадству даводзілася займацца не столькі мастацтвам, як ба-

чатку на версе ў шыткі была ўспрынята ідэя факсімільнага выдання Скарынавых кніг. Гэта што ж, маўляў, мы будзем прапагандаваць рэлігію? А конкурсная «эпапея» з будучым помнікам Першадрукару ў Мінску? Відавочна, што апошні тур з выбарам новага месца рабіўся для таго, каб помнік не стаяў на цэнтральнай вуліцы горада, каб праспект не стаў называцца праспектам Францыска Скарыны.

Цягнуцца гэта ўсё з таго часу, калі аднойчы і, як лічылася тады, назаўсёды была зацверджана субардынацыя ўсіх народаў «дзяржавы рабочых і сялян».

ПРЫ «ІНТЭРНАЦЫЯНАЛІЗМЕ» добрым тонам лічылася абліваць брудам усё, чым народ можа ганарыцца. І ўжо зусім небяспечна было за-

ных устаноўках являецца пачатковай памяці «Історія беларускай літаратуры» махровага нацыяналіста Мансіма Горецкаго.

МИФ О «ЗОЛОТОМ ВЕКЕ» ДОЛЖЕН БЫТЬ ОКОНЧАТЕЛЬНО РАЗОБЛАЧЕН КАК ИЗДЕВАТЕЛЬСТВО НАД НАЦИОНАЛЬНЫМ ДОСТОИНСТВОМ БЕЛОРУССКОГО НАРОДА.

(В. Гальперин. «О пережитках буржуазного национализма в белорусском литературоведении», «Литературная газета», 2 мая 1948 г.).

«Распаўсюджваючы сваю хлусню аб «народапраўстве» аб «залатым веку», былія гітлераўскія паслугачы процістаўляюць сучасную савецкую рэчаіснасць далёкаму мінуламу беларускаму народу, якое яны выдаюць за найлепшыя часы ўсёй яго гісторыі. Але гістарычныя факты перананаўча паказваюць, чаго варты іх антысавецкія паплёбы».

(Л. Абэцэдарскі. «У святле неабвержных фактаў», Мінск, 1969; перавыдадзена ў перакладзе на рускую мову ў 1987 го-

вання 500-годдзя Францыск Скарына ўпершыню быў ушанаваны не толькі як першадрукар Беларусі, але і ўсяго ўсходняга славянства. Бадай, упершыню быў афіцыйна прызнаны прырытэт Беларусі ў галіне культуры і асветы (ці даўно сівярджалася, што Іван Фёдараў па загадзе цара Аляксея Міхайлавіча паехаў на Беларусь з асветніцкай місіяй — хоць і вядома было, што ён проста ўцёк сюды ад цемрашалаў). Што ж гэта такое здарылася? Думаю, нарэшце ў Цэнтры ўсвядомілі, што нельга болей ігнараваць нацыянальныя пачуцці беларусаў. Тым болей, што ў Рэспубліцы актыўную патрыятычную сілу, маючы блізкай мэтай незалежнасць Беларусі. Сёння ідэя адзінства славянскіх рэспублік СССР (чытай А. Салжаніцына «Як нам упарадкаваць Расію»)

Ю. АНУШКА. «Васіль Цяпінскі».

ХЛЕБ І ЖЫЦЦА

«Залаты век» Беларусі ў лютэрку года Скарыны

ікнуцца, што быў час, калі Беларусь ішла паперадзе Масковіі (XV—XVII стагоддзі), час, які мы называем «залатым векам» беларускай культуры. Час Скарынавай Бібліі і Статута Вялікага княства. Такое парўшэнне субардынацыі разглядалася як нацыяналізм. У 30—50-я гады за гэта можна было паплаціцца галавою, а ў пазнейшы час — кар'ерай. Вось і спаборнічалі паміж сабою нашы навукоўцы: хто лепей выкажа тое, што жадаюць пачуць на версе, хто трапней пlying ва ўласны народ. Вось некалькі цытат з «твораў» тутэйшых і маскоўскіх аўтараў:

«Ніякага росквіту беларускай культуры ў той змрочны час (XIII—XVIII стагоддзі) не было і не магло быць — аж да Вялікай сацыялістычнай рэвалюцыі» (М. Ларчанка. «Да пытання аб гісторыі старажытнай і пачатку новай беларускай літаратуры», «Літаратура і мастацтва» № 8 (350), 1938 г.).

«Пытаеся оторвать белорусский народ от русского, реакционеры-националисты в свое время выдумали легенду о «зо-

дзе ў Мінску ў зборніку «Дары данайцев»)

«...наши предки в Великоросии (маецца на ўвазе Масковія 1380 года, — П. В.) могли оказаться в положении УГНЕТНОЙ ЭТНИЧЕСКОЙ МАССЫ БЕЗДУКОВНЫХ ВОЖДЕ ПОДОБНО УКРАИНЦАМ И БЕЛОРУСАМ в Польше (Польшча ў разуменні аўтара гэта аб'яднаная «Літва» і «Карона», — П. В.).

(Л. Гумилев, «Год рождения 1380...», «Декоративное искусство СССР», № 12, 1980, Москва).

Вось так, ніякага росквіту аж да Кастрычніцкага перавороту. Нават пісьменства свайго не было, не народ, а этнічная маса... А Скарына, першадрукар Беларусі і ўсходніх славян; а Мікола Гусоўскі, стваральнік геніяльнай паэмы «Песня пра зубра»; а Сымон Будны, аўтар першага ў Еўропе навукова-крытычнага аналізу Новага заповіту — ці ж гэта духоўныя правадыры? Куды ім да такіх айцоў нацыі, як Іван Грозны ды Малюта Скуратоў...

Прызнанне за Беларуссю яе культурна-гістарычнай спадчыны было б ударам па расій-

«апошняя саломінка», за якую спрабуюць ухаліцца прыхільнікі «адноўленай федэрацыі». Таму і зачасцілі на Беларусь эмісары «славянскага адзінства» — то Ілья Глазуноў са свай выставай, то камітэт адраджэння храма Хрыста-Збаўцы ў Маскве, то прадстаўнікі «рускамоўнага насельніцтва» Прыбалтыкі. Я вельмі паважаю Іллю Глазунова — выдатнага мастака нашага часу, спачуваю справе адраджэння слаўтага храма і не ўхваляю экстрэмісцкіх выпadaў (на жаль, такое ёсць) супраць некарэнных народаў Балтыі, але супраць уцягвання Беларусі ў палітычныя гульні, дзе каардынатар — Цэнтр.

ЯК УЖО НЕАДНОЙЧЫ было пры святкаванні слаўных гадавін нашай гісторыі, галоўнай падзеяй Скарынава года стала рэспубліканская мастацкая выстаўка. Яна пераконаўча засведчыла еўрапейскі кантэкст беларускай культуры і таму мела не толькі культурны, але і палітычны сэнс. Зварот твораў да гістарычнай тэматыкі, да нацыянальнай культурнай спадчыны ў спецыфічных умовах Беларусі, дзе мясцовае начальства, выслужваючыся перад «старэйшым братам», заўжды бегла паперадзе паравоза ў справе «зліцця» нацыі і моў, ужо даўно стаў формай дэманстрацыі палітычных поглядаў. Напрыклад, мастацкія выставы, прысвечаны юбілеям слаўных дзеячаў беларускай гісторыі і культуры, заўжды былі «запланаванымі», рабіліся выключна на энтузіязме. 1976 год — 100-годдзе Алаізы Пашкевіч (Цёткі); 1980 — 500-годдзе Міколы Гусоўскага, 1981 — 90-годдзе Максіма Багдановіча; 1983 — 460 год «Песні пра зубра», гэты спіс можна доўжыць. Запланаванай, «заказной» была толькі выстава 1982 года да стагоддзя Янкі Купалы і Якуба Коласа. І гэта зразумела, бо творчая спадчына двух вялікіх песняроў, адрэдагаваная ў адпаведнасці з бальшавіцкай палітыкай, ужо даўно скарыстоўвалася ў прапагандысцкіх мэтах (Купала? Колас? — Ведаем, песняры калгаснай вёскі...) Але нагадаю, што выстава тая атрымалася не па сцэнарыі і стала сапраўды выдатнай, нават эпохальнай падзеяй у выяўленчым мастацтве, увогуле ў беларускай культуры.

Паколькі выставы гэтыя мелі даволі нефармальны характар, менавіта яны паспрыялі стварэнню нефармальных суполак у сістэме рэспубліканскага Саюза мастакоў. Тут людзі змагаліся не за выгоды заказы, а за ідэю, за права выстаўляць на суд гледачоў тое, што мастак сам лічыць патрэбным. Так,

у 1980 годзе калі напярэдадні адкрыцця выставы «Мікола Гусоўскі і яго час» прадстаўнікі ідэалагічнага кантролю загадалі зняць з экспазіцыі некалькі твораў, дзе прысутнічала выява «Пагоні», яны, нечакана для сябе, наткнуліся на вельмі рэдкую ў мастакоўскім асяроддзі салідарнасць. Тым мастакі, да якіх прэтэнзій не было, прыгразілі, што таксама паздымаюць свае работы, калі будуць крыўдзіць іхні калегі, і выстава такім чынам увогуле не адбудзецца. Зразумела, што ў «адказных таварышаў» была вялікая спакуса «власть употребить», але... Юбілей Гусоўскага быў уключаны ў календар памятных дат ЮНЕСКА, ужо былі запрошаны госці з-за межаў рэспублікі, зацверджана праграма святкавання — скандал у гэтай сітуацыі мог набыць нават сямі-такі міжнародны рэзананс. Давялося адступіць.

Былі канфлікты і потым. У 1981 годзе група мастакоў адмовілася ад удзелу ў выставе да 90-годдзя Максіма Багдановіча. Свой учынак яны тлумачылі нязгодай з палітыкай выстаўкома. Выстава да юбілею вялікага сына Беларусі, — гаварылі яны, — гэта не якая-небудзь там «Беларусь сацыялістычная», і адбор твораў павінен быць прыныцковым; няздатнае штукарства толькі кампраметуе вялікае імя; мастакі, якім абьякаваў Багдановіч, Беларусь, не маюць маральнага права на ўдзел у выставе.

Сёння, азіраючыся назад, думаю, што гэта была не лепшая форма барацьбы. Выстава пачыналася як «пазапланаваная», але потым стала «заказной», нефармальнай ініцыятыва была ўжо страчана, а значыць, трэба было дзейнічаць у «прапанаваных абставінах», а не абвастраць канфлікт. А так гледачы не пазбачылі ў экспазіцыі шэраг высокамастацкіх твораў. Яны, праўда, потым экспанаваліся на іншых выставах.

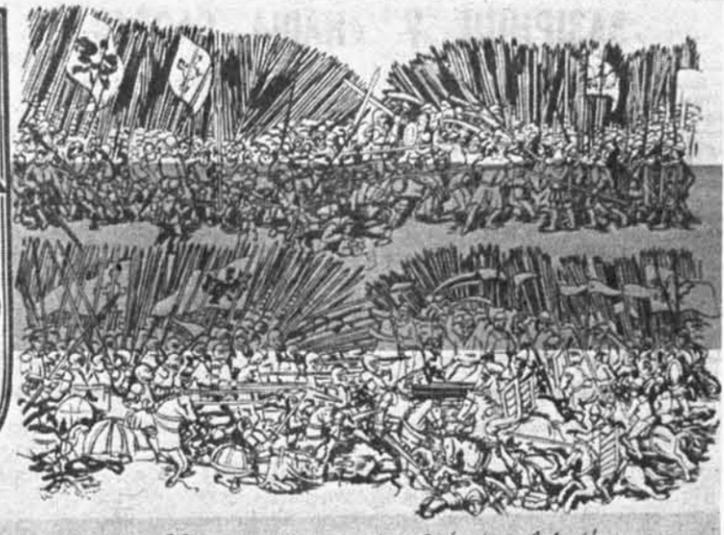
ПАЧЫНАЛЬНІКАМ беларускай мастацкай Скарыніны можна лічыць выдатнага мастака XX стагоддзя Язэпа Драздовіча. Выкананы ім у 1910 годзе бюст Першадрукара — самы ранні твор нашай Скарыніны, хоць, можа, проста яшчэ не знойдзены больш раннія. Потым мастак звяртаўся да вобраза Скарыны ў 1927, 1940, 1944 гадах. Драздовіч ішоў ад вядомага партрэта, змешчанага ў Скарынавай «Бібліі», але здолеў стварыць самабытны вобраз. У выразным нацыянальным тыпажы мастак адлюстравуе характэрныя рысы чалавека Адраджэння — пачуццё ўласнай годнасці, спагадлівасць, патрыятызм, валявую сканцэнтраванасць.

Грунвальд

1410

В. СМАЛЯК. «Грунвальд. 1410».

490 год з дня Гітлы адраджэння арміі Польшы і Літвы і Вялікага княства Літоўскага супраць войск Габсбургскага імперыі пад лідарствам Ягайлы

рацьбою з цемрашаламі. Гэта датычыць і помніка Якубу Коласу. Калі я пытаўся ў некаторых беларускіх скульптараў, што яны думаюць пра гэтага бронзавага монстра, мне адказвалі: «Тое, што і ты. Але калі б у той час распачалі спрэчку аб мастацкай форме, помнік паставілі б гадоў на дзесяць пазней. Усе былі рады, што увогуле дазваляць паставіць помнік Коласу. Разумееш, даволілі... Калі такое было?» У 100-годдзе Купалы мы так і не пабачылі абяцанага поўнага збору твораў песняра.

Тая ж загнаная традыцыя мела працяг і ў святкаванні 500-годдзя Скарыны. Як спа-

лотом веку» беларускай культуры, якім, по іх ўтвэрджэнням, прыходзілі на перыяд парабощэння Беларусі польскімі і літоўскімі магнатамі. Мрачная эпоха, калі **БЕЛОРУССКИЙ НАРОД НЕ ИМЕЛ СВОЕЙ ПИСЬМЕННОСТИ** (падкрэслена мною, — П. В.), і зображаецца ім як час невіданнага палітычнага, культурнага і эканамічнага расцвэта. Проповеднікі атых взглядов, фальсифікуючыя гісторыю, маскіравалі сваю ненависть к русскому народу ссылаками на гнет царскаго самодержавия, игнорируя ленинское учение о двух культурах — культуре демократической и культуре буржуазно-помещичьей. Идейным источником подоб-

скім шавінізму, а рыкашэтам — па ягонай крэатуры на Беларусі, і магло моцна пахіснуць «субардынацыю» ва ўсходнеславянскай трыядзе (Вялікая, Малая, Белая).

Таму і адводзілася Францыску Скарыне, перайменаванаму на расейскі манер Георгіем, сціплая роля «малодшага брата» маскоўскага першадрукара (у пацвярджэнне слоў Багдановіча — зямляка Скарыны) Івана Федаровіча, перайменаванага на расейскі манер у Фёдарава.

Здаецца, толькі ў час святка-

Я. Драздовіч пражыў драматычнае жыццё, спачатку ў Заходняй Беларусі пад польскай акупацыяй, потым у Беларусі Савецкай. Да канца сваіх дзён (мастак памёр у 1954 годзе) ён захаваў філасофска-рамантычны погляд на сіваю мінуўшчыню Беларусі. Гэта была своеасаблівая форма непрымання сучаснай яму рэчаіснасці.

У Савецкай Беларусі нагодай да мастацкага асэнсавання вобраза Скарыны стала святкаванне 400-годдзя беларускага кнігадруку (1925 год). Святкаванне тое супадае з вышэйшай кропкай беларусізацыі ў БССР. Літаральна некалькі гадоў здаровага сэнсу ў культурнай палітыцы рэспублікі. А пачынаючы недзе з 1928 года, тых, хто за гэты кароткі перыяд вылучыўся сваім талентам і інтэлектам, пачынаюць спачатку выслаць і саджаць, а крыху пазней — расстрэльваць.

Першыя творы беларускай савецкай Скарыніны былі вяртыцямі на тэму вядомага партрэта Першадрукара. Гэта літаграфія А. Бразэра (1926), жывапісны партрэт работы Я. Кругера (1925), скульптурны — работы З. Азгура (1924). «30-я гады, — як пішацца ў энцыклапедычным даведніку «Францыск Скарына», — былі менш плённымі, што звязана з рэзкімі выпадкамі супраць Скарыны крытыкаў-вульгарызатараў». І так было недзе да сярэдзіны 50-х гадоў. Праўда, у гэты даволі змрочны перыяд час ад часу мастакі ўсё ж звярталіся да вобраза Скарыны. Скажам, у 1953 годзе неаблігі партрэт Першадрукара зрабіў Г. Ахрэмчык, у 1944 годзе — З. Азгур.

Як лепшае з таго, што створана ў 50-х — пачатку 60-х гадоў, я назваў бы жывапісныя палотны беларускага віленскага мастака П. Сергіевіча «Скарына ў друкарні» (1957), «Скарына ў рабочым кабінце» (1960) і скульптуру А. Глебава «Францыск Скарына» (1954) — потым гэта скульптура стала асновай для помніка ў Полацку (1974).

Былае даволі цяжка растлумачыць, чаму твор мастацтва падабаецца ці не падабаецца. У творах Сергіевіча і Глебава я адчуваю некан'юктурны падыход, бачу, што рабілася гэта не на заказ, а для душы. Стрыманая колерная гама жывапіснага палатна, статычная пабудова скульптуры, але чамусьці прыгадваюцца словы, што вялікі справы робяцца без вонкавых эфектаў.

У 50-х — пачатку 60-х гадоў скарынаўская тэма была ўжо часткова рэабілітавана. Афіцыйна яна перастала лічыцца нацыяналістычнай у 1967 годзе, юбілейным годзе беларускага кнігадруку. Прыблізна з гэтага часу Скарыну малююць ці не ўсе, але, зразумела, не кожнаму дадзена сказаць важнае пераканаўчае слова. Гэта ўдалося І. Давідовічу («Першадрукар Ф. Скарына», 1968). Пры прастае сюжэта ў ім закладзены глыбокі сэнс. Светлавалосая дзяўчынка трымае ў руках разгорнутую Скарынаву «Біблію». За яе спіною стаіць сам Першадрукар, нібыта засланяючы яе ад злога вока. Праўда, у гэтым творы трэба адзначыць і пэўныя недакладнасці. Відць, што мастак дрэнна ведае матэрыяльную культуру Беларусі часоў Скарыны. Ды гэта, зрэшты, не столькі віна мастака, як ягоная бяда. Многім мастакам Беларусі не стае ведаў па беларускай гісторыі.

На сённяшні дзень ці не найвышэйшае дасягненне беларускай жывапіснай Скарыніны — два палотны А. Марачкіна — «Пачатак Францыск Скарына» (1976) і «Скарына і Парацэльс» (1990). Часам здаецца, што Скарына, які фактычна і быў заснавальнікам мастацкай Скарыніны, нібыта спецыяльна паклапаціўся аб мастаках, змясціўшы ў сваёй «Бібліі» ўласны партрэт. Большасць сучасных партрэтаў Скарыны так

ці інакш зыходзяць з яго. Здаецца, адзіны з многіх, хто маляваў Скарыну, не азіраючыся на той славыты аўтапартрэт Першадрукара, — італьянец Джакама Форна, аўтар фрэскавага партрэта Скарыны ў зале Саракса Падуанскага ўніверсітэта (1942).

Марачкін таксама пераадолявае выдўленчыя стэрэатыпы, стварае ў нечым нечаканы, але вельмі пераканаўчы адухоўлены вобраз Скарыны. Гэта тое, што называецца праўдай без верагоднасці.

ХАРАКТАРЫЗУЮЧЫ сёлетнюю рэспубліканскую мастацкую экспазіцыю, прысвечаную 500-годдзю Скарыны, дазволі сабе выказаць думку, што гэта апошняя маштабная выстава, якую ладзіць Саюз мастакоў Беларусі да юбілейнай даты. Невядома, ці будуць у будучым увогуле рэспубліканскія выставы, бо ўжо сёння Саюз мастакоў уяўляе сабою кангламерат суполак, сяры якіх прытрымліваюцца дыаметральна супрацьлеглых поглядаў і на мастацтва, і на палітыку. І сабраць іх пад адным тэматычным дахам будзе ўсё цяжэй і цяжэй. Ды і ці трэба?

Хоць мастацтва на Беларусі па-ранейшаму мае аднаго «мецэната» — дзяржаву ў асобе Міністэрства культуры (таму выставы па-ранейшаму застаюцца ўрачыстым закрыццём дагавораў, тут галоўны герой не мастак і не глядач, а ацэначная камісія міністэрства), ды мы ўсё ж стаім на парозе рынку. Значыць, прыняцтва зменіцца характар мастацкіх выставак.

Падобна на тое, што справа асветніцтва нарэшце пераходзіць ад мастакоў да гісторыкаў. З'явіўся шэраг публікацый, дзе гісторыя Беларусі асветляецца даволі аб'ектыўна, у любым выпадку аўтары абапіраюцца на логіку і здаровы сэнс, а не на «партыйнасць» і «класавыя інтарэсы». Будуць змены ў музейных экспазіцыях, у школьных і вузаўскіх праграмах, а мастакі зоймуцца ўласна мастацтвам. Варта адзначыць, што ў цэлым адбор твораў у экспазіцыю быў даволі строгі і прыныцповы. Сярод удзельнікаў выставы шмат мастакоў, чые імёны ўжо самі па сабе ёсць гарант якасці. А. Кашкурэвіч, А. і М. Басалыгі, А. Кішчанка, М. Купава, У. Савіч, У. Тоўцік, А. Фінскі і многія іншыя. Далей можна было б назваць імёны мастакоў, якія яшчэ не пераступілі «маладзёжную» ўзроставую мяжу, але чыя творчасць плённа ўплывае на культурны працэс у Беларусі. Гэта маладыя графікі — выхаванцы Беларускага тэатральна-мастацкага і скульптарны, сярод іх многія прынялі ўдзел у конкурсе на помнік Першадрукару ў Мінску. Жывапісная школа на Беларусі пакуль што ў стадыі станаўлення. А ў манументальна-дэкаратыўным жывапісе вялікія надзеі ўскладаюцца на выпускніка гэтага года А. Пушкіна. У гэтую экспазіцыю ён прадставіў вельмі густоўныя жывапісныя мініяцюры. Відць, мастаку трэба крыху адпачыць пасля грандыёзнай дыпломнай работы — рэспісу фае школы-інтэрната імя І. Ахрэмчыка. Там, дарэчы, прысутнічае і постаць Скарыны. Новая карціна Г. Вапчаркі «Вяртанне». За сталом, накрытым белым абрусам, сядзіць Скарына. Ён глядзіць у бок, нібыта кагосьці чакае. На сталі ляжыць кніга. Жанчына ў намітцы кладзе побач з ёю бохан свежаспечанага хлеба. Хлеб і кніга — гасцю. Здаецца, зараз ён увойдзе ў хату і сядзе ў падрыхтаванае для яго крэсла. Хто ён? Беларус, наш сучаснік. Гэта нам пакінулі продкі Хлеб і Кнігу — Зямлю і Неба. Што застанеца пасля нас? Няўжо мы апошнія, хто разумее Скарынава слова без перакладу на якую-небудзь суседскую мову?

Пётра ВАСІЛЕЎСКИ.

Мы пакрысе выслабняемся ад звыклых догмаў і паняццяў, па-новаму асэнсоўваем шмат якіх падзеі мінулага, у значнасці і вартасці якіх яшчэ нядаўна не сумняваліся. У гэтай пераацэнцы часам не абыходзіцца і без крайнасцяў, сутыкаюцца розныя погляды і меркаванні. Але ў адным мы адзіныя — шлях да праўды немагчымы без поўнага і ўсебаковага выкрыцця сталінізму. Сталінізм — гэта цэлая сістэ-

Сям'я пісьменніцы Ядвігі Бяганскай. Яе бацька, муж, сваякі. У жывых засталася яна адна...

Выразкі з газет. Асабліва шмат публікацый з чэрвеньскай раённай газеты «Уперад». Рубрыка «Курапаты Чэрвеньшчыны». Яна ў газеце з'яўлялася знікала, цяпер зноў існуе. Нямаюць ведаў каштавала гэта яе вядучаму У. Дарагужу. Расказвае Уладзімір Рыгоравіч, як забаранялі яму абнародаваць факты масавых паха-

Найпершая задача сёння — вярнуць людзям веру ў праўду, пераканаць вязняў, сталінскіх і нядаўніх, што звароту назад няма і быць не можа. А дзеля гэтага неабходна ведаць і катаў. Не для таго, каб помсціць, а каб судзіць іх па маральных законах.

Прадстаўнік «Мартыралага Беларусі» А. Лукашук зачытаў прозвішчы супрацоўнікаў органаў НКВС трыцятых гадоў, якія ўдалося яму адшукаць ня-

ПАКУТНАЯ СЦЯЖЫНА ДА ПРАЎДЫ

ма насілія і гвалту над чалавекам, а сістэму адразу не разбурыш, падмурак у яе трывалы: Рабіць жа гэта неабходна і як мага хутчэй, інакш не можа быць гаворкі аб прававой дзяржаве, у якой не будзе беззаконня, гвалту і прымусу.

А між тым... Доўгі, у некалькі дзсяткаў прозвішчаў спіс. Спіс тых, каго па розных прычынах адпаведных органаў прымусява накіравалі на «лячэнне». Незалежная ж экспертыза прызнала іх здаровымі. Прычына адна: тое, што гаварылі і рабілі яны, «некаму» не падабалася. І самае ўражальнае: спісы гэтыя адносяцца не да трыцятых ці, скажам, пяцідзсятых гадоў, а да пачатку перыяду галоснасці.

Спісы гэтыя невыпадкова трапілі на выстаўку плакатаў, дакументаў, «рэпрэсаваных» кніг, твораў мастакоў, якая

ванню ахвяр сталінскіх рэпрэсій на Чэрвеньшчыне. Не сорака, не дзесяць гадоў назад забаранялі, а цяпер, у час перабудовы! Не, не адпускае ад сябе сталінізм...

Неаднаразовыя папярэджанні атрымлівала і Я. Урублеўская-Ягорава, якая прайшла праз само пекла. Што такое сталінскае правасуддзе, зведала на поўніцу ў пасляваенны ўжо час. А яшчэ ў 1937 годзе, дзяўчынай, чатырнаццаць гадоў усяго было, з'яўлялася сувязной у час правядзення рабочых стачак і забастовак. Перад вайной стала камсамолкай. Прышлі фашысты — займалася падпольнай дзейнасцю, трапіла ў турму. «У той самай камеры, у якой знаходзіўся перад гэтым Муса Джаліль, апынулася, — прыгадвае Я. Урублеўская-Ягорава. — Хто ён, канечне, пазней даведалася». У памятным сорак пятым бы-

глядзячы на ўсе цяжкасці і перашкоды.

«Бумеранг жорсткасці» — так назваў сваю кнігу пра галоснасці і выдасць «Беларусь», рэдактар Беларускага тэлебачання А. Майсеня. Назва трапная. Многія з тых, хто аршытоўваў, садзіў у катэры, расстрэльваў, неўзабаве сам паўтарыў лёс ахвяр. Паспрабаваць зазірнуць у псіхалогію забойцаў, хоць неяк растлумачыць іх учынкi — таксама крок да праўды. З выступлення А. Майсеня паўсталі малавядомыя факты з дзейнасці Цанавы, Бермана, іншых катаў беларускага народа.

Імёны гэтых і іншых катаў, — як бы прадоўжыў гэты думкі прадстаўнік «Мартыралага Беларусі» М. Ткачоў, — мы называем сёння не для таго, каб помсціць іх дзецям і ўнукам. Тым больш не патрабуем мы новых працэсаў. Хоць крыві і людскога гора. Называючы імёны забойцаў і іх памагатых, мы ганьбім таталітарны рэжым, які нарадзіў гэтыя працэсы. Нельга дапусціць, каб паўтарыліся новыя Курапаты і генацыд супраць уласнага народа.

Старшыня праўлення Мінскага гарадскога аддзялення фонду культуры, рэктар Беларускага тэатральна-мастацкага інстытута В. Шаранговіч, адкрываючы жальбіны, зазначыў, што на працягу дзесяцігоддзяў у нашай краіне чалавек выхоўваўся работам. Усе мы дайшлі да душэўнага запустання, а гэта таксама вынік духоўнага і фізічнага генацыду. Страшна робіцца, што і сёння знаходзіцца нямаюць тых, хто гатовы забыць жахлівае сталінскае мінулае. Ці не таму, што людзі зашмат думаюць аб адным хлебе надзённым, грамадская вастрыня Курапат і сталінскага генацыду пачынае губляць ранейшую вастрыню? Шлях да праўды доўгі і пакутлівы. Стэрэатып мыслення прывёў і да таго, што пакуль што не даў жаданых вынікаў і конкурс на праект помніка ахвярам Курапатаў. Неабходна як мага хутчэй пераадолець інертнасць мыслення. У Курапатах, падкрэсліў В. Шаранговіч, павінен быць не проста помнік. Курапаты — могілнік безыменны. Хто там ляжыць, мы, хутчэй за ўсё, ніколі не даведаемся. Трэба стварыць капліцу, браму памяці і алегую пакутнікаў — помнік адухоўлены і помнік духоўны.

Паўзмрок фае, паўзмрок залы... Жалобна-тужлівая музыка, трапяткое пошымым свечкам, што хістаецца ад людскога дыхання. На сцэне ж — вузкія зважаныя целы. Не відаць твараў, позіркаў. І раптам з масы прамень выхоплівае юнака. Ён вырываецца з гэтай пасткі і зноў трапляе туды. Быў чалавек і няма чалавека.

Есць толькі памяць, наша агульная памяць. Яна здатна прыўзняць заслону над небяццём.

Гэта і засведчылі сёлетнія жальбіны.

НАШ КАР.

напярэдадні 30 кастрычніка — дня палітзьяволеных у СССР — працавала ў фае Палаца культуры прафсаюзаў у Мінску. Гарадское аддзяленне Беларускага фонду культуры сумесна з палацам арганізавалі і правялі тут жальбіны — дэбрачынае мерапрыемства, прысвечанае памяці ахвяр рэпрэсій у нашай краіне. Прышлі дзеці і ўнукі тых, хто загінуў у лагерах і на этапах, многія жывыя вязні, што высталялі назло ўсім смярцам.

На сцэнах, пад шклом, кнігі. Шматлікія выданні Я. Лёска; «Руднінскі пастушок», «Пажары», «Сустрэчы» Ц. Зарэчнага; «Лес цёмны», «Пустазелле», «Кавалкі шчасця» М. Лыскага; «Любоў» У. Кандратенкі; «Песні выгнаня» Ц. Лебяды; «Адбітае жыццё» А. Навіны... Яшчэ нядаўна іх нельга было заказаць у Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна, адкуль трапілі яны ў гэтую экспазіцыю. Забаранялася ўпамінаць аўтараў у друку.

На чарговым стэндзе — пажоўжылы дакументы. Розныя прозвішчы, а людзі — родныя.

ла вызвалена савецкімі воінамі. Але «Смерш» не драмаў. Яму было відней, хто вораг, а хто сябар. Аршыталі Яўгенію Дзімітрэву «свае», усяго 24 дні пабыла на волі. Пачаліся новыя пакуты, новыя катаванні. Атрымала па «слабавым» 58 артыкуле дзесяць гадоў з канфіскацыяй маёмасці. А якая маёмасць у дзяўчыны, што вырвалася з гітлераўскіх кіпцоў? Вызвалілася Я. Урублеўская-Ягорава толькі 27 студзеня 1955 года.

Эрнст Хашкоўскі ў лагерах правёў яшчэ больш — ажно семнаццаць гадоў. Абвінавачванне традыцыйнае — шпіянаж, падрыхтоўка ўзброенага паўстання, шкодніцтва. Увесь час чакала яго жонка Марыя Васільеўна. Дачакалася і яго самога, і ягонай рэабілітацыі.

Па чым фунт ліха, добра зведаў і Васіль Супрун. Пра яго лёс «ЛіМ» ужо расказаў, змяшчаў і асобныя творы паэта, у тым ліку і тыя, што пісаліся ў лагерах, за кратамі.

Сповідзі... Балючыя да слёз у вачах, пакутлівыя да спазмаў у горле.

ПАЧНУ з запознавага шнадавання. Лёсу было заўгодна, каб аднаго разу мы засталі сам-насам на цэля паўтары гадзіны. Здарылася гэта на пачатку 70-х гадоў у ліфце, што знамаўся акурат паміж пятым і шостым паверхамі галоўнага корпуса нашай alma mater, дзе месціцца родны гістарычны факультэт. Якое інтэр'ю я ўзяў бы ў свайго візаві, каб той выпадак мог паўтарыцца! А тады... Тады, не ацаніўшы гістарычнасці гэтых хвілін, я замест інтэр'ю з усёй легкадумнасцю інфантальнага дваццацігадовага бэйбуса чытаў зборнік фантастычных апавяданняў Рэй Брэдберы.

Зрэшты, дзеля ісціны трэба зазначыць, што, апрача інфантальнасці, тут не апошняю ролю адыграла і франдзёрства. За колькі дзён да сустрэчы ў ліфце ў нас на факультэце адбыўся гэтак званы ланіскі залік «Рашэнні XXIV з'езда КПСС — у жыцці!», дзе высветлілася, што маімі ўлюбенымі пісьменнікамі былі тады Рэй Брэдберы і Роберт Шэнлі. Уражаная такімі неартадаксальнымі літаратурнымі сімпатыямі, да таго ж выказанымі па-беларуску (на той час з Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта паўсюль, апрача філфана, беларускую мову ўжо даўно і пасляхова выкаранілі), камісія з прадстаўнікоў партбюро і камітэта камсамола вырашыла, што дапамагчы ў такім разе можа толькі актыўнае чытанне грамадска-палітычнай літаратуры і абавязковая падпіска на папулярны часопіс «Комсомольская жизнь».

Папярэдні абзац — толькі штырых да партрэта таго часу і ніякіх чынам не спроба самапраўдання. У зламаным ліфце я моўні прасіду паўтары гадзіны з прафесарам Лаўрэнціем Абэцдарскім. Ці даруе мне калі-небудзь такую злучынную непрадбачлівасць муза гісторыі Клію? Са сціплай надзеяй заслужыць яе дараванне і бяруся за гэты нататкі. Тым больш, што імя іх героя апошнім часам усё часцей мільгае ў друку, гучыць з тэлеэкранаў і даносіцца з радыёпрыёмнікаў. Аднан пры ўсім пры тым ці шмат мы ведаем пра чалавека, які два дзесяцігоддзі, па сутнасці, быў занедаўцам у гісторыі Беларусі і якому ў гэтай гісторыі, бласпярэчна, трэба вызначыць адпаведнае месца?

З энцыклапедыі можна даведацца небагата. Нарадзіўся ў 1916 годзе ў Горнах, Слоніўскай гістарычнай факультэце БДУ. З 1950 да 1958 года ўзначальваў там кафедру гісторыі СССР, з 1958 да 1975 — гісторыі БССР. Доктар гістарычных навук. Член-карэспандэнт Акадэміі педагагічных навук СССР. Дыпламаваны юнана, які палезе ў старыя падшыўкі, сярэд трасючых фраз пра «глыбокае валоданне марксісцкай метадалогіі», «насамольскі гарт і жыццё на крайняй мяжы намаганняў» і іншага слоўнага шалупіння, можна, пашчасціць знайсці і яшчэ сякія-такія драбніцы. Напрыклад, высветліць, што дзейнасць Л. Абэцдарскага «цесна звязана з Беларускай дзяржаўнай універсітэтам з 1937 г.» («Звязда», 8 ліпеня 1975 г.). Або з замільваннем прачытаць, як пачыналася ў Оршы, яшчэ да ўніверсітэцкай вучобы, працоўнае жыццё будучага-светача нашай гістарычнай навуцы: «Які гэта быў палыманы важак піянераў, завадатар усіх нарысных спраў піянерскіх 30-х гадоў?» («Народная асвета», 1976 г., № 7.).

Абэцдарскі быў шматграннай асобай. Адданы вучні і паслядоўнікі Лаўрэнція Сямёнавіча нязменна называлі яго не толькі вялікім вучоным-даследчыкам, але яшчэ і выдатным педагагам, грамадскім дзеячам. Так бы мовіць, адзіным у трох іпастасях.

1.

Як даследчыку Абэцдарскаму Л. С. уласцівы навуковая добрасумленнасць, смеласць у пастаноўцы і вырашэнні складаных навуковых праблем. Непрымірымы да малейшай фальсіфікацыі гісторыі беларускага народа, Абэцдарскі ў кожнае са сваіх даследаванняў уносіць бальшавіцкую страснасць і партыйную прынцыповасць.

З газет.

Чалавек неабзаны, выцягнуўшы ў бібліяграфічным каталозе скрынічку з адпаведнымі літарамі, будзе ўражаны колькасцю картак з прозвішчам Абэцдарскі. Праўда, хутка выявіцца, што яго яру належачы толькі тры працы, якія можна аднесці да навуковых. — «Барышча ўкраінскага і беларускага народаў за ўз'яднанне з Расіяй у сярэдзіне XVII века».

«Белорусы в Москве XVII в.» і «Белоруссия и Россия. Очерки русско-белорусских связей второй половины XV—XVII вв.». Усё астатняе — бяскожныя перавыданыя напісанага ім у сааўтарстве школьнага падручніка па гісторыі БССР.

У трох вышэйназваных кніжках, асабліва ў другой і трэцяй, сабраны каштоўныя гістарычныя матэрыялы, у прыватнасці, пра дзейнасць у Масквіі беларускіх перасяленцаў, якія прынеслі з сабой невядомыя рускім

кай, Абэцдарскі салідарызаваўся з нацыяналістычнымі польскімі і літоўскімі гісторыкамі, якія прыніжалі нацыянальную годнасць беларускага народа акурат такім самым чынам.

Шмат намаганняў паклаў Абэцдарскі і на тое, каб выкрыць цяжкія грахі уніяцтва, якое «фальсіфікатары» насмелваюцца называць народнай рэлігіяй беларусаў. Тут няма магчымасці спыніцца на гэтым прынцыповым пытанні больш

русаў як самастойны народ, падкрэслівалі такую важную асаблівасць яго фарміравання, як адсутнасць 240-гадовага татара-мангольскага прыгнёту, выкрывалі захопніцкую палітыку Расіі ў дачыненні да суседніх краін і народаў. Спасылалі на класікаў няма з вельмі простае прычыны: Абэцдарскі разыходзіўся з імі ў ацэнцы практычна ўсіх прынцыповых праблем нашай гісторыі. Энгельс у «Знешняй палітыцы рускага царызму» і Марк у працы «Сце-

кам па выхаванні антыпатрыятаў».

Камусьці здаецца, што гучыць занадта катэгарычна? Тады разгорнем аднаццацігае выданне «Гісторыі БССР» і зазірнем, напрыклад, у храналагічную табліцу з абавязковымі для запамінавання датамі. Дарэмна мы будзем шукаць тут гадзі першых летапісных згадак пра Полацк, Віцебск, Тураў, што адлічваюць ужо другое тысячагоддзе свайго гісторыі. Марным будзе пошукі даты Грунвальда-

Уладзімір АРЛОУ

Адзін у трох іпастасях

Нататкі няўдзячнага вучня

мастацкія прыёмы, перадаваю тэхналогію шматлікіх рабстваў, якія аздобілі сваёй разбой Каломенскі палац цара Аляксея Міхайлавіча і Смаленскі сабор былога Новадзвявочага манастыра, пакінулі шэдэўры ў Збройнай, Залатой і Срэбнай палатах, друкавалі кнігі, склалі трупу першага ў Расіі прыдворнага тэатра. Праўда, Абэцдарскі зазвычай маўчыць, што ў мнстве выпадкаў беларусы траплялі ў Маскоўскую дзяржаву зусім не па свайго волі, а прыкладна так, як 11 060 сялян, якіх у 1563 годзе пагналі на зімовых дарогах на ўсход з захопленнага Івана Грозным Полацка пасля ўчыненнай там крывавага разні.

Доктар гістарычных навук А. Грыцкевіч, якому калісьці давялося слухаць лекцыі Абэцдарскага на вячэрнім аддзяленні БДУ, прыгадвае, што той любіў паўтараць: «Гісторык павінен умець знаходзіць факты для сваёй канцэпцыі». Па першай частцы гэтай сентэнцыі прэтэнзія да Лаўрэнція Сямёнавіча, бадай, няма. Але вучонага вызначае не ўменне збіраць і падбіраць факты, а якраз канцэпцыя. Ці меў Абэцдарскі сваю канцэпцыю гісторыі Беларусі? Адказ на гэтае пытанне дае яго выдаленая ў 1968 годзе брашура пад не надта пісьменнаю назваю «У святле неабвержных фактаў». (Хіба не ўсе факты — неабвержныя? Зрэшты, калі згадаць сталінскае «прыныцыпы важней за факты», — не ўсе).

«Ворагі міру і прагрэсу — ідолагі імперыялізму ўсімі сродкамі імкнучы падарваць веру працоўных у ідэю навуковага камунізму, у непазбежнасць яго перамогі», — палюха Абэцдарскі ў першых абзацах. Замежных даследчыкаў гісторыі Беларусі, якім збіраецца даць адпор, ён чамусьці не падаючы ніводнага прозвішча, называе «былымі гітлераўскімі паслугачамі» або, у лепшым разе, «наймітамі амерыканскіх і заходнегерманскіх імперыялістаў», а іх працы — «беспастаўнымі паклёпніцкімі выдумкамі» і «зламыснай хлуснёй». Знаёмая тэрміналогія.

У брашуры, якую нас, студэнтаў гістарычнага факультэта, змушалі штудзіраваць і канспектаваць ледзь не нароўні з працамі класікаў, робіцца спроба насуперак сапраўды неабвержным фактам давесці, што беларусы да 1919 года не мелі свайго дзяржаўнасці. Адмаўляючы беларусам у праве на дзяржаўнасць у Вялікім княстве Літоўскім, якое пачало складацца на беларускіх землях, большую частку насельніцтва якога ў другой палове XVI — канцы XVII стагоддзя складалі беларусы, дзяржаўнай моваю якога чатырыста гадоў была беларус-

кая, абэцдарскі салідарызаваўся з нацыяналістычнымі польскімі і літоўскімі гісторыкамі, якія прыніжалі нацыянальную годнасць беларускага народа акурат такім самым чынам. Шмат намаганняў паклаў Абэцдарскі і на тое, каб выкрыць цяжкія грахі уніяцтва, якое «фальсіфікатары» насмелваюцца называць народнай рэлігіяй беларусаў. Тут няма магчымасці спыніцца на гэтым прынцыповым пытанні больш

рабразна, адзначым толькі, што уніята (у адрозненне ад католікаў заходняга абраду і праваслаўных) карысталіся беларускай моваю ў набажэнстве і кнігадрукаванні і што, паводле падлікаў А. Грыцкевіча, да уніятаў у канцы XVIII стагоддзя належала больш за тры чвэрці насельніцтва Беларусі. У раздзеле «Беларусы і Расія» Абэцдарскі старанна падкрэслівае станоўчыя аспекты «уз'яднання» Беларусі з Расіяй у канцы XVIII стагоддзя. Бару гэтае слова ў двухоссе, бо да таго часу Беларусь у складзе Расійскай імперыі ніколі не была, а значыцца, трэба казаць пра далучэнне, а дакладней — пра захаванне.

Аб «навуковай добрасумленнасці» аўтара брашуры і ягонай «непрымірымасці да малейшай фальсіфікацыі гісторыі беларускага народа» красамоўна сведчыць і такі прыклад. «Пасля ўз'яднання з Расіяй, — перакрывае нас Лаўрэнцій Сямёнавіч, — у Беларусі быў знішчаны рэлігійны і аслаблены нацыянальны прыгнёт». Аднак пра якую ліквідацыю рэлігійнага прыгнёту можна казаць, калі толькі 6,5 працэнтаў жыхароў Беларусі былі тады праваслаўнымі, а абсалютную большасць беларусаў царскі ўрад з-пад палкі, з крывёю і рэпрэсіямі пачаў пераганяць у праваслаўе, аб чым з абурэннем пісаў «Кодокол» Герцэна? Што да аслаблення нацыянальнага прыгнёту, дык гэта таксама міф. Большасць польскіх і апалячаных феодалаў прысягнулі Кацярыне II і захавалі свае ўладанні і прыгонных, да таго ж царыца, а затым яе сын Павел I падаравалі рускім памешчыкам у захопленых беларускіх губернях каля мільёна сялян — чвэрць насельніцтва. Яшчэ адна атрыманая ад «освободителей-воссоединителей» выгода — рэкруцкія наборы (спачатку служба была пажыццёвая, з 1793 г. — 25 гадоў, а з 1834 — 20), якіх Беларусь ніколі не ведала, бо Вялікае княства Літоўскае мела прафесійнае войска. Не мог масіты прафесар не ведаць і таго, што падаткі ў беларускіх губернях царская адміністрацыя, у адрозненне ад Расіі, збірае не ў асігнацыях, а ў звычайнай манецы. Па тагачасным курсе, 100 рублёў асігнацыямі былі роўныя 22 срэбным рублям. Такім чынам, падаткі на Беларусі былі ў 4—5 разоў вышэйшыя.

Адметна, што на 110 старонках сваёй брашуры Абэцдарскі нідзе (калі не лічыць дзюху спасылкаў датчных утварэння класвай дзяржавы ўвогуле) не спасылкаецца на К. Маркса і Ф. Энгельса. А між тым класікі марксізму, асабліва Энгельс, глыбока вывучалі гісторыю Беларусі і пакінулі шэраг грунтоўных прац, дзе разглядалі бела-

кае княства Літоўскае як на славянскую дзяржаву. Энгельс адзначае, што уніята на Беларусі ў XVIII стагоддзі даўно звяклі са сваім становішчам і ніякага рэлігійнага прыгнёту не адчувалі. Класікі марксізму, вядома, не лічылі «уз'яднаннем» і вынік грабежніцкіх падзеяў Рэчы Паспалітай, якія Расія — як мы памятаем, жандар Еўропы — ажыццявіла разам з Прусіяй і Аўстрыяй.

Такім чынам, разгледжаная брашура Абэцдарскага — тыповы атрутны плод з угаданага сталінскай магутнага дрва вульгарызатарскай псеўдагісторыі. На яго разложытых галінах і цяпер спеюць плады і салодка пяюць птушкі. Прадстаўнікі гэтай «гісторыі» заўсёды служылі тым, хто пры ўладзе. Называючы сябе марксістамі, яны замоўчваюць непрыдатны ім працы Маркса, Энгельса і Леніна. Яны цудоўна засвоілі зноў запанаванае ў 30-я гады (калі сталінскае кіраўніцтва вярнулася да імперскай палітыкі і ў дачыненні да народаў нашай краіны, і на міжнароднай арэне) імперскае мысленне з адпаведным падыходам да гістарычных з'яў, паводле якога ўся знешняя палітыка рускіх цароў, як і сто гадоў таму, абвешчана прагрэсіўнай, захопы называюцца «уз'яднаннямі» ці «добраахвотнымі ўваходжаньнямі», праваслаўе разглядаецца як нешта значна больш перадавое за каталіцызм, уніяцтва і любыя іншыя канфесіі... Не, невыпадкова «неабвержныя факты» разам са «свайго» канцэпцыяй зноў тэрмінова спатрэбіліся, калі колькі гадоў таму пачуліся першыя незадушаныя галасы пра неабходнасць вяртання народу яго сапраўднай гісторыі. У 1987 годзе фальсіфікатарская пісаніна Абэцдарскага, якая зневажае наш нацыянальны гонар, была ў кампаніі з іншымі творами прыблізна такога самага гатунку тэрмінова перавыдана ў сума вядомага зборніку пад двухсэнсоўнаю назваю «Дары данайцаў». (Памятаеце, як данайцы падаравалі абаронцам Троі свайго драўлянага ка- ня?)

З такой самай «страснасцю» і «прыныповасцю» напісаны і школьны падручнік па гісторыі БССР, які практычна ў нязменным выглядзе (калі не лічыць апошніх параграфіў, дзе ўслаўляюцца рашэнні чарговых гістарычных з'ездаў і новыя заваёвы развіцця сацыялізму) вытрымаў больш як дзесятак выданняў і па якім да мінулага года вучыліся нашы дзеці. Выступаючы на IX з'ездзе пісьменнікаў Беларусі, наш вядомы празаік У. Дамашэвіч, трапіна назваў гэты ўбогі, нецікавы і хлуслівы падручнік дапаможні-

скае бітвы, пасля якой пяць стагоддзяў не ступала на беларускія землі нага ўзброенага немца. Не знодзем даты не толькі паўстання Тадэвуша Касцюшкі, але нават нацыянальна-вызваленчага паўстання 1863 — 1864 гадоў. Вядома, школьнікі найперш павінны былі запомніць іншыя даты: прыняцця Канстытуцыі БССР 1937 года, усіх пяцігодак, шчодрых узнагароджванняў брэжнеўскай «эпохі»... На перыяд з 1917 года прыпадае 33 даты, на папярэдняе тысячагоддзе — 27...

Мала гэтых аргументаў? Тады паспрабуем з таго падручніка даведацца хоць што-небудзь пра Рагвалода і Рагнеду, Ефрасіню Полацкую і Давыда Гарадзенскага, пра Вітаўта Вялікага і Міколу Гусоўскага, пра Льва Салеру, Констанціна Астрожскага, Тадэвуша Касцюшкі, Антона Трусава, Івана Луцкевіча, пра першых беларускіх акадэмікаў... Затое школьнікі уведае, што «суцэльная калектывізацыя стварыла неабходныя ўмовы для ліквідацыі апошняга і самага шматлікага эксплуатацыйнага класа — кулацтва. Раскулачванне ажыццяўлялі самі бядняцка-серадняцкія масы». Як адбывалася гэтая народная драма, якую сёй-той дагэтуль абвешчае перамогай, найлепей паказаў у сваёй апошняй аповесці «Аблыва» Васіль Быкаў. Жорны сталінскага генацыду знішчылі каля двух мільёнаў беларусаў, а аўтары падручніка прапаноўваюць школьніку параграф пра «бліскучы росквіт культуры беларускага народа» ў 30-я гады. «Які з'явіўся вынікам паслядоўнага ажыццяўлення ланіскай нацыянальнай палітыкі Камуністычнай партыі». Гартеш старонкі і міжволі ловіш сябе на чаканні: вось зараз лагодна глянуць на цябе добрыя і ясныя вочы бацькі народаў. А яшчэ згадаецца плакат з нядаўняй выставы: фаліант з назваю «Гісторыя Беларусі» і пячатка на ім: «Совершенно секретно».

У 1950-ым, калі трыццацічатырогадовы Л. Абэцдарскі ўжо загадваў кафедрай, беларускі гісторык М. Улашчык ужо трэці раз у сваім жыцці глядзеў на свет праз турэмныя краты і калючы лагерны дрот. Латарэя? Возьмем іншы час — той, калі брытастаму правадыру ледзь не штотыдзень чапляў новую ўзнагароду. Наклейваюцца ярлыкі на М. Ермаловіча, выключваюць з ліку аўтараў кнігі «З глыбіні ваяку» В. Грыцкевіча, цяжка дыхаць А. Грыцкевічу, М. Ткачову, Г. Кахановічаму, іншым сумленным гісторыкам. Абэцдарскі піша закрытыя рэцэнзіі і водгукі для ЦК. Зноў латарэя?

Сістэма ніколі не любіла сацыяльнага на вольнай тэмы. Яна любіць дыктоўкі. Абэцэдэрскі не рабіў у гэтых дыктоўках памылак.

У аўтара славуных «Непрычасных думак» Станіслава Ежы Леца ёсць афарызм: «Авалодаў навукай, але не апладатварыў яе». У дадзеным выпадку неабходна дадаць: не толькі не апладатварыў, але і заразіў брыдкай хваробай, якая пакуль што слаба паддаецца лячэнню.

На заканчэнне знаёмства з першай іпастасцю нашага героя зробім адну агаворку. Не трэба ствараць у сваім уяўленні вобраз нейкага Дон Кіхота-наадварот і спісваць усе далікатна кажучы, грахі нашай гістарычнай навуцы на Абэцэдэрскага. Вялікіх наставіўшы дзіды, прышлорваючы сваіх расінантаў, у атаку на спробы аднавіць гістарычную праўду побач з ім імчалі іншыя. М. Ермаловіч успамінае, як колішні дырэктар Інстытута гісторыі АН БССР І. Ігнаценка ў 1974 годзе бэсіў яго за «спробу аднавіць даўно адкінутую нашай савецкай гістарычнай навукай тэорыю аб беларускай дзяржаўнасці ў Вялікім княстве Літоўскім», а доктар гістарычных навук З. Капыскі на пасяджэнні Вучонага савета таго ж інстытута патрабаваў звярнуцца ў ЦК з мэтай забараніць Ермаловічу друкавацца. («Студэнцкая думка», 1989 г., № 4). Спіс «рыцараў» можна доўжыць, але гэтым разам агаворка пра Л. Абэцэдэрскага.

2.

Усе свае веды, сілы і энергію, свой вялікі вопыт і выдатны талент Абэцэдэрскага Л. С. аддае справе навування і выхавання маладога пакалення, пакалення будаўнікоў камунізму.

3 газет.

Да гэтага эпіграфа варта далучыць вытрымку з таго самага газетнага артыкула: «З 1949 г. Абэцэдэрскага чытае на гістарычным факультэце БДУ распрацаваны ім курс гісторыі БССР, спецыяльны курс спецыялістамі. Яго глыбіню па зместу, арыгінальнасць па форме лекцыяў выклікаюць у студэнтаў выключна цікавасць, прымушаюць іх думаць, імкнуцца да творчасці...»

Сёе-тое з гэтага — святая праўда. Ну, скажам, наконце арыгінальнасці. Хіба не арыгінальна для доктара гістарычных навук называць са сваёй прафесарскай кафедры асветніцу XII стагоддзя Ефрасінню Полацкую цемрашалкаю, а нацыянальнага героя Беларусі Кастуся Каліноўскага — нацыянальным ідалам? Не даспадобы былі Лаўрэнцію Сямёнавічу і «нацэмаўцы тыпу Язэпа Лёска» (рэпрэсраванага акадэміка, аўтара падручнікаў, па якіх вучыліся пісаць мільёны беларусаў), якія ў часы «так званай беларусізацыі» мелі, маўляў, нахабства адвечныя і зразумелыя беларусам словы замяняць на штучныя і няўчывныя. (Напрыклад, адвечнае беларускае слова «перпендыкуляр» — на «простаўнік».)

Была арыгінальнасць і іншага гатунку. Памятаю, як трывалі і слабаабавязны аднакурснікі, калі, выставіўшы на перад бараду і пабліскаваючы бялкім вачэй, мастра імкліва заходзіў у аўдыторыю і пачынаў лекцыю. Любога з нас ён мог падняць з месца раптоўным пытаннем. Сам па сабе гэты педагогічны прыём прызначэння не выклікаў, вольна толькі няправільны адказ (нярэдка проста ад болі і разгубленасці) прафесар зазвычай каментаравуў зняважлівай рэплікай, а то і пародаю памыць вухы. У свой час на гістарычным факультэце вучыўся сын «беларускага» Беры — Лаўрэнція Цанавы; калі, на нашым ната запяўляў на экзамене з аўчаркаю і, навяжваючы яе побач са сталом экзаменатара, пачынаў рыхтывацца да адказу. Цяпер ужо цяжка высветліць, ці здаваў Цанаву малады іспытнік Абэцэдэрскаму І. калі здаваў, як той трымаўся ў кампаніі ваўнарэза. Затое сёння выпуснікоў БДУ памятаюць яго паводзіны на экзаменах у 70-я гады. Напрыклад — букет ружаў, купленых зямю на дарогі студэнцкай рублі і на заліку выкінуты прафесарам у ванно на той падставе, што ён — «не карова». А колькі зняважліва выслухоўваў тыя, хто адважыўся запустыць бараду! Вырашальную ролю ў атрыманні заліка ці добрай адзнакі — а значыць, і ў атры-

манні стыпендыі — вельмі часта адыгрывала веданне, якую руку падняў Уладзімір Ільч на помніку улад Дома Урада («нароннае» пытанне выдатнага педагога) або гатунасць студэнта збегаць у кіраму па гарбаты з лімонамі ці задаволіць якую лішою прыжамаць выхаватэля маладога пакалення будаўнікоў камунізму. Такія арыгінальнасць у гады гэтак званых застою была досыць тыповая — той, хто аддаў службуй уладзе, у якасці ўзнагароды меў і права беспанарна пазнакавацца з залежных ад яго людзей. Абэцэдэрскага карыстаўся гэтым правам, якое мала чым адрознівалася ад права Цанавы-маладошага навяжваць свайго ваўнарэза, з вялікай ахвотаю.

Быў перыяд, калі ён чытаў лекцыі і прымаў экзамены па-беларуску. Нам тыя часіны здаваліся ўжо амаль што міфалагічнымі. Студэнт-гісторык, які насмелваўся ў наш час адказаць шанюнаму Лаўрэнцію Сямёнавічу на роднай мове, зазвычай чуў з'едліва-пагрознае: «Так вы хочце сказаць, што знаеце беларускі язык?», пасля чаго ніхто не мог гарантаваць, што рызыкюная спроба скончыцца паспяхова.

Ну так, мы атрымалі на яго лекцыях пэўныя гістарычныя звесткі, але сапраўднае мінулае Беларусі спасціглі не дзякуючы, а насуперак свайму педагогу — найперш праз кнігі Уладзіміра Караткевіча, якога Абэцэдэрскага так паважаў, што нават не ўключыў у сваіх падручніку ў пералік вядомых беларускіх пісьменнікаў.

Дык ці быў ён выдатным педагогам, «які падрыхтаваў буйны атрад высокакваліфікаваных спецыялістаў і вучоных»? Мяркуюць самі. Вось як павучалі даследчыка беларускай культуры сярэднявечча М. Прашковіча аспіранты БДУ В. Люкевіч і Я. Трашчонак у артыкуле пад характэрнаю назваю «Істэне вопрэкі» («Советская Белоруссия», 22 лютага 1966 г.): «Вопрэкі істэне Н. Прашковіч пытаецца даказаць, што... Великое княжество Литовское было белорусско-украинским государством». (Цяпер права беларусаў на дзяржаўнасць у Вялікім княстве прызнаў на старонках «Звязды» нават вядомы сваімі агалёлымі рэцэнзіямі спецыяліст па этнаграфіі савецкага перыяду, а за адно і па ўсіх іншых гістарычных перыядах і праблемах А. Залескі.) І далей: «Н. Прашковіч с апломбом поучает, что уния имела и положительное значение... могла бы содействовать выработке национального сознания, патриотизма, борьбе за народный язык». Сёння мы можам толькі ўдзякаваць выснову, якую Прашковіч у свой час не меў магчымасці сфармуляваць больш канкрэтна: не «могла бы содействовать», а — актыўна садзейнічала.

Умеў, умеў Лаўрэнцію Сямёнавіч знайсці і выхаватэля сабе папелінікаў і паслядоўнікаў. Адрыем маленькую таямніцу: эпіграфы да раздзелаў гэтых натак належыць пярэ М. Баранавай і Н. Паўлавай — саўтараў Абэцэдэрскага па школьнай «Гісторыі БССР».

3.

Сваё прызначэнне Абэцэдэрскага Л. С. разумеў у самым шырокім сэнсе — ён не толькі вучоны, педагог, але і актыўны грамадскі дзеяч.

3 газет.

Як мы памятаем, яго жыццё і дзейнасць звязаны з БДУ не з якога-небудзь іншага, а менавіта з 1937 года. Напэўна, гэта выпадковае супадзенне. Праўда, ёсць у грамадскай дзейнасці Абэцэдэрскага адзін штырх, які ў маёй памяці адкаляе недзе побач з той страшнай датай. Нябожчык М. Улашчык, доктар гістарычных навук, вядомы не толькі ў нашай краіне археограф, публікатар і каментаратар беларуска-літоўскіх летапісаў, апавядаў мяне, які даведваўся пра яго намер пераехаць на працу з Масквы ў Мінск, Абэцэдэрскага даверна пярэрады: «Памятай, Мікола, дасье на цябе ляжыць у мяне ў сейфе». Факт моцна пацвердзіць блізкія Мікалая Мікаласвіча. Сястра вучонага В. Улашчык казала пра гэта ў Дomes літаратара на прэм'еры пасмяротнай братавай кнігі «Была такая вёска».

Найбольшае разгарненне грамадскай дзейнасці Абэцэдэрскага набыла ў першай палове 70-х гадоў. Для Беларусі, як і для нашай суседкі Украіны, гэтыя гады, апрача ўсяго іншага, былі часам паліявання на ведзьмаў. Адпаведная служба,

абавіраючыся на шырокі, так бы мовіць, няштатны актыў, заўзята шукала, выкрывала, ляпіла ярлык і «обезвреживала» тых, хто быў супраць брэжнеўска-суслаўскіх тэорый паскоранага зліцця нацый і стварэння «новай этнічнай супольнасці». Водгулле гэтага змагання даносілася і да нас, тагачасных студэнтаў. «Ветэраны вайны і працы» бэсілі ў газетах аповесць Вольгі Іпатавай «Прадслава», прысвечаную Ефрасіні Полацкай. Дасталося і Эрнесту Ялуціну, які выдаў кнігу «Мсціслаўцаў пасах». На доўга знікалі ўзятыя пачытаць сім-тым з факультэцкіх камсамольскіх актыўністаў нумары баскрыўнага, але беларускамоўнага машынапіснага часопіса «Мілавіца», які мы з сябрамі пачалі выпускаць у 1974 годзе.

Адбываліся і падзеі больш трывожныя.

На адной сустрэчы з чытачамі давялося выслухаць кінутае беларускае інтэлігентнае абвінавачанне: ніхто, маўляў, не выступаў у тыя гады супраць татальнага абалванвання і падману, супраць драгавання мовы і гістарычнай памяці народа, ніхто за свае перакананні не пацярэў, не развітаўся з цёплым крэслам.

Гэта няпраўда. Гадамі не друкавалі Уладзіміра Караткевіча. У Гародні былі вокны Васілію Быкаву. У 1972 годзе загніў пры нявысветленых да канца абставінах мастак Лявон Барзна. У 1974-м у Мінску выкрылі «нацыяналістычную арганізацыю». Пачаліся выклікі, сходы, выключэнні з партыі. Шмат каму паказалі на дзверы. Навуковы супрацоўнік акадэмічнага Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору З. Пазняк мусіў перакваліфікавацца ў фатографы, кандыдат філалогіі М. Прашковіч — у грузчыкі. Кандыдат гістарычных навук археолаг М. Чарняўскі паўтара года грузіў у мастацка-вытворчым камбінаце цемент, збіваў і грунтаваў шчыты пад наглядную агітацыю, з якіх абвешаны зоркамі і ордэнамі «верны ланінец» на кожным гарадскім скрыжаванні паведамляў нам: «Верной дорогой идёте, товарищи!» Толькі праз пяць гадоў Міхась Міхайлавіч упершыню ў жыцці выпадкова лабачыў чалавека, поплеч з якім каваў крэмлю ў «нацыяналістычным падполлі». Былі супрацоўнік выдавецтва «Універсітэцкае» Сцяпан Міско нядаўна расказаў мне, што тады, у красавіку 1974-га, яго дапытвалі пяць сутак без перапынку.

Цікава, што ў нас, у адрозненне ад Украіны, «нацыяналістаў» тады не саджалі. Думаю, у пэўных сферах існавала думка, што магчымасць нацыянальнага адраджэння на Беларусі ўжо канчаткова ліквідаваная, а таму дзейнасць «нацыяналістаў» не ўяўляе вялікай небяспекі. Сёй-той цяпер яўна шкадуе, што памыліўся: трэба было саджаць.

Але якое дачыненне мела да ўсяго гэтага — да ганенняў на інтэлігенцыю, пагромных рэцэнзій на літаратурныя творы — грамадская дзейнасць Абэцэдэрскага? Калі не самае непасрэднае, дык, безумоўна, вялікае. Ён быў у той час, па сутнасці, прыдворным гісторыкам. Ужо згадвалася, што ён пісаў закрытыя рэцэнзіі і агляды для партыйнага кіраўніцтва. Ягоная думка магла вырашыць лёс кнігі, фільма. Вучоны-гуманітарнаў, які прыносіў свае рукапісы ў выдавецтва ці ў рэдакцыю, тады часта сустракалі пытаннем: «А як на гэта паглядзіць Абэцэдэрскага?»

Постаць Абэцэдэрскага адразу паўстае ўвачу, калі чытаецца матэрыялы XIII пленума ЦК КПБ (красавік 1974 г.), які разгледзеў пытанне «Аб далейшым павышэнні дзейнасці ідэяна-палітычнай работы ў святле рашэнняў XXIV з'езда КПСС».

З даклада няцяжка зразумець, як меркавалася павышаць гэтую дзейнасць: «Перад навунаасцю такіх маштабных задач асабліва вострымі становяцца пытанні партыйнай адказнасці вучонага, выразнасці яго светапоглядных, класава-палітычных пазіцый. Аб гэтым даводзіцца напамінаць у сувязі з тым, што ў некаторых публікацыях, у тым ліку аб народных паэмах «Энеіда наываварат» і «Тарас на Парнасе», у работах аб Ефрасіні Полацкай, Смятрыцкім, Зізаніі, праявіліся адгалоскі паза-класнага аб'ектывізму, ідэалізацыі асобных багасловаў, як выдатных асветнікаў». Затым ішла крытыка аддзялення грамадскіх навук АН БССР, якое «санкцыянуе правядзенне мерапрыемстваў, не задумваючыся над іх магчымымі негатыўнымі вынікамі, як гэта мела месца з сімпозіумам, які намячаўся па праблеме этнагенезу беларусаў...» («Звязда», 30 красавіка 1974 г.). Цікава пашукаць адказ на пытанне: чаму так занапакоіў гэты сімпозіум шанюнага П. М. Машэрава, які выступіў з дакладам? Якіх негатыўных вынікаў чакала кіраўніцтва рэспублікі ад навуковай размовы пра паходжанне беларусаў? (Сімпозіум, безумоўна, забаранілі.) І, дарэчы, якога Зізанія меў на ўвазе дакладчык, сцвярджаючы, што багаслоў не можа быць асветнікам? Зізаніяў жа было двое: пісьменнік-палеміст, прапаведнік Стафан і педагог, царкоўны дзеяч, перакладчык Лаўрэн. Дзейнасць абодвух багасловаў артадаксальна царква ацаніла высока: погляды Лаўрэна Зізанія былі абвешаны ерэтэчнымі, а яго брат за выдадзены ў 1595 годзе ў Вільні «Катэхізіс» быў пазбаўлены духоўнага сану і адлучаны ад царквы. Зрэшты, пра недаравальна лёгкі багаж гістарычных ведаў шмат якіх высокапастаўленых асоб мы цудоўна ведаем. (На шчасце, сёння хоць ужо не трэба даводзіць ім, што Скарына і Будны не былі беларускімі буржуазнымі нацыяналістамі — поступ відавочны!). Абэцэдэрскага і кампанія карысталіся гэтай гістарычнай непісьменнасцю і, між іншым, — пэўна ж, незнарок — дыскрэдытавалі ў вачах інтэлігенцыі тых, хто чытаў падрыхтаваныя імі даклады.

Ці не назіраем мы нешта падобнае і цяпер?

Грамадская дзейнасць вучонага (а гісторыка і пагадоў) вызначаецца яго навуковай пазіцыяй. Калі слова «навуковыя» ў дадзеным выпадку вымагае прыдумку «анты», тое ж самае адбываецца і са словам «грамадская».

Год смерці Л. С. Абэцэдэрскага — 1975. Падпісаны на самым высокім узроўні некралог паведамляў: «Памер вялікі вучоны, педагог, выдатны чалавек, чулы і добразачлівы таварыш, прычыныповы камуніст».

Пасля некалькіх маіх артыкулаў пра нашу гістарычную свядомасць (ці, дакладней, несвядомасць) са старонак рэспубліканскага друку пачуліся галасы апанентаў. Асабліва абураліся некаторыя чытачы «Настаўніцкай газеты». Аргументаў не хапала, а таму аўтара абвінавачалі ў «зневажанні памяці свайго настаўніка нябожчыка Л. С. Абэцэдэрскага».

Пра нябожчыкаў — толькі добрае. Але мне бліжэй да душы парада, пакінутая старажытнымі рымлянамі: «Aut bene, aut veritas — Або добра, або — праўда».

Грамадскі прысуд танім, як Абэцэдэрскага, вынес у сваім рамане «Гульня ў шклянныя перлы» Герман Гесэ: «Вучоны, які з трыбуны, з кафедры ці ў сваіх працах свядома абвешвае няпраўду, свядома падтрымлівае ману і фальш, не толькі грашыць супраць гаючых арганічных законаў, ён яшчэ... нясе страшэнную шкоду свайму народу, ён забруджвае паветра і зямлю, ежу і ваду, атручвае мысленне і законы і падтрымлівае ўсе злыя сілы, якія пагражаюць знішчыць яго нацыю».

Напярэдадні падзеі

I «ВОСЕНЬ» БУДЗЕ!

20 лістапада ў рэспубліцы пачынаецца традыцыйны Усесаюзны фестываль мастацтваў

«Непатрэбная ў нашым календары гэтая «пятая пара года», — даводзіць скептыкі. Але за гады свайго існавання «Беларуская музычная восень» настолькі паўплывала на музычны клімат у рэспубліцы, што прыхільнікі, якіх яшчэ не канчаткова страціла мастацтва, загадзя настройваюцца на яе прыход. І пытаюцца: «Хто прыязе сёлета?»

Перапісваць у адказ фестывальную афішу, вядома, не будзем: больш за паўсотню салістаў, разнаітых ансамбляў, буйных выканаўчых калектываў удзельнічаюць у трохстах з лішкам запланаваных канцэртаў і пакуль не падлічаных творчых сустрэчах. Сярод вядомых гасцей — Маскоўскі дзяржаўны сімфанічны аркестр пад кіраўніцтвам П. Когана, Акадэмічная руская харавая капэла імя А. Юрлова, Малдаўскі аркестр народнай музыкі «Флуэраш», дырыжор В. Дуброўскі са Смаленскім народным аркестрам, карацкі народны ансамбль танца «Мэнга», піяніст Д. Башкіраў, кампазітар А. Пятроў... Есць артысты з Грузіі, Украіны, Азербайджана, Сярэдняй Азіі; не ўдзельнічаюць толькі прыбалты.

Шырай, чым у мінулыя гады, прадстаўлена беларускае мастацтва. Удзельнічаюць практычна ўсе філарманічныя калектывы, камерныя выканаўцы, музычныя тэатры. У Мінску абдуцца канцэрт майстроў мастацтваў Беларусі, прысвечаны 500-годдзю Скарыны, канцэрт-прэзентацыя стыпендыятаў Усесаюзнага грамадскага дабрачыннага Цэнтра мастацтваў «Юныя таленты», дзе будуць іграць і мінскія школьнікі; дэбют створанага нядаўна Мінскага аркестра духавых інструментаў «Няміга» (мастацкі кіраўнік А. Берын), аўтарскі канцэрт кампазітара Г. Гарэлавай...

На традыцыйнай прэс-канферэнцыі мастацкі кіраўнік Беларускай дзяржаўнай філармоніі Ю. Гільдзюк звярнуў увагу журналістаў на такую асаблівасць сёлетняга, 17-га фестывалю, як... адсутнасць у праграмах двух буйных нашых калектываў: Акадэмічнага сімфанічнага аркестра БССР і харавой капэлы імя Р. Шырмы. Як паведамляў ужо «ЛІМ», паводле кантракта яны павінны гаспадарыць у гарадах Італіі, а тэрмін выступленняў прыпадае акурат на другую палову лістапада.

Удалай ім вандроўкі! Удачы і тым артыстам, што праз некалькі дзён выправяцца па маршрутах «Беларускай музычнай восені». Пакуль не зніклі людзі, якія цікавіцца мастацтвам, яно будзе жыць і напаяцца свежым зместам нават старыя фестывальныя схемы.

С. ВЕТКА.

Ці быў такі дыярыуш, няхай гадаюць будучыя даследчыкі. Прызнаюся, што знайсці гэты шэдэўр краснага пісьменства ім не даядзецца, бо ўвесь ён складаецца з асобных шматкоў паперы, на якіх запісана пачутае з вусных адказаў і вычытанае мною з філалагічных прац нашых студэнтаў. Але што ёсць такі Філон—чыстая праўда. Ён шмат аблічны і ўсюдысны, прывабны і нехлямяжы, крыху прыпылены і заўсёды нахабны. І гэтыя запісы—праўдзівае сведчанне яго духоўнага развіцця.

Люба ТАРАСЮК.

3 дыярыуша Філона Тутэйшага, студыёзуса з Менску

[Філалагічныя фантазіі канца XX ст.]

Вобразы, вобразы, вобразы... Яны займаюць галоўнае месца ў творы.

Можна з упэўненасцю сказаць, што гэтаму вершу ўласціва рыфма.

Метафарам надаюцца чалавечыя рысы.

Ранішні перыяд творчасці.

У І. Ленін разлажыў па полках усе прынцыпы літаратуры.

Фальклор пачаў развівацца, калі пачало складвацца геаграфічнае таварыства.

У народзе спрадвечна бытавалі легенды аб цяжкім жыцці сякрукі.

Былі легенды, якія расказвалі пра паходжэнне войнаў за барацьбу свайго народа.

За стол на самае пачэснае месца садзяць куццю.

У жартоўных песнях часта ў вобразах людзей выступаюць жывёлы, напрыклад, у песні «Камар і муха».

У часы нападу туркаў паявіліся баллады пра манголаў.

У казках існавала гіпербалізацыя адносін паміж бабай і дзедам.

Прыказка — гэта невялікі творчык.

Фальклор лічылі сумнай справай, таму што ў ім ад-

сутнічаюць гумарыстычныя наяўнасці.

Перш чым збіраць фальклор, фалькларысты пасяляліся ў тых раёнах, дзе яны задумалі збіраць фальклор.

Я. Чачот з А. Міцкевічам вучыліся ў Навагрудскім этнаграфічным інстытуце.

Шэйні вельмі любіў песні і ствараў для іх ноты.

Федароўскі ўсю сваю творчую дзейнасць разлажыў па жанрах.

У старажытныя часы мова распаўсюджвалася ў рукапісах, хадзіла па руках.

Ефрасіння Полацкая — гэта першы пісьменнік, які напісаў аўтабіяграфію.

У Беларусі таксама было Адраджэнне. Але яно было больш складаным. У Беларусі быў Рэнесанс.

Гусоўскі за мяжой сумаваў па Беларусі, і рэзультатам гэтай сумы з'явілася паэма «Песня пра зубра».

Мікола Гусоўскі напісаў паэму «Песня пра зубра» ў Рыме. Там была бойка быкоў. Калі быкі біліся, там сядзеў Ватыкан.

Выдаць паэму ў Вечным горадзе не ўдалося, бо яе заказчыкі памерлі ў хуткім часе.

Спачатку Гусоўскі працаваў палясоўчыкам.

Ён пакінуў свайму народу вельмі багатыя, неацанімыя нашчадкі.

Скарына — прадстаўнік прыгожага, чыстага, яснага.

Замест ікон Скарына прымяніў тыповыя абставіны, якія былі характэрны для эпохі Адраджэння.

Скарына ў прадмовах разглядаў і ацэньваў пазнавальна-адукацыйныя і мастацкія дасціпнасці біблейскіх твораў.

Скарына заканчвае 6 факультэтаў у Кракаўскім універсітэце.

Свае апошнія гады ён пра жыў вільготна і спакойна.

Полацк вёў гандлю з рознымі дзяржавамі.

У пачатку 16 стагоддзя ў Вялікае княства Літоўскае пачынае прабірацца Рэфармацыя.

У Нясвіжы стаіць помнік Дзям'яну Беднаму.

Першыя беларускія вершы напісаны на літоўскай мове.

Багрым нарадзіўся каля Баранавіч. Публіцыстыка яго да нас не дайшла. Даскана-

ля звесткі пра яго не дайшлі. Ён скончыў школу і як бы ўдзельнічаў у Крошынскім паўстанні. І пасля як бы апісаў.

Паўлюк Багрым рабіў сабе гавэндзі.

Багрым злуецца на кажана, чаму ён не сядзе на яго. Франц Савіч бяжыць з Каўказа і ламае сабе нагу.

Ф. Савіч пытаецца, дзе ж яго шчасце падзелася і не дае адказу — невядома дзе.

Сапраўднае прозвішча Дуніна-Марцінкевіча было Навум Прыгаворка.

Упершыню сутыкнуўшыся з трупам, Дунін-Марцінкевіч зразумеў, што не будзе медыкам.

Пасля ў Люцінцы адкрываецца нелегальная арганізацыя, у якой Дунін-Марцінкевіч працуе разам са сваёй жонкай.

Дунін-Марцінкевіч карыстаўся псеўданімам «Вінцэнт Марцінкевіч».

Пазнаёміўшыся з французскімі апэрамі, Дунін-Марцінкевіч піша свае лібрэты.

Дунін-Марцінкевіч уяўляе сабой складаную, я б сказаў, з'яву, у якой перапляліся асабліваці сілабачнага, народнага танічнага і сілабачнага танічнага вершаскладання.

Светапогляд Дуніна-Марцінкевіча — гэта светапогляд шляхецкага пралетарыя.

Дунін-Марцінкевіч з нісхадзіцельна адносіцца да прыгону.

Дунін-Марцінкевіч звязваў жыццё народа ў адну асобную адзінку.

Ён злучыў Гапона з Кацярынай і паказаў іх шчаслівы канец.

Гапон — бедны юнак, ён радзіўся між лесу.

Дунін-Марцінкевіч не быў тыповым рамантыкам, але яму было схільна нешта нерэальнае.

Міфалогія твора ў тым, што ў час, калі вячэралі і ўспаміналі стаўроўскіх дзядоў, у хату ўбеглі два сабакі.

У вершаванай аповесці «Халімон на каранакцы» ёсць некаторыя асабліваці стылю.

У творы, фантастычным у сваёй аснове, ёсць некаторыя элементы рэчаіснасці.

Напрыклад, калі Халімон і Забалотны заходзяць у «карчомку» паснедаць, а там усе гавораць па-французску і сярод гэтай раскошы ўсе дзівацца на сялян, што яны тут робяць. (Пра «Халімона на каранакцы»).

Просты мужык апынуўся сярод вялікай натоўпы, дзе ўбачыў жанчыну з дзіцем, на якую навалілася натоўпа.

Творчы метады Дуніна-Марцінкевіча заключаецца ў тым, што творы заканчваецца добра.

«Польская шляхта» Дуніна-Марцінкевіча.

«Пінская шляхта» вельмі актуальная. Яна і сёння вучыць нас, як трэба жыць і працаваць.

Вызваляюць смех і заляцанні старога Сабковіча да маладой Адэлі. Гэта таксама шлях выкрыцця рэчаіснасці.

3 19 ПА 25 ЛІСТАПАДА

19 лістапада. 21.40

У ТЭАТРАХ КРАІНЫ

У. Губараў. «Даха Сталіна».

Спектакль Данецкага абласнога музычна-драматычнага тэатра імя Арцёма.

Рэжысёр-пастаноўшчык А. Грынчанка. Уступнае слова выканаўцы галоўнай ролі, заслужанага артыста УССР Г. Гаршкова.

20 лістапада. 19.00

Адкрыццё фестывалю мастацтваў «Беларуская музычная восень».

Трансляцыя з Белдзяржфілармоніі.

20 лістапада. 21.40

ЛІРА

Мастацка-публіцыстычная праграма.

«Там, дзе жывуць беларусы». Жыццё і творчасць мастака з Беластоцчын Лёніка Тарасевіча.

20 лістапада. 22.30

ЗАПРАШАЕМ НА ВЯЧОРКІ

Фальклорныя калектывы Драгічынскага раёна Брэсцкай вобласці.

23 лістапада. 19.50

ГАВОРЫМ ПА-БЕЛАРУСКУ

Урокі А. М. Белакоза.

23 лістапада. 20.10

«ЖЫЦЦЁ З ПЕСНЯЙ»

Тэленарыс пра народных музыкантаў — сям'ю Бакацоў з Кобрына.

25 лістапада. 13.55

«Я АДЧУВАЎ ПАД СЭРЦАМ НОШУ»

Творчасць паэта У. Жылкі.

У перадачы бяруць удзел пісьменнікі У. Калеснік, А. Разанаў, дачка паэта Н. У. Жылка. Вядучая — Л. Хейдарава.

25 лістапада. 16.30

ТВОРЧЫЯ ПАРТРЭТЫ

Народная артыстка БССР Наталля Гайда.

Малюнак А. ГУРСКАГА.

«Літаратура і искусство» — орган Міністэрства культуры і савета Саюза пісателёў БССР. Мінск. На беларускім мове.

Літаратура і Мастацтва

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

Індэкс 63856 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЕДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарова, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара — 33-25-25; аднажны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ, Віталь ТАРАС — 33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ — 33-19-85; аддзел інфармацыі: Алякс МАРЦІНОВІЧ — 33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕУСКАЯ — 33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА, Уладзімір ЯГОУДЗІК — 33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНЬ — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жанна ЛАШКЕВІЧ — 33-21-53; аддзел выўленчага мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕУСКІ — 33-24-62; аддзел народнай творчасці і культуры: Вячаслаў ЛАПЦІК — 33-24-62; аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАУ — 33-44-04; фотакарэспандэнт: Уладзімір КРУК — 33-24-62; бухгалтэрыя — 23-73-37.

Пры перадруку просьба спасылка на «ЛІМ». Рукапісы рэдакцыя не вяртае і не рэцензуе.

Галоўны рэдактар Мікола ГІЛЬ.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Алякс АСІПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Анатоль ВЯРЦІНСКІ, Андрэй ГАНЧАРОВ (нам. галоўнага рэдактара), Уладзімір ГІЛЕП, Уладзімір ГНІЛАМЕДАУ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕУСКІ, Алякс ЖУК, Галіна КАРЖАНЕУСКАЯ, Ігар ЛУЧАНОК, Уладзімір НЯКЛЯЕУ, Нічыпар ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Рычард СМОЛЬСКІ, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Віктар ТУРАУ.